

After an etching by Lorenz Frölich

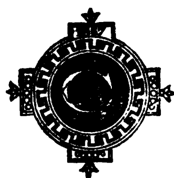
Kirken og Romerstaten

indtil

Constantin den Store.

Af

Dr. theol. A. Chr. Bang.

Christiania.

Forlagt af Alb. Cammermeyer.

1879.

Centraltrykkeriet.

Til

Hr. Cand. jur. Herm. Hoë-Brodtkorb

til **Kjørbo**

i ærbødig Taknemmelighed

fra

Forfatteren.

Forord.

Nærværende Skrift fremtræder i en Skikkelse, der er et Forsøg paa at behandle en videnskabelig Gjenstand i en for almindelig dannede Læsere forstaaelig Form. Flere fremragende Franske Videnskabsmænds betydningsfulde Arbeider have i saa Henseende staaet for mig som Idealet. Det er mit Haab, at hvad jeg har omhandlet i selve Texten, vil være af almen Forstaaelighed; jeg beder den gunstige Læser ikke at blive bange for Anmærkningerne; disse, der ere tilsatte for Fagmændenes Skyld, kan man uden videre forbigaa.

Mit Arbeide er af ren historisk Karakter, uden nogensomhelst anden Tendents. Jeg har med Alvor søgt at skildre de faktiske Forholde, saaledes som jeg har opfattet dem; jeg har ikke anseet det for at høre til min Opgave at søge at udvikle, hvorledes Forholdene burde have været. Jeg er mig bevidst ikke at have havt noget andet Maal for Øie end at udrede den historiske Sandhed.

Man vil i min Bog finde mange Ting fremstillede paa en noget anden Maade end man i ældre Skrifter har været vant til. Jeg kan godt tænke mig, at flere af Læserne ville endog stødes ved et og andet i min Fremstilling og saares ved, at der er anvendt Kritik paa Synsmaader, der ved sin opbyggelige eller ialfald tiltalende Karakter havde staaet for Bevidstheden som uantastelige Kjendsgjerninger. Imidlertid vil dog enhver Besindig medgive, at naar man skal udrede historiske Forholde, da er der ikke Spørgsmaal om, hvad man tidligere har været vant til at antage, eller hvad der er opbyggeligt og tiltalende, men ene og alene om, hvad der er Sandhed. Og jeg mener, at den kirkehistoriske Videnskab er bedre tjent med, at Kirkens Mænd foretage det nødvendige Oprydningsarbeide og øve den nødvendige Kritik, end at dette Arbeide overlades til Kirkens Modstandere og Troens Fornægtere.

Og hermed være mit Skrift anbefalet til Læsernes Velvillie!

I Adventen 1879.

Indhold.

I.

Kristendommen og det Jødiske Samfund.

Ligesom det er inden det Jødiske Samfund, Kristendommen faar sin Tilværelse, saa er det ogsaa med dette Samfund, Kristendommen faar sit første Sammenstød. I Begyndelsen er der rigtignok tilsyneladende en ringe Modsætning mellem Judaismen og den nye Tro. Vistnok bliver paa Sadducæernes Anstiftelse Petrus og andre Apostle fængslede og forhørte [1]), og man forbyder dem at „lære i Jesu Navn“, og vistnok lader den sadducæisk sindede Ypperstepræst dem paany fængsle [2]), og Forbudet mod at „tale i Jesu Navn“ bliver denne Gang indskjærpet ved Hudstrygelse [3]); men trods alt dette træder der frem i Dagen kun en ringe Spænding mellem det gamle Israelitiske Samfund og den unge Kristenmenighed. De til Kristi Navn omvendte Jøder vare vistnok blevne døbte med den kristelige Daab, og de troede paa den Opstandne og havde sine specifisk kristelige gudstjenstlige Sammenkomster i Husene [4]); men forresten var der Intet ved dem, der adskilte dem fra de rettroende Jøder. Der var Ingen, der var flittigere og ivrigere i at besøge

---

[1]) Ap. Gj. 4, 1 fg.
[2]) ibid. 5, 17 fg.
[3]) ibid. 5, 40.
[4]) ibid. 2, 41 fg.

Templet og Synagogerne end dem, Ingen overgik dem i nidkjær Udøvelse af de fædrene Skikke, det syntes, som om netop de maatte henregnes blandt de mest ægte og uforfalskede Jøder af gammeljødisk Art. De allerførste Kristne ere saaledes i den eiendommelige Stilling, at de paa en Gang ligesom ere Medlemmer af to Kirker, de ere Kristne, men de ere ogsaa Jøder og det paa samme Tid. Kun heraf kan det forklares, naar der siges om dem, at de havde „Yndest hos alt Folket“ [1]), en Yndest der vel dels var begrundet i de Undergjerninger, Apostlene gjorde, men især vistnok i de ældste Kristnes samvittighedsfulde Iagttagelse af alt, hvad der angik den Jødiske Gudsdyrkelse. Uagtet de Jødiske Magthavere og især da det sadducæiske Parti vare fiendtlig stemte mod dem, der bekjendte Kristi Navn og troede paa hans Opstandelse, vovede de dog ikke for Folkets Skyld at skride ind med voldsom, blodig Forfølgelse [2]). Tvertimod antog man efter den humane, besindige Gamaliels Raad foreløbig en afventende Holdning; der var vistnok Mange, der med den berømte Lovlærer havde faaet et saavidt Indtryk af den fremvoxende Kristendoms Herlighed i Tegn og Undre, at man paa den ene Side følte sig hendraget til den, om man paa den anden Side ikke havde kunnet bestemme sig til fuld personlig Tilslutning. Saa slog man da ind paa den Politik at se Begivenhedernes Gang an som lidenskabsløst betragtende Tilskuere, paa samme Tid som man gjentager Forbudet mod at „tale i Jesu Navn“ [3]).

---

[1]) Ap. Gj. 2, 47.
[2]) ibid. 2, 43 og 47; 3, 11; 4, 21; 5, 12 o. fl. St.
[3]) ibid. 5, 34 fg.

Denne afventende, besindige Politik skulde dog ikke blive af lang Varighed, idet der nemlig snart indtraadte et gjennemgribende Omslag i Stemningen ligeoverfor det unge Kristensamfund. Da dette Omslag nærmest er fremkaldt derved, at Kirkens indre Historie indtræder i et nyt Udviklingstrin, tage vi de hidhen hørende Omstændigheder nærmere i Øiesyn.

Inden det nye Kristensamfund, hvis Medlemmer hidtil havde havt „et Hjerte og en Sjel“ [1]), var der opstaaet en som det synes ikke ringe indbyrdes Splidagtighed. Foruden et ringe Antal Jødiske Proselyter af forskjellig Nationalitet [2]), bestod den unge Menighed dels af indfødte, „Hebraisk“ talende Jøder, dels af Jøder, der vare fødte og opdragne paa forskjellige Steder rundt i det Romerske Rige, og som havde ombyttet Modersmaalet med det Græske Verdenssprog, hvorfor de ogsaa i denne Henseende vare at betragte som „Grækere“, om de end i det Hele taget holdt fast ved Loven og de fædrene Skikke. De indfødte, ægte Jøder havde lidet tilovers for det Græske Sprog og Græske Væsen. Saa mangen fremmed Tyran havde jo forsøgt sammen med den Græske Dannelse at indføre det Græske Hedenskab, og det havde jo vist sig mere end en Gang, at de, der vare mest fortrolige med den Græske Dannelse, havde fjernet sig længst bort fra Herrens Lov og Bud. Uagtet vistnok i Tidens Løb Græsk Sprog og Dannelse trængte ind blandt de Dannede og medvirkede til Skabelsen af det sadducæiske Parti, glemte man dog ikke det bekjendte, fra Makkabæertiden stammende Dekret: „Forbandet være

[1]) Ap. Gj. 4, 32.
[2]) ibid. 2, 5—11 og 6, 5.

den Mand, som holder Svin, og forbandet være den Mand, som oplærer sin Søn i Græsk Visdom"[1]), og man saa følgelig med en vis Ringeagt ned paa sine græciserede Brødre.

Denne dybt rodfæstede Modsætning mellem „Hebraiske" og „Græske" Jøder kommer nu til Udbrud inden den kristne Menighed: „de græskfødte Jøder begyndte at knurre mod Hebræerne, fordi deres Enker bleve tilsidesatte ved den daglige Uddeling", siger Lukas[2]). Og deres Knurren synes — menneskelig talt — at have været berettiget, den „Hebraiske" Majoritet havde gjort de „Græske" fattige Enker Uret ved at tilsidesætte dem. For at raade Bod paa dette Misforhold blev der paa Apostlenes Befaling udvalgt syv Mænd, der skulde besørge Uddelingen af Kjærlighedsgaverne og varetage de Fattiges Tarv; blandt de til denne Bestilling udkaarede Mænd var den ene en Proselyt fra Antiochia og alle de øvrige græskfødte Jøder, ialfald efter deres Navne at dømme[3]).

Denne Begivenhed havde en dobbelt Virkning udadtil. For det første bidrog den i stort Mon til Menighedens ydre Tilvæxt: „Guds Ord havde Fremgang, og Disciplenes Tal formeredes meget i Jerusalem, og en stor Hob af Presterne antoge Troen"[4]). For det andet blev den Aarsag til, at det jødiske Samfund antog en anden, en fiendtligere Holdning ligeoverfor Kristendommen, end tidligere.

---

[1]) Lightfoot, Hor. Heb. Op. II, 706.
[2]) Ap. Gj. 6, 1.
[3]) ibid. 6, 5.
[4]) ibid. 6, 7.

Blandt de nyvalgte Mænd var der nemlig en, der skulde faa en stor Betydning baade i Kirkens indre og ydre Historie, trods hans korte Virketid, en Mand „fuld af Tro og den Helligaand“, af „Kraft og Visdom“; denne Mands Navn var Stephanus. Enten nu Evangeliets Prædiken hørte med til hans Embede, eller han optraadte som Lægprædikant, nok er det, Stephanus blev en Kristendommens Herold i Jerusalem af gjennemgribende Betydning. Hans Prædiken med „Visdom og Aand“ og ledsaget af „Undergjerninger og store Tegn“ slaar an; ikke blot en Mængde blandt de lavere Klasser, men selve Blomsten af det Israelitiske Præsteskab „antage Troen“. Men hans Prædiken vækker ogsaa en Opposition, som hverken Petri eller de øvrige Apostles Forkyndelse havde vakt. Ikke blot opstaar der inden de Forsamlinger, han holder, Tvistigheder mellem ham og Tilhængerne af de forskjellige Synagoger, der reises ogsaa Anklager mod ham og det af en tidligere uhørt Art, Anklager gaaende ud paa intet mindre end Bespottelse baade af Templet og Loven; han havde jo lært, at Jesus af Nazareth var kommen for at „forstyrre dette Sted og forandre de Skikke, som Moses havde overantvordet“ Jøderne. Og hans Modstandere faa ikke blot paa sin Side de jødiske Magthavere — „de Ældste og Skriftkloge“ —, men det lykkes dem endog at „oprøre Folket“, hos hvilket de Kristne hidtil havde staaet i „Yndest“, og som tidligere ved sine stærkt fremtrædende Sympathier havde staaet som et Værn ligeoverfor al paatænkt Forfølgelse. Man griber den ildfulde Prædikant, man fører ham frem for det høie Raad, denne celebre Forsamling af Alt, hvad der var Stort og Fremragende blandt

Jødefolket. Og da han her med megen Ild og frygtløs Frimodighed havde forfægtet sin Sag og forsvaret sin Anskuelse, gjør man kort Proces; med det høie Raads tause Bifald, men *mod* al bestaaende Ret — uden at der var udtalt nogen formelig Dom over ham af Raadet, og uden at saadan Dom var bleven sanktioneret af den Romerske Landshøvding [1]) — gribes Stephanus af det oprørte, opagiterede Folk, slæbes udenfor Staden og stenes som en Gudsbespotter [2]). Det er som Offer for et tumultuarisk Udbrud af den fanatiserede Pøbel at den første Kristi Martyr ender sit Liv [3]).

Man spørger med Rette: hvorfor bliver en saadan Skjæbne Stephanus til Del, medens man hidtil saa omtrentlig havde ladet Alt gaa sin jævne Gang? Hvorfor er det alene Stephanus, der bliver greben, hvorfor lægger man ikke paa samme Tid Haanden paa Petrus og de øvrige Apostle, der som Forstandere for den nye Menighed dog synes at være dem, en Forfølgelse først og fremst maatte ramme? Grunden til denne paafaldende Omstændighed maa aabenbarlig søges deri, at Stephanus's Prædiken har været af en noget anden Beskaffenhed end Apostlenes hidtil havde været; det maa have været noget Nyt og noget for Jøderne i særlig Grad Anstødeligt, Stephanus i sin Forkyndelse ikke blot havde holdt frem, men ogsaa accentueret. Af hvad Art dette Nye og for Jøderne Anstødelige har været, synes at fremgaa temmelig klart af den Omstændighed, at medens de Kristne

---

[1]) Cfr. Joh. Evang. 18, 31. Josephus, Ant. XX, 9, 1; Opera ed. E. Bekker IV, 276.

[2]) Cfr. Leviticus 24, 16.

[3]) Ap. Gj. 6, 8—7, 60.

med Apostlene i Spidsen hidtil har staaet i stor Yndest hos Folket paa Grund af deres fromme Iagttagelse af Loven og de fædrene Skikke, saa stener man Stephanus som en Bespotter af Templet og en Forhaaner af den Jødiske Religion. Og det er i særlig Grad at lægge Mærke til, at Anklagerne mod Stephanus fremkomme i en Form, der stærkt minder om en af de Beskyldninger, i Kraft af hvilke man dømte Jesus til Døden. Betræffende Stephanus erklærer de falske Vidner: „Dette Menneske lader ikke af at tale bespottelige Ord mod dette hellige Sted og Loven; thi vi have hørt ham sige, at Jesus af Nazareth skal forstyrre dette Sted og forandre de Skikke, som Moses har overantvordet os“ [1]). Angaaende Jesus udtaler de falske Vidner: „Vi have hørt, at han sagde: jeg vil nedbryde dette Tempel, som er gjort med Hænder og i tre Dage bygge et andet som ikke er gjort med Hænder“ [2]). Vistnok kaldes Vidnerne ved begge Leiligheder „falske“; men ligesom Vidnerne, der vidnede om Jesus, ikke ligefrem havde opdigtet deres Udsagn, men kun forvrængt Jesu Ord, saa maa det samme ogsaa tænkes at være Tilfældet, hvad Vidnerne mod Stephanus angaar. Og det er i saa Henseende af Vigtighed at lægge Mærke til, at Stephanus aldeles ikke fragaar at have udtalt sig i Retningen af denne Beskyldning: „*Jesus af Nazareth skal forstyrre dette Sted og forandre de Skikke, Moses har overantvordet os*“. Denne Beskyldning giver os Nøglen til Forstaaelsen baade af Stephanus's Prædiken og af den Storm, denne fremkaldte.

Det maa ansees som uimodsigeligt, at Herrens Apostle

[1]) Ap. Gj. 6, 13—14.
[2]) Mark. Evang. 14, 58, cfr. Matth. 26, 61.

baade under Stephanus's Fremtræden og senere endnu ikke havde faaet Synet opladt for Lovens og dens gamle Pagts Forhold til Evangeliet og den nye Pagt. Apostlene stode *endnu* omtrent paa de senere saakaldte Jødekristnes Standpunkt og saa i Kristendommen med sit nye Liv og sine nye Livsformer i Grunden kun et Slags høiere Tillæg til Jødedommen. At den Jødiske Kultus skulde ophøre ved Kristendommen, var endnu aldrig faldet dem ind; forsaavidt som en Hedning skulde blive Medlem af det nye Kristensamfund, maatte Jødedommen være Porten, gjennem hvilken man havde at indtræde; man havde først at lade sig omskjære, før der kunde være Tale om ved Daaben at optages i Kirken; som Kristen havde man ikke blot at deltage i de kristelige Sammenkomster og „Brødsbrydelsen", men ogsaa at være med i Jødernes Forsamlinger og iagttage de Jødiske Ceremonier. I denne Synsmaade var man i den Grad fastgroet, at der jo maatte en særskilt guddommelig Aabenbarelse til, før *Petrus* turde optage den første uomskaarne Hedning i den kriste Kirke [1]). Forsaavidt som det er tilladt at tale om nogen „Urkristendom", maa man sige, at denne er ureflekteret jødekristelig.

Den første inden Kirken, der betegner Skridtet ud over den urkristelige Jødekristendom, er *Stephanus*. Som en Mand af Græsk Dannelse har han et udvidet Blik; opfyldt af „Visdom og den Helligaand" har han trængt dybere ind i Kristi Ord og hans Riges Væsen, end det hidtil havde været Apostlene muligt. Han var den første, for hvem det var gaaet op, at Grundlæggelsen af Kristen-

[1]) Ap. Gj. 10, 1 fg.

dommen ved Kristi Død og Opstandelse havde „Nedbrydelsen af Templet“ til Følge. At den „nye Vin“ maatte sprænge de gamle og trænge til nye „Læderflasker“, at den gamle Pagt havde tabt sin Betydning ved Kristendommens Frembrud, at den kristne Menighed ikke kunde udvikle sig paa Grundlag af de Mosaiske Indretninger, at de Mosaiske Skikke med sit Centrum, det Jødiske Tempel, maatte „forandres og nedbrydes“, at Kristendommen selv maatte skabe sig sine egne Livsformer efter sit eget Væsen og uafhængig af Jødedommen, disse Grundtanker, hvis mægtige Talsmand Paulus senere skulde blive, har Stephanus aabenbarlig været den første Tolk for.

At den Opfatning af Stephanus er rigtig, der i ham ser den store Pauli store Forløber, Hævderen af Kristendommens Frihed og Selvstændighed, derom vidner foruden den mod ham reiste Beskyldning og det Raseri, han opvækker, ogsaa det af Lukas i „Apostlenes Gjerninger“ givne Referat af hans Forsvarstale for det høie Raad. Det er med Rette bleven fremhævet, at denne hans Tale ved første Øiekast viser sig saa besynderlig, saa lidet hensigtssvarende, at man umulig kan tænke sig andet, end at Lukas maa have leveret en fuldstændig tro Gjengivelse af, hvad der ved hin Leilighed virkelig blev sagt, at Lukas her som overalt ikke giver et selvopdigtet retorisk Kunstprodukt, men holder sig til den historiske Virkelighed. Hvad Stephanus i sin Tale holder frem, det er nu ikke Forsvar for sin egen Person — han taler jo som den, der „ser Himlene aabnede“ —, men for den af ham forfægtede Sandhed. Han dvæler først ved den Aabenbaring, der blev Abraham til Del uafhængig af Loven og før Loven, Aaben-

baringen for „de Troendes Fader“, der var Gud lydig og troede „med Haab mod Haab“. Derpaa omhandler han Pagtesfolkets historiske Udvikling indtil Moses, den Mand der i Lighed med Kristus blev „fornægtet“ af sit Folk, idet man ikke forstod, at „Gud gav dem Frelse ved hans Haand“. Med stor Styrke gjør han gjældende, at netop den samme Moses, hvis Skikke han havde sagt Jesus af Nazareth var kommen for at forstyrre, havde profeteret om den tilkommende store Profet og henvist Folket fra sig til ham. Efter at derpaa Stephanus har paavist, hvorledes Jøderne fra første Stund af havde været utro mod den ved Moses givne Lov og udvalgt sig fremmede Guder at tjene, gaar han over til at omtale Tempelbygningen ved Salomo; med det største Eftertryk gjør han her gjældende, at ogsaa Templet var noget midlertidigt, eftersom det jo allerede i den gamle Pagts Tider var udtalt, at „den Høieste ikke bor i Templer gjorte med Hænder“. Det er altsaa ikke noget nyt, bespotteligt Paafund, men det lader sig ud af selve Lovens og Templets Historie bevise, at disse ikke for selve den gamle Pagts Bevidsthed staa som bestemte til at have absolut og evig Gyldighed, men kun ere af forberedende Natur. — Han ender med at beskylde sine Anklagere og Dommere for, at de ligesom deres Forfædre modstod Aanden og forfulgte Herrens Profeter; disse „haarde Halse og uomskaarne paa Hjerte og Øren“ maatte følgelig være de sidste, der skulde være berettigede til at reise Anklage mod Nogen for tenderet Forstyrren af Templet og de Mosaiske Skikke[1]).

[1]) Ap. Gj. 7, 2—53. Cfr. Ed. Reuss i Herzogs Realencyclopædie XV, 73 og den der citerede Literatur.

Det er det saakaldte „hedningeskristelige“ Standpunkt, Stephanus har hævdet; det er dette, der vækker en saa voldsom Storm mod ham, det er for den friere Hedningekristendom, han falder som Martyr. Han er næst Petrus den mest betydningsfulde Mand i Kirkens Historie før Pauli Fremtræden. Det er et Livspørgsmaal for Kristendommens fremtidige Existence, der hævdes af ham, og ikke blot Paulus, men ogsaa alle Apostlene stillede sig senere paa det af ham forfægtede Standpunkt[1]).

Det første Kristenblod var bleven udgydt. Intet Under, at Pøbelen efter først at have faaet Blod paa Tand ikke slog sig til Ro, men krævede flere Offere. Der begynder altsaa efter Stephans Død en „stor Forfølgelse“ over Menigheden i Jerusalem, der midlertidig saa omtrent blev sprængt, idet Flertallet af dens Medlemmer flygtede ud over „Judæas og Samarias Egne“. Forfølgelsen synes først og fremst at have været rettet mod de „Græske“ Jødekristne og at have havt sin dybeste Grund i den Forbitrelse, der var opstaaet som Følge af Stephanus's frie Opfatning. Apostlene synes endnu at have staaet i „Yndest“ hos Folket; ialfald var Tilstanden saadan, at de under den almindelige Flugt kunde blive i Jerusalem uden at forulempes paa nogen Maade[2]). Som Følge af Apostlenes Forbliven i Hovedstaden faar den kristne Menighed snart Anledning til ny Fremvæxt; da de „Græske“ Bestanddele ere blevne fjernede under Forfølgelsen, antager Menigheden i Jerusalem nu et fast jødekristeligt Præg og synes, efter at den første Storm har lagt sig, ikke i synderlig Grad at være bleven

[1]) Ap. Gj. 15, 1—29.
[2]) ibid. 8, 1 fg.

fortrædiget eller forfulgt af det Jødiske Samfunds Ledere, idet man ved Siden af det specifisk Kristelige tillige holder fast paa Omskjærelsen og de øvrige fædrene Skikke[1]. Medens nu Kristendommen slaar Rod paa flere Punkter inden det hellige Land, medens hedningekristelige Menigheder danne sig i *Antiochia* og fra Antiochia paa *Cypern* og flere Steder[2], medens Hedningenes store Apostel Paulus begynder sin Virksomhed, og medens jødekristelige Menigheder opstaa i flere af Syriens Stæder, udvikler Menigheden i Jerusalem sig i Fred, ledet foruden af de andre endnu i den hellige Stad boende Apostle især af den saakaldte *Jakob den Retfærdige*, en Mand, som selv de mest exklusive Jøder saa op til med stor Ærbødighed paa Grund af hans udprægede Fromhed og strænge Iagttagelse af Mose Lov og Skikke. Apostelkirken i sin Helhed saa ikke den øverste Autoritet i nogen enkelt apostolisk Personlighed; det er jo netop Mangelen paa en øverst enkelt personlig Autoritet, der gjorde det fornødent, at man paa Apostelmødet maatte lade den kollegiale Autoritet være den afgjørende. Men ligesaa vist som det er, at Jakob den Retfærdige af flere Grunde, men vel især formedelst hans nære Slægtskab med Jesus havde den største Indflydelse paa Apostelmødet, og at dettes Beslutninger blev formuleret efter hans Votum[3], ligesaa vist er det ogsaa, at han inden den exklusive Jødekristendom stod i en saa stor Anseelse, at man med fuld Berettigelse kan kalde ham den jøde-

[1]) Ap. Gj. 11, 2—3.
[2]) ibid. 13, 1 fg.
[3]) ibid. 15, 13 fg. Cfr. Aubé, Histoire des persecutions de l'eglise I, 17.

kristne Kirkeafdelings *Primas*. Det er et Gjenskin af denne Anseelse, der træder os imøde, naar Jakob den Retfærdige i de saakaldte „Klementinske" Skrifter omtales som „Hovedet for den ganske Kirke", som „Biskopernes Biskop", som den, der „styrer den hellige Kirke af Hebræere i Jerusalem og alle de øvrige Menigheder paa hvilketsomhelst Sted de ere grundede [1]). Som nylig bemærket synes den Jerusalemske Menighed at have faaet udvikle sig i Fred under Jakob den Retfærdiges og de øvrige Apostles Ledelse. Vistnok blev denne Fred til sine Tider afbrudt af korte, forbigaaende Forfølgelser, saaledes som Tilfældet var i Aaret 44 efter Kristus, da *Kong Agrippa* lod „Nogle af Menigheden" mishandle og Apostelen *Jakob Zebedæi Søn*, en Broder af Apostelen Johannes, halshugge. Lukas, der beretter denne Begivenhed[2]), giver os intet Lys betræffende Motivet til denne Forfølgelse, ligesaalidt som han giver noget Fingerpeg til Løsningen af det Spørgsmaal, hvorfor Kongen just udkaarede Jakob Zebedæi Søn til Offer; han melder heller Intet om, hvorvidt Agrippa lod nogen retslig Anklage og Dom gaa forud for de anvendte Straffe, eller om han kun gik frem vilkaarlig; dette sidste synes dog mest rimeligt at antage. Derimod udhæver Lukas den Omstændighed, at Martyrens Drab „behagede Jøderne"; Jakob Zebedæi Søn var jo af en heftig Natur[3]), han maa have paadraget sig Jødernes Had ved sin fyrige, ildfulde Prædiken; maaske har han ogsaa staaet paa et friere, mere hedningekristeligt Standpunkt.

[1]) Aubé, l. c.
[2]) Ap. Gjer. 12, 1—2.
[3]) Mark. Evang. 3, 17.

Dette er alt, hvad man med Vished ved om dette Martyrium. Sagnet har imidlertid bemægtiget sig dette som saa mange andre Martyrier. Saaledes fortæller *Klemens af Alexandria*, at da Jakobs Anklager saa Apostelen dømt til Døden efter med stor Frimodighed at have bekjendt „Troen paa Kristus“, blev han saa bevæget, at han „angav sig som Kristen“, og man skal have ført dem begge paa en Gang til Retterstedet. Paa Veien bad den nu Kristen blevne Anklager Jakob om Tilgivelse, hvad denne ogsaa gav ham, idet han kyssede ham og sagde: Fred være med dig[1]).

Et andet vistnok mere urimeligt, men i sine Følger mere betydningsfuldt Sagn er følgende, der for første Gang dukker op i det niende Aarhundrede i den bekjendte *Walafrid Strabos* Poem om de tolv Apostle[2]); Jakob Zebedæi Søn er ikke bleven henrettet i Jerusalem; han forlod meget mere denne By og begav sig til *Spanien*, hvor han led Martyrdøden i den efter ham opkaldte By Compostella (sammendraget af Giacomo Postolo), hvor hans Reliqvier dyrkes den Dag idag. Compostella var i Middelalderen næst efter Jerusalem og Rom Verdens helligste Valfartsted, der ogsaa blev besøgt af Nordboere[3]); endnu i vore Dage er Apostelen Jakob Spaniens Skytspatron, og hans formentlige Hvilested hævder fremdeles sin Anseelse og Popularitet inden den katholske Verden.

Fra Sagnet vende vi os til Historien. Da Herodes Agrippa saa, at den paabegyndte Forfølgelse „behagede

---

1) Euseb, Hist. Eccl. II, 9.
2) Herzog, Realencyclopædi III, 58.
3) L. Daae, Norges Helgener, Pag. 10.

Jøderne", lod han Apostelen Peder gribe og fængsle. Hans paafølgende pludselige Død standsede imidlertid denne Forfølgelse, efterat Peder paa underbar Maade var bleven frelst ud af sit Fængsel. De jødekristelige Menigheders Forhold til det Jødiske Samfund bliver i de paafølgende 20—30 Aar efterhaanden mere og mere spændt; det er et fuldkommen korrekt Udtryk for det Jødiske Samfunds Stilling til Kristendommen, hvad de ledende Mænd blandt Jøderne i Rom sige til Paulus: „Det er os vitterligt om denne Sekt, at den allevegne finder Modsigelse[1]). Men er Forholdet mellem det Jødiske Samfund og de jødekristelige Menigheder paa denne Tid et spændt, da er Spændingen endnu stærkere, hvad de *hedningekristelige* Menigheder angaar, og der er i denne Tid ikke nogen Mand, der er saa forhadt blandt Jøderne, som Hedningenes Apostel, Paulus. Mere end en Gang støder den store Apostel paa sine Reiser i Romerriget sammen med de forbittrede Jøder, der „modsige og bespotte ham", mere end en Gang opirre disse de hedenske Magthavere og den hedenske Pøbel til at forfølge ham, til at „udstøde ham af deres Grændser", ja selv til at stene ham[2]). Blandt de jødekristne Brødre i Jerusalem er han bagvasket som den, der skulde lære de til Kristendommen omvendte Jøder „at falde fra Moses"[3]), hvad som bekjendt ikke var Tilfældet, da han baade for sin egen Person iagttog de Mosaiske Skikke og overhovedet respekterede det jødekristelige Standpunkt, paa samme Tid som han hævdede Retfærdig-

[1]) Ap. Gjer. 28, 22.
[2]) ibid. 13, 44 fg. 14, 9 o. fl. St.
[3]) ibid. 21, 20 fg.

gjørelsen af Troen og de omvendte Hedningers Frigjørelse fra Moses[1]. Men er Paulus blandt de jødekristelige Brødre ialfald mistænkt som frafalden fra de fædrene Skikke, saa er han i sine Jødiske Landsmænds Øine ligetil en *revolutionær Forfører*; hans Fremtræden i Templet i Jerusalem sætter jo den hele Stad i Bevægelse, bringer hele Hovedstaden i Forvirring, og det opirrede Folk vilde ikke have hvilet, før Pauli Blod var bleven udgydt, hvis ikke den Romerske Kommandant i Staden havde lagt sig imellem og arresteret ham. Og selv efterat Apostelen er fængslet, er Folkeraseriet saa stærkt, at flere end 40 Personer „forpligtede sig under Forbandelser, at de vilde hverken æde eller drikke, inden de havde slaget Paulus ihjel[2]); hvorfor skulde vel en saadan Forfører leve, han som *„allevegne lærer alle imod Folket og Loven“?* Man kjender Folket igjen; det er det samme Raseri og de samme Beskyldninger som hist ved Stephans Drab. Saavel Paulus som Jakob den Retfærdige vare Herrens Apostle og Kristendommens Talsmænd; og dog — hvor maa ikke Jødekristendommen og Hedningekristendommen have taget sig forskjellig ud! Medens Jakob er agtet og æret af alle i Jerusalem, og hans ydre Færd er saa, at man ligesom glemmer, han er Kristen for hans Iver og Fromhed som Jøde, saa er Paulus, naar han viser sig i sit Folks Hovedstad, ligesom en Mand, der er falden i en Løvekule. At Jerusalem ikke ogsaa blev besudlet ved den store Hedningeapostels Blod, derfor tilkommer alene den hedensk-ro-

---

[1]) Cfr. især 1 Kor. 7, 17—20.
[2]) Ap. Gjer. 23, 12.

merske Øvrighed Æren. Som Tilstanden var betræffende den jødekristelige Menighed i Jerusalem: i det hele og store taget Fred, afbrudt af en eller anden tumultuarisk, forbigaaende Forfølgelse fra de Jødiske Magthaveres og den Jødiske Pøbels Side, paa samme Tid som Spændingen mellem Jødedom og Kristendom bliver mere og mere stærk og fremtrædende, saaledes var ogsaa Stillingen, hvad angaar de rundt omkring i Palæstina adspredte jødekristelige Menigheder. Fra Tiden omkring Aar 60 efter Kristus har man to Skrivelser rettede til disse, nemlig Jakobsbrevet og Brevet til „Hebræerne", af ukjendt Forfatter. Ligesom Jakobsbrevet vistnok kjender til „adskillige Prøvelser", hvorfor de Kristne ogsaa formanes til at være „taalmodige" og efter Profeternes Exempel med Udholdenhed „lide Ondt" for Herrens Skyld[1]), men ikke ved at tale om nogen almindelig blodig Forfølgelse, saaledes udhæver jo Hebræerbrevet ligefrem, at Menighederne, til hvem det er rettet, endnu ikke havde „staaet imod indtil Blodet", idet de strede imod Synden", om det end vistnok var saa, at man havde lidt „Revselse", hvorfor der da ogsaa var fuld Grund til at formane de Kristne at „rette de hængende Hænder og de afmægtige Knæ"[2]).

Fra denne Tid af mærker man inden den Jødiske Verden en mer og mer tiltagende national Fanatismus. Den Opposition mod det Romerske Herredømme, der altid havde været tilstede, og som til sine Tider havde skaffet sig Luft dels i enkelte mindre mislykkede Op-

[1]) Jak. 1, 2 og 12; 5, 8—11.
[2]) Hebr. 12, 3. 7 og 12.

rørsforsøg[1]), dels paa andre Maader, griber nu Gemytterne med stærkere og stærkere Magt. Hvorvidt nogen af de *kristne* Jøder bleve revne med i denne nationale Opbrusnings dæmoniske Hvirvel, derom haves ingen Besked; at Faren laa nær, er sikkert nok; at Enkelte kunne have ladet sig bedaare, tør vistnok ikke benægtes. Men i det hele og store taget holdt de kristne Menigheder udenfor og i den Jødiske Hovedstad sig udenfor Politiken som dem, hvis „Borgerskab er i Himlene". Da den Jødiske Fanatisme havde sit Arnested i Jerusalem og der beherskede Situationen, er det en Selvfølge, at den kristne Menighed her med Jakob den Retfærdige i Spidsen, havde en yderst vanskelig og farlig Stilling, og det saa meget mere, som Oppositionen mod det Romerske Aag og Hadet til Kristendommen synes at have været uadskillelig forbundne og paa samme Tid at have udviklet sig til større og større Intensitet.

Det første Offer for denne fanatiske Opposition mod Kristendom og mod Alt, hvad der ikke raser mod den Romerske Arvefiende, skulde ikke blive nogen Anden end selve Jakob den Retfærdige. Om hans Martyrdød haves en dobbelt Beretning. Den Jødiske Historieskriver *Josephus* fortæller herom følgende: Efter at Landshøvdingen Festus i Aaret 62 var død, og førend dennes Efterfølger Albinus, endnu var ankommen til Landet, benytter den jødiske Ypperstepræst Hannas II (*Ananus*) Leiligheden til at anklage og dømme til Døden og derpaa at lade stene „en Broder af Jesus, kaldet Kristus, ved Navn Jakob og nogle Andre"[2]). Om Motivet til

[1]) Se f. Ex. Ap. Gjer. 5, 36 fg.
[2]) Josephi Antiqv. XX, 9, 1; Opera, ed. E. Bekker IV, 276.

denne Ugjerning melder Josephus Intet; derimod beretter han, at Ypperstepræstens Fremgangsmaade blev misbilliget af de Lovkyndige og af de bedste Mænd i Staden. Den kristne Historieskriver *Hegesippus*, der virkede i den anden Halvdel af andet Aarhundede[1]), fortæller Begivenheden mere udførligt paa følgende Maade: Jakob, hvem han skildrer som Nasiræer fra Moders Liv, eller maaske rettere som Essæer, fik paa Grund af sin „Retfærdigheds Overflødighed“ Navn af „den retfærdige“, og han bragte mange Jøder til Troen; blandt disse var endog „mange af de Øverste“. Under Paaskefesten, da mange Jøder fra alle Kanter vare tilstede i Jerusalem, opstod der en Tumult i Staden paa Grund af, at saamange af de Øverste havde antaget Troen paa Kristum; de Skriftkloge og Pharisæerne raabte og skreg, at Folket i sin Helhed stod i Fare for i Jesus af Nazareth at se sin Messias. Det falder dem nu ind, at henvende sig til Jakob for at bede ham tale Folket tilrette: „Dig have vi alle Tro til; thi vi og hele Folket give dig det Vidnesbyrd, at du er retfærdig og anser ikke Personer. Tal nu til Folket og faa dem fra deres Vildfarelser angaaende Jesus; thi hele Folket og vi ville lade os raade af dig. Stig op paa Tindingen af Helligdommen, at du der kan sees og høres af alle“. Jakob blev nu ført op paa det betegnede Sted af Pharisæerne og de Skriftkloge, der efter at være komne ned blandt Mængden, raabte op til ham og sagde: „Du Retfærdige, hvem vi alle bør lade os lede af, forkynd os, hvad Jesus mente

---

[1]) Han var i Rom endnu under Biskop Elevtheros (175—189); Euseb. Hist. Eccl. IV, 11.

med at kalde sig Døren; thi Folket løber vild efter Jesus den korsfæstede“. Da svarede han med lydelig Røst: „Hvorfor spørge I mig om Jesus, Menneskens Søn, han, som selv sidder i Himmelen ved Almagtens Høire og skal komme paa Himmelens Skyer!“ Ved dette Vidnesbyrd istemte mange af de Tilstedeværende Raabet: „Hosanna Davids Søn!“, medens de Jødiske Magthavere udbrød: „Ve! Ve! Ogsaa den Retfærdige er falden i Vildfarelse“, hvorpaa de ilede op og styrtede ham ned mod Jorden. Den efter Faldet halvdøde Mand blev derpaa stenet af de Tilstedeværende og tilsidst ihjelslaaet af en Valker med et Banketræ. Liget blev begravet „paa Stedet i Nærheden af Templet“, og endnu, siger Hegesip, staar Jakobs Gravsøile i „Nærheden af Templet“[1]).

Der bør ingen Strid være om, at Josephus's Beretning om Jakobs Martyrium er af uantastelig historisk Paalidelighed, da denne Forfatter efter alt, hvad man ved om hans Liv, maa antages at have opholdt sig i Jerusalem samtidig med Jakobs Død, saa han altsaa har skildret Begivenheden saaledes som han selv har været Øienvidne til den[2]). Skulde der da vise sig at være nogen Uoverensstemmelse mellem Josephus og Hegesip, betræffende nærværende Sag, maa man ubetinget erklære sig til Fordel for førstnævnte; hvor megen subjektiv Sanddruhed man end vil tilskrive Hegesip, bør man dog erindre, at han i dette som i saa mange andre Stykker ikke har havt nogen anden Kilde end den lokale Tradition, der allerede i det andet Aarhundrede, naar Talen

---

1) Hegesip, hos Euseb. Hist. Eccl. II, 23.

2) Han vides ikke at have forladt Jerusalem før i 63, da han drog til Rom; se H. Paret i Herzogs Realencyclopædie VII, Pag. 52.

er om Martyrier, er bleven mindre paalidelig. Sammenligner man nu disse to Forfatteres Meddelelser om Jakob den Retfærdiges Død, saa viser det sig strax at være en Umulighed at forene dem. Efter Josephus bliver Apostelen *først* dømt tildøde af Synedriet og *derpaa* stenet[1]. Efter Hegesip er Jakob ikke alene ikke dømt af Synedreit; men hans aandelige Standpunkt er Pharisæerne og de Skriftkloge i den Grad ubekjendt, at de endog mene at kunne bruge ham til at føre Folket bort fra Troen paa Jesum, og de blive høiligen overraskede ved at høre ham fremkomme med en kristelig Bekjendelse paa Tempeltinden. Saa er da efter Hegesip Jakob den Refærdiges Nedstyrten og de øvrige Mishandlinger han lider, indtil han bliver slagen ihjel, ikke en Følge af en forudgaaen Synedriebeslutning, men en ren Selvtægt, man øver paa egen Haand uden Lov og Dom. Det er fremdeles umuligt at forene begge disse Forfatteres Tidsregning. Efter Josephus falder Jakobs Død i Ypperstepresten Hannas den andens Embedstid; efter Hegesip lider Jakob Martyrdøden i Paasken 62. Men kronologiske Undersøgelser viser noksom, at Hannas II ikke kan have været Ypperstepræst i Paasken 62, men er bleven udnævnt til denne Værdighed senere ud paa Aaret[2], og at hans Embedstid saa temmelig nøiagtig

[1]) Antiq. XX; 9, 1.

[2]) Det sikkreste kronologiske Udgangspunkt for Bestemmelsen af, hvem der var Ypperstepræst i Paasken 62, er Josephus's Omtale af Gesandtskabet, Jøderne i 62 sendte til Rom angaaend Muren, man havde opført for at hindre Agrippa fra at se, hvad der foregik i Templet, og som Festus vilde nedrive. (Antiq. XX, 8, 11). Blandt dets Medlemmer var ogsaa den Jødiske Yppersterpest Ismael. Dette Gesandtskab kan ikke have faaet udrette sit Erinde i Rom tidligere end i Midten af Mai. Det hedder nemlig, at det lykkedes

kan bestemmes til at maatte falde mellem Begyndelsen af Juli og Slutningen af Septemher i omtalte Aar. Er det

---

at udvirke Neros Tilladelse til, at Muren skulde blive staaende, idet hans Gemalinde Poppæa gjorde sin Indflydelse gjældende til Bedste for Jøderne: Νέρων . . . συνεχώρεσεν οὕτως ἐᾶν τὴν οἰκοδομίαν, τῇ γυναικὶ Ποππηΐᾳ . . . ὑπὲρ τῶν Ἰουδαίων δεηθείσῃ χαριζόμενος (Antiq. XX, 8, 11). Enhver, der har om end kun et overfladisk Kjendskab til Græsk, burde indse, at Poppæa her uimodsigelig er betegnet ikke som en anden Mands, men som Neros Gemalinde (se Madvig, Græsk Syntax § 8 Anm. 1); Artikelen gjør her fuldstændig samme Tjeneste som ἑαυτοῦ (contra Wieseler, Chronologie des apost. Zeitalters, Pag. 98). Naar Anger (De temporum in actis Apostolorum ratione, Pag. 103) for at skaffe Josephus Kabi en længere Embedstid, end man ellers vilde faa ud, antager, at Poppæa er kaldet Neros Hustru »per πρόληψιν«, da er det at prisgive det sikkre kronologiske Holdepunkt og bygge sin Kronologie i Luften. — Nu ved man, at Nero tog Poppæa til Ægte i Begyndelsen eller Midten af Mai 62 (Anger, Pag. 101 og 103). Selv om man antager Begyndelsen af Mai som Tiden for Giftermaalet, er det klart, at de paa Bryllupet følgende Festligheder maatte hindre Gesandtskabet i at faa Keiserinden i Tale og at opnaa Keiserens Afgjørelse før i samme Maaneds Midte. Da Gesandtskabet drog hjem, blev to af dets Medlemmer holdte tilbage som Gidsler; den ene af disse to var *Ypperstepresten Ismael.* Da man var kommen tilbage til Jerusalem, og Agrippa erfarede dette, udnævnte han Josephus Kabi til Yppersteprest; dennes Udnævnelse kan da ikke være skeet før omtrent *i Midten af Juni 62.* Hvorlænge Josephus Kabi var Yppersteprest, vides ikke; men først efter at denne var bleven afsat, blev Hannas II indsat til Yppersteprest (Antiqv. XX, 9, 1); han fungerede som saadan i 3 Maaneder og blev afsat før Albinus ankom til Landet (Josephus l. c.) Tiden for Albinus's Ankomst kjendes ikke; men da man ved, at han var tilstede i Jerusalem ved Løvsalernes Fest (Josephus, Bel. Jud. VI, 5, 1), der i 62 tog sin Begyndelse den 8de Oktober (se Tabellerne hos Gumpach, Ueber den altjüdischen Kalender, Pag. 361 fg.), da Hannas II i Forveien havde været Yppersteprest i 3 Maaneder, og da dennes Formand først fik sin Udnævnelse i Midten af Juni, kan Albinns ikke være ankommen til Judæa synderlig længe før Oktober. Josephus Kabis Embedstid bliver ialfald ikke at sætte længere end omkring ½ Maaned. Hannas II er saaledes bleven Yppersteprest omtrent i Slutningen af Juni eller Begyndelsen af

nu paa den ene Side en Umulighed at forene Josephus og Hegesip, saa viser paa den anden Side sidstnævnte Forfatters Skildring Træk, der stemple sig selv som fremstaaede i det andet Aarhundrede, som f, Ex. Jakobs strenge Askese, hans Liv som Nasiræer eller Essæer fra Fødselen af, hvilken Overdrivelse som skabt af Tiden vistnok faldt i Tidens Smag, men som ikke destomindre maa karakteriseres som en historisk Vildfarelse; thi hvormeget man end vil accentuere Jakobs jødekristelige Standpunkt, er det umuligt at paavise hos ham nogen systematisk Askese (cfr. Jakobs Brev 1, 17). Endelig er Hegesips Fremstilling af selve Martyriet overmaade dunkel. Efter Ordlyden maatte man antage det at være Hegesips Mening, at Jakob blev stillet op paa selve Tempelhusets Gavl, at denne enten maatte være saa lav, eller hans og de Andres Stemmer saa stærke, at deres Røst derfra kunde høres nede paa Pladsen omkring Templet, — fremdeles at Jakob blev styrtet fra Tempelgavlen ned paa Tempelpladsen og der baade ihjelslaaet og begravet, og at det var her, hans Gravminde stod. Dette ligger — strængt taget — i hans

---

Juli 62. Det maa derfor være i Tiden mellem *Juli—September 62*, Jakobs Martyrium falder. Den græske Kirke, hvis Tradition her maattet antages at være mest paalidelig, feirer Jakobs Dødsdag den 30te April (Menologium Græcorum, ed. Albanus, I, 77); men da Paasken i 62 falder mellem 14de—21de April, (Gumpach Pag. 361 fg.), stemmer ikke engang denne Dag med Hegesip, hvis Beretning det Græske Menologium (l. c.) har sammenarbeidet med Josephus's. Altsaa et af to: enten er Jakob død i Paasken 62, og da er Ismael endnu Yppersteprest, eller ogsaa er han død i Hannas's Embedstid, og da maa hans Dødsdag henlægges længere ud paa Aaret. At Josephus har Ret, og Sagnet hos Hegesip Uret, derfor behøves vel intet Bevis.

Ord; men dette kan ikke have været hans Mening; thi saa uvidende kan han ikke have været betræffende de Jødiske Institutioner, at han ikke kjendte til, at Jøderne umulig vilde vanhellige Pladsen om Templet ved at bruge den som Henrettelsessted, og at man vilde tillade de Kristne *der* at begrave Jakobs Legeme, er en saa absurd Tanke, at man ikke har Ret at tillægge Hegesip den. Det maa derfor antages at have været Meningen i den Tradition, denne Forfatter har gjengivet, at Jakob blev stillet op paa en af Fløiene i den Tempelpladsen omgivende Mur, og at han herfra er kastet nedover i Dybet, saa Martyrens Gravmonument, hvis Beliggenhed unøiagtig er betegnet som værende „ved Siden af“ eller „i Nærheden af Templet“, er bleven ham forevist et eller andet Sted i Nærheden af Moria. Og dette leder En paa Sporet efter den Hegesipske Traditions Tilblivelse. Thi Jakobs „Gravsøile“ hos Hegesip er visselig ikke noget andet end den saakaldte „Jakobs Grav“ i Kedrons Dal ligeoverfor Morias Østside, et i Bjerget udhugget og med to doriske Søiler smykket Gravmonument, der efter de seneste Undersøgelser rigtignok viser sig at have været ikke Jakob den Retfærdiges, men — Slægtens Hesirs Hvilested[1]). I dette have de Jerusalemske Kristne i det andet Aarhundrede troet at have fundet den berømte Martyrs Mindesmærke og udgivet det for Andre — ogsaa for Hegesip — som saadant. Gravens Beliggenhed maa sammen med Indvirkning af den evangeliske Beretning om Jesu Fristelse have givet Anledning til Traditionens

---

[1]) Vogüé, Le temple de Jerusalem, 1, 45 fg.; hos Volrath Vogt, Det hellige Land, Pag. 509 fg.

Dannelse. Om Jakob den Retfærdiges Martyrium vides saaledes ikke mere, end hvad Josephus fortæller; thi Hegesips Beretning er, efter hvad ovenfor er paavist, helt og holden at henføre til den uhistoriske Legendes Verden[1]). Om Foranledningen til Forfølgelsen, der krævede Jakob og „nogle Andre“ som Offere, turde man finde et Fingerpeg hos Euseb[2]), der ved at fortælle, at det var af Forbittrelse over, at Apostelen Paulus ved at indskyde sin Sag under Keiserens Dom, var sluppen dem af Hænderne, at de kristenhadende Jøder med Hannas II i Spidsen benyttede Leiligheden til at skaffe den kristne Biskop og andre forhadte Kristne af Veien. Hvem de „Andre“ var, der sammen med Jakob led Martyrdøden, det vides ikke; at antage, at Forfølgelsen ogsaa har rammet Kristne udenfor Jerusalem[3]), forbyder Josephus's Beretning paa det bestemteste.

Det var Jakob den Retfærdiges store Opgave at gjøre det sidste Forsøg paa at vinde Jødefolket i sin Helhed for Kristendommen. Efterat dette store Herrens Redskab havde fundet Martyrdøden, var ogsaa den sidste Bro mellem Synagogen og Kirken afkastet. Snart begyndte Ørnene at samle sig om Aadselet; kun 8 Aar videre frem, og Templet ligger i Grus, Jerusalem i Ruiner, og Jødefolket er adspredt som Avner for Vindene. Men Kristenmenigheden i Jerusalem, der havde seet Ødelæggelsens Vederstyggelighed at nærme sig,

¹) Clemens Alexandrinus Omtale af Jakobs Martyrium (hos Euseb, II, 1) er øiensynlig øst af Hegesip og altsaa uden selvstændigt Værd.
²) Hist. Eccl. II, 23.
³) Saa Hausrath III, 57.

var frelst ved at fly i Tide[1]). Og efter Jerusalems Ødelæggelse er der ikke længere Tale om Kristendommens Forhold til det Jødiske Samfund; thi dette ligger i Ruiner, medens Kirken blomstrer i frodig Ungdomsfriskhed.

[1]) Euseb, Hist. Eccl. III, 5.

II.

Jøderne i den antike Verden.

For at kunne forstaa Kristendommens raske Udbredelse udover det Romerske Rige og for at kunne opfatte den Romerske Stats Forhold til Kirken i det apostoliske Aarhundrede ville vi i det følgende kaste Blikket paa Jødernes Udbredelse og retslige Stilling inden Romerstaten.

Den ved Begyndelsen af den kristelige Tidsregning levende Græske Geograf *Strabo* siger om det Jødiske Folk: „Det er ikke let at finde et Sted inden den beboede Verden, som ikke har ydet dette Folk et Hjem og ikke er i dets Magt“[1]), et Udsagn, der visselig har sin fulde Rigtighed, og som samstemmer med Jakob den Retfærdiges Yttring paa Apostelmødet i Jerusalem: „Moses har fra gammel Tid i hver Stad dem, som ham prædike“[2]). Denne Adspredelse af Jøderne blandt fremmede Folkeslag tager meget tidlig sin Begyndelse og lader sig føre tilbage helt til den Babyloniske Landflygtighed. Kun et Mindretal af de til Babylon bortførte Jøder benyttede sig af den senere af de Persiske Magt-

[1]) Hos Josephus, Antiq. XIV, 7, 2.
[2]) Ap. Gjern. 15, 21.

havere givne Tilladelse til at vende tilbage til Fædrelandet. Flertallet blev tilbage, bosat i de af frugtbare Egne omgivne Babyloniske Byer, og der var ikke mange Provinser af det store Rige i Østen, der ikke havde flere eller færre Jødiske Indvaanere[1]). Hovedpunkterne og Kulturcentrerne for den her boende Jødiske Befolkning dannede Byerne *Nisibis* og *Nearda*[2]), hvor tidligt et rigt Jødisk videnskabeligt Liv begyndte at udvikle sig. Energiske og dygtige Handelsmænd, elastiske til at kunne skikke sig i Forholdene, fremsynte til at kunne benytte sig af Omstændighederne, brugbare til Alt, hævede Jøderne her sig til megen Velstand, svang sig op i høie Stillinger og udbredte sig med rivende Fart til alle Sider: mod Øst ind i Asiens Midtlande, mod Syd ned til det lykkelige Arabien, mod Nord til Syrien.

Henimod Enden af det Persiske Overherredømme over den efter Tilbagekomsten fra Babylon rekonstruerede Jødiske Stat, under *Kong Artaxerxes III Ochus*, skal flere Jøder være blevne bortførte fra Jerusalem til Egnen om det Kaspiske Hav efter sandsynligvis ligesom flere øvrige Folkeslag paa hin Tid at have gjort Opstand mod Perserne, og saadan Opstand var bleven underkuet[3]). Den kristne Historieskriver *Orosius* ved at berette, at endnu paa hans Tid (5te Aarhundrede efter Kristus) boede der Jøder i hine Egne[4]). De hid deporterede Jøder viser sig ogsaa i Besiddelse af stærk Livskraft,

---

[1]) Philo, Ad. Caj. 587.
[2]) Josephus, Antiq. XVIII, 9, 1.
[3]) Euseb. Chron. II, 221.
[4]) Orosius, Hist. III, 7.

idet de udbrede sig først mod Nord og siden mod Vest, navnlig til *Trakien* og *Makedonien*.

Denne Adspredelse af Jøder blandt fremmede Folkeslag blev dog af forholdsvis liden verdenshistorisk Betydning i Sammenligning med den, der tog sin Begyndelse paa Alexander den Stores Tid. Da denne havde anlagt den efter ham opkaldte By *Alexandria*, en Stad, der snart blev Midtpunktet for den Græske Kultur i Ægypten og i Østen overhovedet, tvang han flere Jøder fra Palæstina til at tage Bolig sammesteds. Nogle Aar efter Alexanders Død skede det samme i end større Maalestok. Feltherren *Ptolemæus Lagi*, der efter Alexander blev Ægyptens Hersker, søgte som bekjendt at udstrække sit Herredømme ogsaa over Palæstina. Det lykkedes ham ogsaa paa en Sabbath at overrumple Jerusalem, da Jøderne ikke vilde vanhellige Dagen ved at gjøre Modstand. Seierherren overførte nu en stor Mængde fangne Jøder til Ægypten og anviste dem Alexandria til Opholdssted[1]). Skjønt overførte til dette deres nye Hjem med Vold og Magt blev Jødernes Stilling og Kaar i Alexandria fuldstændig glimrende. Under den raske Udvikling, den nyanlagte By tog, naaede Jøderne her stor Velstand og formerede sig hurtig, paa samme Tid som de ombyttede Modersmaalet med det Græske Verdenssprog. Dels mod Syd gjennem Ægyptens Stæder, dels mod Vest langs Middelhavets Søkyst gik den Jødiske Immigration for sig med ustandset Fart. Ved Begyndelsen af den kristelige Tidsregning beløb Jødernes Antal i sidstnævnte Egne sig til over 1 Million; af

[1]) Josephus, Antiq. XII, 1.

Alexandrias 5 Hoveddele vare to udelukkende beboede af Jøder[1])

Hvad der især bidrog til de Jødiske Koloniers Blomstring i Ægypten og det ikke blot i materiel, men ogsaa i aandelig Henseende, var fremfor Alt den uindskrænkede Religionsfrihed, der var bleven dem indrømmet, og den kommunale Selvstændighed, der var bleven dem til Del. Saavel Alexander den Store, som Ptolemæus Lagi gav de Ægyptiske Jøder Frihed til uden nogensomhelst Indskrænkning at dyrke deres Gud paa deres vante Vis og leve efter deres fædrene Skikke. De byggede sig altsaa Synagoger, de helligholdt Sabatten, de udøvede deres hellige Ceremonier, uden at Nogen lagde dem den ringeste Hindring i Veien. I Midten af andet Aarhundrede før Kristus fik de endog Tilladelse til at indrette et forfaldent Ægyptisk Tempel i *Leontopolis* til Brug for den Jødiske Tempelgudstjeneste. Som Jøderne saaledes nød en uindskrænket Religionsfrihed, kunde de ogsaa glæde sig i Besiddelsen af store borgerlige Friheder. Ikke nok med, at de i hele Ægypten nød samme Rettigheder, som Makedonerne, Landets Erobrere; men hvorsomhelst en Jødisk Koloni havde bosat sig inden Landet, dannede de *selvstændige Kommuner*, der ledедes af „Ældste“ og i hvis Spidse stod en saakaldt „Ethnach“. Saa udgjorde altsaa Jøderne i disse Egne en afsluttet Verden baade i religiøs og borgerlig Henseende under de mest udstrakte, dem lovlig indrømmede og lovlig fastsatte Friheder og Rettigheder.

Fra Ægypten vende vi os til Syrien og Lilleasien.

---

[1]) Philo, Contra Flac. 971.

Det vigtigste Kulturmidtpunkt for den Jødiske Befolkning her er at søge i den bekjendte Syriske By *Antiochia*, en By, der senere skulde blive Udgangspunktet for Kristendommens Udbredelse inden den Græske Verden. Kort efter Alexander den Stores Død finder man Jøder bosatte i denne By, hvor den Syriske Magthaver *Seleukos Nikator* indrømmede dem de samme Friheder og Rettigheder, de Alexandrinske Jøder var i Besiddelse af[1]), hvorfor de ogsaa her inden kort Tid havde stærkt formeret sig. Omkring 100 Aar senere overførte *Antiochus III* (den Store) 2000 Jødiske Familier fra Mesopotamien og Babylon og fordelte dem i Phrygiens og Lydiens Byer; ved Hjælp af disse Undersaatter af prøvet Troskab vilde Antiochus holde de urolige Indfødte i Tømme. Ogsaa disse Jødiske Kolonier fik Religionsfrihed og kommunal Selvstændighed[2]), ligesom de paa samme Maade som de i Antiochia bosatte Jøder antog Græsken som Talesprog. Inden kort Tid har Jøderne fra Phrygien og Lydien udbredt sig over alle Lilleasiens Kystbyer, som *Ephesus*, *Smyrna* o. s. v., paa hvilke Steder de ligeledes fik udstrakte Rettigheder[3]). Fra de Joniske Stæder udbrede Jøderne sig mod Vest over *Cypern*, *Kreta*, *Øerne i Ægæerhavet* og Landene ved Middelhavets Nordside: *Grækenland og Italien*. Allerede tidligere skal Jøderne have bosat sig i *Spanien;* dette Land stod jo fra den graa Oldtid af i den livligste Forbindelse med Østen.

Under Alexander den Stores Efterfølgere vare altsaa Jøderne blevne i særlig Grad begunstigede; det var lige-

[1]) Josephus, Antiq. XII, 3, 1.
[2]) ibid. XII, 3, 4.
[3]) Josephus, Contra Ap. II, 4.

som en Selvfølge, at de skulde danne en priviligeret Kaste, hvorsomhelst de nedsatte sig. Havde i Ægypten Følgerne af disse Privilegier været stærk Formerelse udad og en høi Grad af Velstand og Rigdom indad, saa blev det samme Tilfældet i de andre Lande. En liden Notits hos Josephus giver os et mærkeligt Indblik desangaaende. Denne Forfatter fortæller nemlig, at den bekjendte Lilleasiatiske Konge *Mithridates* paa en *Gang* bemægtigede sig en Sum af 800 Talenter[1]), der vare samlede sammen blandt Jøderne i Lilleasien og bragt til Øen *Kos* for derfra at bringes til Jerusalem som Gave til Templet. Hvor talrige og hvor rige maa dog de Lilleasiatiske Jøder have været, naar de ere istand til at præstere en saadan Sum og det som frivillig Gave!

I *Italien* derimod skulde det ikke blive saa let for Jøderne at naa en fri, uafhængig Stilling. Det første Forsøg, de gjøre med at nedsætte sig i *Rom*, bliver endog mødt med ligefrem Forfølgelse. Hermed forholder det sig paa følgende Maade. Blandt de mange orientalske Guddomme, hvis Dyrkelse allerede tidlig søgte at bane sig Indgang i Italien og Rom, var ogsaa den Trakiske Gud *Sabazius;* men saalænge Republiken vedvarede, var denne Guds Dyrkelse paa det strængeste forbudt i Romerriget; først i Keisertiden fik den nogen Udbredelse, ligesom den da ogsaa blev tilladt[2]). Paa Grund af det ringe Kjendskab, man havde, betræffende den Jødiske Kultus, var det en meget udbredt Anta-

---

[1]) Over 2½ Mil. Kroner; da imidlertid Pengeværdien i Oldtiden er meget større end i vore Dage, repræsenterer hin Sum i Virkeligheden et langt større Beløb.

[2]) Valerius Maximus I, 3, 2. Fr. Lenormant i Revue Arch. for 1875.

gelse, at Jøderne dyrkede den Trakiske Sabazius[1]), idet man forvexlede dette Navn med „Jehovah Zebaoth". Da nu Jøderne i Aaret 139 før Kristus forsøge et bosætte sig i Romerrigets Hovedstad, gjøre Konsulerne *M. Popilius Lænas* og *Cn. Calpurnius* sammen med Dommeren i Retssager, der angik Fremmede, *Cornelius Hispalus* Forbudet mod Sabaziusdyrkelsen gjældende og fordrive Jøderne fra Byen[2]). Uagtet vistnok Jøderne dengang gjorde det samme som saamange andre fra Rom udjagne Folkeslag: udviste af Staden ad en Port vendte de tilbage ad en anden, maa de i de paafølgende 60—70 Aar ikke have formaaet at vinde synderlig Indgang inden den Romerske Republik. Først efterat *Pompeius* Aar 63 før Kristus havde erobret Palæstina, finder man Jøderne i Rom at formere sig. Denne Feltherre førte nemlig med sig til Hovedstaden en Mængde Jødiske Krigsfanger, der bleve solgte som Slaver til Romerske Borgere. Da de imidlertid paa Grund af sine eiendommelige Skikke, sin Helligholden af Sabbathen, sin Skrupulositet med Hensyn til rene og urene Spiser o. s. v., var umulige som Slaver i Romerske Huse, bleve de frigivne og fik Tilladelse til at bosætte sig *hinsides Tiber*, omtrent der hvor den nuværende Romerske Bydel *Trastevere* ligger. Ligesom Jødekvarteret i Rom dengang var her, saa er det ogsaa her, man har at søge de første Romerske Kristnes Opholdssteder. I den følgende Tid formerede Jøderne i Rom sig i betydelig Grad; man antager, at deres Antal her ved Midten af første Aarhundrede beløb sig til omkring 15 til 20 Tu-

---

[1]) Se f. Ex. Plutarch, Symposium IV, 6.
[2]) Fr. Lenormant, l. c.

sinde Individider[1]), ligesom det ogsaa er sikkert, at de ved denne Tid havde mindst 4 Synagoger i Hovedstaden[2]). Og det var ikke blot Tilladelse til at bo i Rom, Jøderne nu vare komne i Besiddelse af; de kunde snart glæde sig i at have opnaaet samme Rettigheder i Vesten, som de i saa lange Tider havde havt i Østen. Under Kampen mellem *Pompeius* og *Cæsar* havde Jøderne været fremsynte nok til at stille sig paa sidstnævntes Parti og ydet ham ikke ringe Hjælp. Af Taknemmelighed for de udviste Sympathier og Tjenester bekræftede Cæsar de Jøderne af Alexander den Stores Efterfølgere givne Rettigheder i Østen, paa samme Tid som han udvidede dem til at gjelde ogsaa for Vestens Vedkommende. Altsaa ere nu Jøderne overalt i det Romerske Rige i Besiddelse af lovhjemlet Frihed til at leve efter sin fædrene Lov, at holde sine gudstjenstlige Sammenkomster og danne egne Kommuner. Ja Cæsars Artighed mod Jøderne gaar endog saavidt, at han indrømmer dem Fritagelse for al Krigstjeneste, at de ikke ved at tjene i Armeen skulde blive nødt til at overtræde Sabbathen[3]). Ved Kristendommens Fremtræden i Romerriget ere da Jøderne i uantastet Besiddelse af den mest ubegrændsede Religions- og Forsamlingsfrihed saavel i Vesten som i Østen, paa samme Tid som dette Folk har udbredt sig over hele den da bekjendte Verden i det Omfang, at der forefindes Jødiske Menigheder omtrent i hver større By fra Euphrath til Spanien. Begge disse Omstændigheder ere af den allerstørste Vigtighed for Forstaaelsen

[1]) Aubé, Pag. 99.
[2]) Renan, Paulus, 132.
[3]) Josephus, Antiq. XIV, 8, 3—5.

af saavel Kristendommens raske Udbredelse som dens ydre Kaar og Stilling i Romerriget i det Apostoliske Aarhundrede.

Foruden Jødernes eminente Begavelse saavel med Hensyn til Handel, som hvad Statsvæsen og Krigstjeneste angik[1]), var det vistnok især deres Trofasthed mod Loven og de fædrene Skikke, deres Ærbødighed for Edens Hellighed og deres ofte prøvede undersaatlige Troskab, der havde hendraget Fyrsternes Opmærksomhed paa dem og beredt dem deres lykkelige Stilling. De vare brugbare og paalidelige Folk; det var altsaa i egen velforstaaet Interesse, man gav dem deres Privilegier. Men hvormeget end Jøderne kunde glæde sig i Besiddelsen af Fyrsternes Gunst, saa bleve de dog aldrig populære blandt de Folkeslag, i hvis Midte de havde fæstet Bo. Jøderne lagde aldrig Skjul paa, at de ansaa deres Gud for den eneste sande, at de betragtede alle andre Gudsdyrkelser end deres egen som en Vederstyggelighed, at de dømte alle andre Folk for at være urene og proklamerede sig selv som Verdens udvalgte Folk. Intet Under, at man snart dannede sig den Mening om Jøderne, at de — som Tacitus siger — nærede „et fiendtligt Had mod alle Andre"[2]). Denne Jødernes i religiøse og nationale Eiendommeligheder begrundede Exklusivitet blev nu af de øvrige Folk besvaret dels med ligefremt Had, som Tilfældet var med Ægypterne, dels med Spot og Foragt, hvad der især fandt Sted fra Romernes Side. Disse vare jo altid vante til at vur-

[1]) Under Alexander den Stores Efterfølgere finder man ofte Jøder i høie militære Stillinger.

[2]) Tacitus, Hist. V, 5.

dere en Guddoms Magt og Majestæt efter det Folkeslags ydre Stilling, der dyrkede samme. Nu var den Jødiske Nation i Palæstina bleven beseiret af Romerne, og Jøderne i Provinserne vare alle som en Romerrigets Undersaatter; altsaa var Jødernes Gud en Gud „uden Magt og Kraft“[1]), sammen med sit Folk var Jødernes Gud bleven Romerfolkets Fange efter Romersk Opfatning[2]). Lige saa besynderlige som Jøderne vare, lige saa besynderlig maatte ogsaa deres Gud og deres Religion forekomme Romerne. Disse havde jo med egne Øine overbevist sig om, at Templet i Jerusalem kun var et tomt Hus uden Gudebilleder, og at de Jødiske Mysterier var det rene Intet[3]). At „denne hæslige Nation“, dette „foragtelige Slavefolk“ uden Billeder „dyrkede et eneste guddommeligt Væsen alene i sit Sind“, at de lode sig omskjære, at de helligholdt Sabbathen, at de vragede visse Slags Spiser, at de systematisk afsondrede sig fra alle andre Folk, at de ubønhørlig krævede af Enhver, der vilde gaa over til deres Gudsdyrkelse, at han „først skulde foragte Guderne og sige sig løs fra sit Fædreland og agte Forældre, Børn, Brødre for Intet“, omtale de Romerske Skribenter dels med Harme, dels med Spot[4]). Den alvorlige Tacitus er forarget over Jødernes „fiendtlige Had mod alle Andre“ og tager Hevn ved at beskylde dem for alle Slags Laster. Den spydige Juvenal ler ad deres Besynderligheder, og Romerne le med. Jeg skal

---

1) Minucius, Felix, Octavius, C. 10.
2) ibid. l. c.
3) Tacitus, Hist. V, 9.
4) ibid. V, 5 og 8.

her anføre en satirisk Udtalelse af denne Forfatter om Efterkommerne af Jødiske Proselytter:

»Nogle, hvem Skjæbnen beskjæred' en Fa'r, der frygted' Sabbathen,
dyrke kun Skyer og Himmelens Guddom og Intet forøvrigt;
gjævngodt med Kjød udaf Mennesker anse de Kjødet af Svinet,
som deres Fader ei aad — snart la'r de sig ogsaa omskjære.
Vante til altid at ringeagte de Romerske Love
puge de udenad Jødernes Ret, hvem de holde og frygte,
hin der er overleveret af Moses i hellige Bøger,
skjult for Enhver, der ei har antaget de Jødiske Skikke:
kun Omskaarne bli'r ført til den eftertragtede Kilde[1]).
Aarsag til Alt dog Faderen er, der aldrig gad gjøre
nogen Ting paa den syvende Dag, men altid sig dovned«[2]).

Jo mere, den almindelige Opmærksomhed blev henvendt paa Jøderne, desto flere forunderlige Rygter kom ogsaa i Omløb betræffende den Jødiske Gudsdyrkelse. At dette Folk ikke skulde have nogen anden Gud end det usynlige guddommelige Væsen, de dyrkede uden Billeder, „alene i sit Sind“, den Tanke var — som rimeligt kunde være — vanskelig at forsone sig med for Samtidens Polytheister. Saa anser man da Jøderne snart som Dyrkere af Skyerne og Luften[3]), snart af *Bacchus*[4]), snart, som tidligere bemærket, af den Trakiske *Sabazius*. Og endnu lavere søgte og fandt Andre Jødernes Gud. Dels troede man, at de i Analogi med den Ægyptiske Apisdyrkelse holdt Oxen hellig[5]), dels at de dyrkede et Svin som Guddom[6]), medens Andre

[1]) Den Jødiske Proselytdaab.
[2]) Sat. XIV, 96—106.
[3]) Juvenal, l. c.
[4]) Tacitus, Hist. V, 5. Plutarch, Symp. IV, 5.
[5]) Tacitus, Hist. V, 4.
[6]) Plutarch, l. c.

troede at vide, at Jøderne afskyede Svinet, fordi de strax før Udgangen af Ægypten havde faaet Skab ved Smitte af dette Dyr[1]), og dels indbildte man sig, at de tilbad et *Æselshoved*; et saadant Æselshoved af Guld skulde Jøderne have opstillet i Templets Allerhelligste og der være bleven fundet af *Antiochus Epiphanes*, dengang han plyndrede Templet[2]).

Som man havde de besynderligste Meninger om Jødernes Religion, havde man ogsaa forunderlige Anskuelser betræffende deres Historie. Som en Prøve skal her gjengives, hvad den paa Keiser Augustus's Tid levende Historieskriver *Pompeius Trogus* har vidst at berette Romerne herom.

Jøderne, hedder det, nedstamme fra Byen Damaskus, der har faaet sit Navn efter en Konge af denne Benævnelse. Efter Damaskus blev Azelus Konge, derpaa Adores, saa Abraham og efter ham Israel. Denne delte Folket i 10 Riger og gav hver af sine 10 Sønner sit Rige at herske over. Efter Juda, der døde kort efter Delingen, fik Folket sit Navn. Den yngste af Brødrene var Joseph; ham greb Brødrene hemmeligen og solgte til fremmede Kjøbmænd, da hans glimrende Begavelse havde indgydt dem Frygt. Bortført til Ægypten kom han inden kort Tid i høi Gunst hos Kongen paa Grund af sin fremragende Dygtighed i magiske Kunster. Thi han var baade i høi Grad kyndig i at forstaa Varsler og var den første, der forstod sig paa den Kunst at tyde Drømme, og Intet af Guddommeligt eller Menneskeligt syntes ham ubekjendt. Saa vidt havde han drevet

---

[1]) Tacitus, l. c.

[2]) Josephus, Contra Apion II, 7.

det, at han mange Aar i Forveien kunde forudsige Uaar paa Markens Grøde, og hele Ægyten vilde være gaaet tilgrunde formedelst Hunger, hvis ikke Kongen paa Josephs Raad havde givet Befaling til, at man skulde gjemme Korn gjennem flere Aar i Forveien. Ja, saa stor var hans Visdom, at hans Udsagn ikke syntes at være kommen fra et Menneske, men fra en Gud. Josephs Søn var Moses, der ikke blot udmærkede sig som Arving af sin Faders Visdom, men ogsaa ved sin store Skjønhed. Da nu Skab og andet Udslet begyndte at gribe om sig blandt Folket, bleve disse af Hudsygdomme smittede Ægyptere fordrevne af deres Landsmænd tilligemed Moses i Kraft af et guddommeligt Orakel, for at Sygdommen ikke skulde udbrede sig videre. Moses blev nu disse Landflygtiges Høvding; da han hemmelig havde medtaget Ægypternes Guder, og disse søgte at gjenerobre dem med Vaaben, bleve de tvungne af en Storm til at vende tilbage. Moses fører nu sine Fæller til sit Damaskiske Fædreland og bemægtiger sig her Bjerget *Sina*. Da han efter 7 Dages Hunger endelig var naaet frem didhen med sin udmattede Skare, indstiftede han Sabbathen som Festdag for evige Tider, da deres Hunger og Omflakken gjennem Ørkenen var bleven endt paa den syvende Dag. Og fordi de var forjagede af Ægypten paa Grund af deres Landsmænds Frygt for Smitte, toge de sig siden i Agt for at have noget Samkvem med Fremmede for ikke ogsaa blandt disse at blive forhadte af samme Aarsag som blandt Ægypterne. Lidt efter lidt omvendte nu Moses sine Fæller til Tugt og samvittighedsfuld Iagttagelse af de religiøse Skikke. Efter Moses valgtes hans Broder *Aruas*, der tidligere

havde været Prest ved en Ægyptisk Helligdom, til Konge. Og siden den Tid har det altid været Skik blandt Jøderne, at Konge- og Presteværdigheden har været forenet i en og samme Person[1]).

Saaledes vare Jøderne ikke blot bosatte blandt alle Folk, de vare ogsaa blevne en Gaade for alle Folk. Deres Haand er mod alle, og alles mod dem, Opinionen har det travelt med dem, der gaar i Svang de forunderligste Rygter betræffende deres Historie og Religion, man beskylder dem endog for at dyrke et *Æselshoved*. Dette er Træk, man skal lægge Mærke til; thi ogsaa i denne Henseende vare Jøderne de Kristnes Forgjængere, og de Kristne bleve Jødernes Arvetagere.

»Landene alle og Havene alle af dig ere fyldte, —
alle dig fiendtlig stemt' paa Grund af din Sed, dine Skikk«[2]),

siger den Jødiske Sibylle om Jødefolket i det andet Aarhundrede før Kristus. Denne fiendtlige Stemning, hvis Art vi nys have paavist, blev ikke til enhver Tid en blot og bar Stemning, den slog til sine Tider ogsaa ud i ligefrem Forfølgelse. De Jøderne indrømmede Rettigheder kunde selvfølgelig kun saalænge være dem til Gavn, som vedkommende Autoriteter tog samme under sin Beskyttelse og skred ind, naar Jødehadet blussede og truede med at øve Lynch-Justits. Hvor dette derimod ikke var Tilfældet, hvor de Romerske Embedsmænd af en eller anden Grund ikke gad holde Pøbelen i Tøiler, der havde man strax en Jødeforfølgelse i Gang, og det mindste Forsøg fra Jødernes Side paa at sætte

---

[1]) Justini Hist. Phil. XXXV, 2.
[2]) Orac. Sibyll. III, 371—72; Orac. Sib. recensuit Dr. J. H. Friedlieb, Pag. 63.

sig til Modværge, blev naturlig nok anseet for Oprør og straffet som saadant. Paa den anden Side bør det dog ikke forties, at Jøderne ofte skrege over Undertrykkelser der, hvor de ikke vare de undertrykte, men tvertimod Undertrykkerne[1]).

I denne Forbindelse ville vi omtale et Par af de større Jødeforfølgelser.

Den første, her skal nævnes, foregaar i Aaret 19 efter Kristus i selve Rom. De ledende Mænd havde, som det synes, i længere Tid været betænkte paa at sætte en Stopper for det overhaandtagende Jødiske Proselytmageri i Hovedstaden; et Bedrageri, en Jøde havde øvet mod en fornem Romerinde Fulvia, der var gaaet over til Jødedommen, bragte det endelig derhen, at man skred ind. Der fattedes en Senatsbeslutning om at udrydde „Ægyptisk og Jødisk Gudsdyrkelse"; af 4000 Frigivne, der havde antaget den Jødiske Tro, bleve alle vaabenføre udskrevne som Soldater og sendte til Sardinien for at rense denne Ø for Røvere, medens de øvrige skulde landsforvises, saafremt de ikke inden en fastsat Termin havde afsvoret sin Tro, „sine vanhellige Skikke". Udskrivning af de værnepligtige, der tidligere vèd at antage Jødedommen, vare blevne fritagne for Krigstjeneste, og Landsforvisning af de øvrige skulde da gjøre en Ende paa den Jødiske Propaganda. Om man ved sine Forholdsregler krænkede Jødernes Rettigheder, derover gjorde man sig ingen Skrupler. Ganske betegnende er det, at *Tacitus*, idet han omtaler denne Begivenhed, i al Naivitet tilføier, at om de til Sardinien sendte Jø-

[1]) Se de af Hausrath II, 96 citerede Steder.

diske Rekruter gik tilgrunde paa Grund af Øens usunde Klimat, var dog dette „en ringe Skade“ — vile damnum —[1]). Man havde Folk nok, hvad Skade, om nogle Tusinde Jødiske Proselyter satte Livet til!

Den anden større Jødeforfølgelse, vi kortelig ville omtale, fandt Sted i Alexandria under Keiser *Caligula*. Denne forrykte Imperator gjorde som bekjendt Krav paa at tilbedes snart som denne, snart som hin Gud; medens nu ingen forøvrigt vovede nogen Modsigelse mod „Keisergalskaben“, reiste Jøderne sig til den mest haardnakkede Modstand og fremkom med de mest høilydte Protester. Hverken Augustus eller Tiberius eller overhovedet nogen Konge eller Keiser havde krævet, at Jøderne skulde „tilbede fremmede Guder“, naar man nu til en Begyndelse fremkom med Forlangende om, at Keiserens Billedstøtte skulde opstilles i Synagogerne, saa var dette en Fremgangsmaade i Lighed med Antiochus Epiphanes's. Medens denne Jødernes Holdning ikke skaffede dem synderlige Ubehageligheder forøvrigt rundt i Romerriget[2]), fremkaldte den i Ægyptens Hovedstad en blodig Forfølgelse. Den Alexandrinske Pøbel, hvis længe dulmende Jødehad nu endelig har faaet Anledning til at skaffe sig Luft, trænger ind i Jødernes Synagoger og opstiller der Afgudsbilleder sammen med Keiserens Billede; derpaa trænger man ind i Jødernes Boliger, som man udplyndrer og gjør urene; endelig tvinger man Jøderne til at flytte sammen i et Kvarter. Under

---

[1]) Tacitus, Anm. II, 85. Josephus, Antiq. XVIII, 3, 5.

[2]) Den udstedte Befaling om at opstille Keiserens Billede i Templet i Jerusalem blev tagen tilbage. Josephus Antiq. VIII, 8. Bell. Jud. II, 10.

disse Optrin var flere Jøder blevne dræbte og det uuder de mest afskyelige Pinsler. Statholderen, *Publius Aunilius Flaccus*, hvem Keiseren ikke var synderlig huld, haabede ved Hjælp af denne til Caligulas Ære foranstaltede Jødeforfølgelse at komme i Keiserens Gunst; han gjorde altsaa Intet for at holde Pøbelen i Tøiler. Det var jo „en ringe Skade", om man krænkede Jødernes Rettigheder, naar dette kunde være tjenligt for andre Formaal. Lignende Skjæbne skulde ogsaa mere end en Gang blive de Kristne til Del.

Naar Talen er om Jødefolkets Stilling i Romerriget og Forhold til de øvrige Folk, da bør man ikke fortie, at der bag Ægypternes Had og Romernes Spot ofte skjulte sig en anden Stemning, nemlig overtroisk Respekt. Jødeguden var dog maaske alligevel ikke at spøge med, den usynlige Gud, der dyrkedes „i Sindet alene", var dog maaske en Gud med Magt. Man havde jo mere end en Gang været Vidne til, at de hedenske Magthavere havde søgt at vinde Jødegudens Yndest. Alexander den Store offrer i egen Person i Jerusalems Tempel, Ptolemæus Evergetes ligesaa; Keiser Augustus anviser Summer af Palæstinas Indkomster til dermed at bestride de daglige Offere i Templet i Jerusalem [1]). Og ikke nok hermed, at den Jødiske Gudsdyrkelse aftvang Hedningerne Respekt, det var jo intet Særsyn, at den ene efter den anden ligefrem gik over til Jødernes Tro. I hin frivole, vantro Tid var der dog en Havn at finde blandt Jøderne, naar man var bleven træt af det „evige Bacchanal" og høiere Længsler begyndte at gjøre sig gjældende. Fra Jødernes Side blev der desuden udfoldet en energisk Propaganda.

[1]) Gieseler I, 46.

Man drog jo om „til Lands og Vands for at gjøre Tilhængere“ [1]), idet man vilde være „Veileder for de Blinde, et Lys for dem, der ere i Mørket“ [2]). Gjennem Videnskaben og Literaturen havde Jødiske Anskuelser og Synsmaader i ikke ringe Grad faaet Indgang blandt de Dannede. Den alexandrinske Philosophie præsenterede Moses, iført Platonisk-Stoisk Dragt, for den Græsk-Romerske Verden „ikke blot som Konge og Philosoph, men ogsaa som Lovgiver, Prest og Profet“ [3]). Oversat i det Græske Verdenssprog vare Jødernes hellige Skrifter blevne gjorte tilgjængelige for den antike Verden, — den første Apostel, der var udgangen for at lære alle Folk [4]). Hvor de 70 Fortolkeres Oversættelse ikke kunde bane sig Indgang, der vandt maaske de Jødiske Sibyllinske Orakelsprog Gehør, idet de lod de theokratiske Tanker træde frem i Homerisk Form og i velklingende Hexametre formanede alle Dødelige at frygte den eneste sande Gud, „Kjenderen og Beskueren af Alt, Vidnet til alle Ting“ [5]). Om den Jødiske Religions Udbredelse i Fremtiden nærede man de største Forhaabninger. Sibyllen ved at berette om, at

»Hellas engang skal offre de brølende Oxer og Tyre,
bringende Madoffer frem til Guds, den Ophøiedes, Tempel« [6]).

Ja, hun ser i Aanden, hvorledes alle Folkeslag

»trindt omkring forherlige Guds, den Ophøiedes, Tempel
med Drikoffre og Fedtdamp og hellige Festhekatomber« [7]).

[1]) Matth. 23, 15.
[2]) Rom. 2, 19.
[3]) Philo, Vita Moris 134. Hausrath II, 156.
[4]) Grätz Geschichte der Juden III, 36.
[5]) Sibyll. Tran. I; Friedlich, Pag. 3.
[6]) Orac. Sib. III, 564–65; Friedlieb, Pag. 77.
[7]) ibid. 575—76; Friedlieb, l. c.

Og *Philo* er fast overbevist om, at den Tid skal komme, da alle Folk ville forlade sine fædrene Skikke og kun holde sig til Mose Lov[1].

Mange Omstændigheder maatte bidrage til at bestyrke Jøden i saadanne Forhaabninger. Den Jødiske Sibylles Paraphrase af den Jesaianske Spaadom om Messias (Jes. 9, 6) klang igjen hos selve Virgil[2]. Propheternes og de Sibyllinske Oraklers Forudsigelser om den sidste Tids grufulde Katastrofer havde gjort hele den Romerske Verden ængstelig, og man speidede mod Østen efter den omspaaede Frelse[3]. — Den Jødiske Sabbath stod trods Literaternes Satire i Respekt ikke blot hos det overtroiske Romerske Publikum, men endog hos en saa frivol Aand som Digteren Ovid[4]. Mere end en Romersk Matrone saaes paa de Jødiske Festdage at indfinde sig i de fire Synagoger hinsides Tiber, og Jøderne kunde ved disse og andre Leiligheder glæde sig ikke blot i at faa Besøg, men ogsaa at de Besøgende medbragte rige Gaver[5]. Hertil kommer nu, som ovenfor bemærket, at en ikke ringe Skare var ligefrem gaaet over til Jødedommen, saa Proselyternes Mængde endog kunde tælles efter Tusinder[6]. Lukas ved at omtale Proselyter „af alle Folkeslag, der ere under Himmelen“[7]. De klassiske Skribenter, der udtale sin Harme over, at „de Beseirede saaledes give

---

1) Hausrath II, 165.
2) Man sammenligner Sibyll. III, 710—28 med det bekjendte Sted i Virgils 4de Ecloge.
3) Tacitus, Hist. V, 13. Svetm., Vesp. c. 4.
4) Se f. Ex. Art. Amat. 1, 75 o. fl. St.
5) Juvenal, Sat. III, 17 fg. VI, 542 fg.
6) Tacitus, Anm. II, 85.
7) Ap. Gj. 2, 5.

Seierherrerne Love“[1]), og klage, som ovenfor bemærket, over, at Jøderne paalægge Enhver, der gaar over til dem, at „foragte Guderne, sige sig løs fra Fædrelandet, agte for Intet Forældre, Børn, Brødre“, berette ligeledes om en Flerhed af Proselyter saavel i Rom, som i Antiochia og andre Steder[2]). Det store Flertal af disse Proselyter tilhørte vistnok de lavere Klasser; i Rom havde jo saaledes 4000 Frigivne antaget den Jødiske Religion. De høiere Stænder var imidlertid ogsaa repræsenterede blandt Proselyterne; især var dette Tilfældet med Kvinder og det endog af Roms høieste Aristokrati: Matroner af den Fulviske, af den Flaviske, af den Valeriske Slægt vides at have antaget Jødernes Tro[3]); ja blandt Proselyterne støder man endog paa en Keiserinde, Neros Gemalinde *Poppæa*[4]).

Saa strængt end det Jødiske Proselytmageri, saaledes som det i Virkeligheden var beskaffent, fordømmes i Evangeliet[5]) — Proselyten bliver „et Helvedes Barn“ ti Gange værre end Jøden, der omvendte ham —, og saa komisk det ofte maa have taget sig ud, tør det visselig tillægges en ikke ringe historisk Betydning for Kristendommens Fremvæxt. Proselyterne gjorde snart inden de nye Kredse, de vare komne ind i, Bekjendtskab med Kristendommen, idet de sammen med Jøderne fik høre Tale om „Guds store Gjerninger“. Efterat Kristi Navns Bekjendere havde udskilt sig fra Synagogerne og dannet egne Menigheder, var Dragelsen og Overgangen til disse

[1]) Seneca, de superstitione.
[2]) Josephus Bell. Jud. VII, 3, 3. Dio Cassius, 37, 17.
[3]) Hausrath II, 123.
[4]) Josephus, Antiq. XX, 8, 11.
[5]) Matth. 23, 15.

inden Opinionen dog ikke af værre Art end at man fik taale det. De vare jo alle Jøder, og enten man sluttede sig til den ene eller til den anden af de Jødiske Sekter, var jo ganske det samme. Og hvor meget de i den gamle Verdens Bevidsthed optagne Jødiske Synsmaader virkede i Retning af at forberede Gemytterne for Kristendommen, det behøver man knapt at pege paa.

I det hele og store taget er Jødedommen inden den antike Verden som en Johannes den Døber, der baner Kristendommen Vei; det er de Jødiske Menigheder i „Adspredelsen", der næsten paa ethvert Punkt bestemmer Retningen for Kristendommens Udbredelse fra Land til Land i det Apostoliske Aarhundrede. Enten det nu er Paulus eller andre af Evangeliets tidligste Herolder, saa henvende de sig altid, naar de komme til et nyt, for Kristendommen endnu fremmed Sted, til den der forhaandenværende Jødiske Synagoge; de maatte jo paa Forhaand antage, at Jøderne havde ganske andre Betingelser for at kunne forstaa Evangeliet end Hedningerne. Af de Jøder, der saaledes faa høre den kristelige Forkyndelse, forkaster Størstedelen samme og vedbliver som før at være Jøder, medens derimod en Minoritet antager Evangeliet, lader sig døbe og kommer saaledes til at danne Begyndelsen til en kristen Menighed, hvortil da *senere* slutte sig omvendte Hedninger, der i Tidens Løb komme til at udgjøre Menighedens talrigste Del. Har nu Kristendommens Apostle faaet Evangeliet til at slaa Rod paa et Sted, saa vende de sig til et andet, hvor de ligeledes træffe Jøder, der afgive Grundlaget for en ny Kristenmenighed ved at tage ved den kristne Tro. Og saaledes gaar det gjennem hele det Romerske

Rige og ud over sammes Grændser: fra Antiochia over Lilleasien og Makedonien eller over Cypern og Kreta til Grækenland, Italien og Spanien, eller fra Jerusalem over Damaskus til Arabien og Babylon, eller fra Alexandria over Nordafrikas Kyster. Vore gamle Sagaer omtaler et Budskab, der fløi gjennem Landet „som Ild i tørt Græs“; det samme kan ogsaa siges om Kristendommens tidligste Gang gjennem Verden, naar man lægger til, at det var inden Kredsen af de overalt adspredte Jødiske Menigheder, at Ilden fra først af slog ned.

III.

Kristendommens Kaar i det Apostoliske Aarhundrede.

Det er Spørgsmaal af megen historisk Interesse disse: hvordan tog Kristendommen sig ud i Romernes Øine, efter at den havde faaet saavidt Udbredelse, at man overhovedet lagde Mærke til den? Hvilket Indtryk gjorde den? I hvilket Forhold stillede Romerstaten sig til den?

Idet vi tage disse Spørgsmaal under Overveielse, skal det først bemærkes, at man tager storligen feil, om man vilde tro, at Kristendommen strax ved sin første Fremtræden satte den offentlige Mening i Fyr og Flamme og øieblikkelig blev Dagens brændende Spørgsmaal. Man lægge dog Mærke til, at Intelligentsen var alt andet end religiøst interesseret; frivol, vantro, tvivlende om alt, fraadsende i Nydelsen eller optagen af Dagens politiske Begivenheder var man kun lidet oplagt til at give sig af med religiøse Spørgsmaal. Eller man var bleven træt af Tvivlen og overmættet af Nydelserne og overhovedet kommen paa det Stade, da religiøse Ting formaa at lægge Beslag paa Ens Tanker, af hvilken Babylonisk Forvirring af Religioner var man da ikke øieblikkelig omringet. Det var sandelig ikke blot Kristendommen, der havde sine Prædikanter rundt omkring i Riget;

det myldrede meget mere af saadanne, der søgte at gjøre Propaganda snart for en Religion, snart for en anden. Her anbefaler en Ægyptiske Guder, en anden Persiske. en tredie Syriske, en fjerde Thrakiske; hist optræde Spaamænd, Aandebesværgere, Tegnsudlæggere, der love ad hemmelige Veie at føre En ind i de dybeste religiøse Mysterier. Det er fuldkommen som paa et Marked: den ene søger at overbyde den anden i at udhøkre sine Varer. Forsaavidt som man gad eller havde Trang til at rette sin Opmærksomhed paa religiøse Gjenstande, var der følgelig nok, der kunde lægge Beslag paa Ens Interesse. Men heraf fulgte nu, at Kristendommen blev som en Draabe i Havet midt i dette Virvar af religiøse Foreteelser. Hvorfor skulde man vel mere bekymre sig om, hvad denne nye Læres Prædikanter maatte have at give tilbedste, fremfor hvad Isisdyrkeren igaar og „den store Gudindes“ Tilbeder idag har kunnet anbringe? Eller hvorfor skulde man overhovedet bekymre sig om alle disse Mysterier, alle disse Religioner? Det var dog en ganske anden Opmærksomheden værdig Gjenstand, naar en ny Athlet havde vist sig paa Arenaen, eller Gajus havde seiret i Veddeløb paa Cirkus, eller Keiseren havde holdt en ny Orgie.

Forsaavidt som Romerne, tvungne af Forholdene, vare nødte til at danne sig nogen Mening om Kristendommen, saa er det bevisligt, at de fra sammes første Optræden i Riget indtil Begyndelsen af andet Aarhundrede ansaa de Kristne for Jøder eller en eiendommelig Sekt af Jøder. For det første vare jo de allerfleste af Kristendommens Prædikanter af Jødisk Æt, ligesom de ogsaa i sit Liv fulgte de Jødiske Skikke. For det andet

opsøgte de altid, hvor de kom hen, Jødekvarterene og virkede blandt Jøderne. Hvad der foregik inden disses Kreds, var nu en fuldkommen ligegyldig Sag for de allerfleste. Imidlertid opdagede Politiet snart en heftig Strid blandt dette gaadefulde Folkefærd, en Strid, der splittede Jødekvarteret i to fiendtlige Leire. Men vare de ikke Jøder alle disse tilhobe? Var det ikke Jødiske Stridsspørgsmaal, der havde skabt Schismaet, og levede de ikke alle, baade det ene og det andet Parti, paa Jødisk Vis? De Jøder, der kaldte sig „Kristianer", gjorde jo det samme som de øvrige Jøder, de dyrkede deres Gud „i Sindet alene", de vare lige saa bange for Billeder, havde lige stor Afsky for alle de øvrige Gudsdyrkelser som alle andre Jøder. Fremdeles havde den fra de øvrige Jøder adskilte Sekt en ydre Organisation, der i Romernes Øine maatte tage sig ud som de almindelige Jøders. „Kristianerne" dannede jo selvstændige Samfund, fra hvilke alle vare udelukkede, der ikke hørte Sekten til; deres Menigheder vare som de øvrige Jøders styrede af en Forsamling af „Ældste", der ikke blot sørgede for Samfundets religiøse Tarv, men ogsaa drog Omsorg for det i verdslig Henseende, navnlig forsaavidt de Fattige angik. Og ligesom det ikke var noget Særsyn, at Mænd og Kvinder af høi og lav Stand gik over til Jøderne, saa var det heller ikke noget at forundre sig over, at Folk sluttede sig til „Kristianernes" eiendommelige Jøde-Sekt. Havde Jøderne siden Cæsars Dage været i lovlig Besiddelse af uindskrænket Religions- og Forsamlingsfrihed, saa var det en Selvfølge, at saalænge som Kristendommen ikke blev betragtet som en ny Religion, men kun som en Jødisk Sekt, saalænge vare ogsaa de

Kristne i Besiddelse af Religions- og Forsamlingsfrihed i fuldeste Udstrækning; forsaavidt som det skulde vise sig, at Kristendommen i dette Tidsrum alligevel forfølges, da er saadan Forfølgelse af samme Art som de tidligere omtalte vilkaarlige Jødeforfølgelser.

Vi gaa over til historisk at paavise, hvorledes Romerstatens Forhold til Kristendommen er bleven bestemt ved Identificeringen af Kirken og Synagogen, saa den unge Kristendom, som Tertullian siger, kunde slaa Rod og vinde Udbredelse „under Beskjærmelse af en tilladt Religion“ [1]), Jødedommen nemlig.

Første Gang, Kristendommen i retslig Henseende staar Ansigt til Ansigt med en Repræsentant for den Romerske Stat, er i Aaret 53 efter Kristus, da Apostelen Paulus, anklaget af Jøderne, staar for Prokonsulen Jun. Annæus Gallios Domstol i Korinth. Om dette i høieste Grad interessante og betydningsfulde Møde skriver Lukas som følger:

„Men der Gallio var Landshøvding i Achaia, stode Jøderne endrægtigen op mod Paulus og førte ham for Domstolen og sagde: Denne vil overtale Folket til en Gudsdyrkelse imod Loven. Og da Paulus vilde oplade Munden, sagde Gallio til Jøderne: Dersom det var nogen Uretfærdighed eller Misgjerning, I Jøder, vilde jeg som billigt anhøre Eder. Men er det Strid om Lære og Navne og om den Lov, som I have, da ser selv til; thi jeg vil ikke være Dommer over disse Ting. Og han drev dem fra Domstolen. Men alle Grækerne grebe Sosthenes,

---

[1]) Apologeticus, 21.

Synagogens Forstander, og sloge ham for Domstolen, og Gallio bekymrede sig ikke om alt dette"[1]).

Jøderne vil altsaa have Paulus dømt som den, der forfører sine Landsmænd til at falde fra den ægte Mosaiske Gudsdyrkelse; forsaavidt som den uforfalskede Jødedom har faaet retslig Anerkjendelse af Staten, saa er det, mene de, Statens Pligt at straffe Enhver, der søger at forlede Nogen til en mod den Mosaiske Lov stridende Kultus, for saaledes at opretholde den anerkjendte Religion i sin Renhed. Prokonsulen ser imidlertid i Paulus ikke Repræsentanten for en ny, utilladt Religion; Tvisten mellem Paulus og Jøderne er for ham kun en indbyrdes Strid Jøderne imellem, og i denne Jødernes Tvist betræffende visse Lærepunkter og angaaende „Navne", ɔ: Jesu Navn, og vedrørende Fortolkningen af Loven, i denne Tvist vil Prokonsulen ikke blande sig ind, den er ham som Romersk Embedsmand ganske uvedkommende; saavel det ene som det andet Parti har Religionsfrihed; der er ingen Grund for Staten til at optræde som Dommer i Jødiske Religionsstridigheder; det Offentlige har ingen Interesse af at støtte Majoriteten paa Minoritetens Bekostning. Ja, Prokonsulen er i den Grad misfornøiet med, at Sagen er bragt frem for hans Domstol, at han endog ligefrem ser igjennem Fingrene med, at man for selve Tribunalet mishandler Majoritetens Chef, den Jødiske Synagogeforstander Sosthenes; det var et Memento, Jøderne kunde have godt af, mente han, og det var jo kun „en ringe Skade", om man her som saa ofte ellers, lod Pøbelens Jødehad faa en Smule Luft.

---

[1]) Ap. Gjer. 18, 12—17.

De Kristne ere altsaa Jøder i den Romerske Øvrigheds Øine; Striden mellem Jødedom og Kristendom er intet andet end indre Jødiske religiøse Tvistigheder. Det er ikke blot Prokonsulen i Achaia, der har denne Opfatning; Chefen for den Romerske Cohorte i Jerusalem *Claudius Lysias* fælder samme Dom i den Skrivelse, med hvilken han ledsager Paulus, da han lod denne transportere til Statholderen *Felix* i Cæsarea. „Denne Mand", siger Lysias, „havde Jøderne grebet og vilde have ihjelslaaet ham; men jeg kom til med Krigsfolket og udfriede ham . . . Men der jeg vilde vide Sagen, hvorfor de beskyldte ham, førte jeg ham for deres Raad og fandt ham beskyldt for *nogle Spørgsmaal efter deres Lov, men uden nogen Beskyldning, som fortjente Død eller Fængsel*"[1]). Og samme Betragtningsmaade gjør ogsaa Statholderen *Festus* gjældende, idet han forelægger Kong *Agrippa* Pauli Sag. „Der Anklagerne", melder Festus, „traadte omkring ham, fremførte de ingen saadan Beskyldning. som jeg havde formodet. Men de havde nogle *Tvistigheder med ham om deres egen Gudsdyrkelse og om en Jesus, som var død, hvilken Paulus sagde at leve*"[2]). Altsaa havde Paulus efter Statholderens Opfatning „Intet gjort, der fortjente Døden"[3]). Man ser her som saa ofte ellers den Romerske Retsopfatnings Skarphed og Harmonie; hvad Prokonsulen i Korinth og Tribunen i Jerusalem og Statholderen i Cæsarea dømme angaaende Kristendommens retslige Stilling, det er ganske det samme; i alle disse Autoriteters Øine er Jødedom og Kristendom

[1]) Ap. Gjer. 23, 27—29.
[2]) ibid. 25, 13—19.
[3]) ibid. 25, 25.

den samme Religion; ligesaalidt som det er nogen Forbrydelse at være Jøde, ligesaalidt er det at være Kristi Navns Bekjender noget, der fortjener „Død eller Fængsel". Og enten nu Jesus var død, som Jøderne mente, eller han var levende, som de Kristne antoge, det var for den Romerske Stat en fuldkommen ligegyldig Sag, derom fik de Jødiske Sekter disputere, saameget de vilde.

I Kraft af denne Romernes Opfatning af Kristendommen var denne lige til Begyndelsen af andet Aarhundrede sikkret mod enhver systematisk Forfølgelse fra Statens Side. Det kunde imidlertid ikke undgaaes, at der jo snart hist, snart her saavel i Provinserne som i selve Hovedstaden opstod mere eller mindre blodige Forfølgelser af forbigaaende Art. I Almindelighed ere disse Forfølgelser opstaaede derved, at Jøderne gjøre fælles Sag med den hedenske Pøbel og udøve Lynch-Justits uden at bekymre sig om Lov og Ret. Om Jøderne i *Antiochia i Pisidien* hedder det, at de „opirrede de første Mænd i Staden og opvakte en Forfølgelse over Paulus og Barnabas"[1]). Ligesaa meldes der om Jøderne i *Ikonium*: „de vantro Jøder ophidsede Hedningenes Sind og satte Ondt i dem mod Brødrene"[2]). Medens Paulus opholdt sig i *Lystra*, kom der „Jøder fra Antiochia og Ikonium dertil og forførte Mængden, saa de stenede Paulus og slæbte ham ud af Staden"[3]). Hvorledes det saa let kunde lykkes Jøderne at vække Hedningene til at forfølge de Kristne, derom giver Begivenheden i *Thessalonika* os klar Besked. En Flerhed

¹) Ap. Gjer. 13, 50.
²) ibid. 14, 2.
³) ibid. 14, 19.

saavel af Jøder som Proselyter har antaget Evangeliet. Saa blive „de vantro Jøder“ nidkjære, forene sig med „nogle slette Mennesker af Lediggjængere“ og gribe flere Kristne og føre dem frem for Stadens Øvrighed under Raabet: „disse, som oprøre den hele Verden, ere og komne hid; . . alle disse handle imod Keiserens Befalinger og sige en anden at være Konge, nemlig Jesus“. Og de „bragte Mængden og Stadens Øvrighed, som hørte det, i Forvirring“[1]). Det er altsaa ved at omgjøre de religiøse Tvistigheder til politiske Spørgsmaal, ved at mistænkeliggjøre de Kristne som dem, der pønsede paa Frafald fra Keiseren og vilde have sin egen Konge, det er ved saadan Taktik, det lykkes Jøderne at faa Kristenforfølgelser istand. Men altid ere disse af tumultuarisk Art og af forbigaaende Natur.

Det hænder vistnok ogsaa, at man uden at være ansporet af Jøderne paa egen Haand og af egen Interesse søger at forfølge de Kristne. Det er bekjendt nok, hvorledes Guldsmedene i *Ephesus* bleve betagne af Frygt for, at den omsiggribende Kristendom skulde foraarsage dem Tab; kom Ephesernes „store Diana“ i Foragt, vilde dette have en uheldig Indflydelse paa Markedet for de af Guldsmedene forarbeidede Miniatur-Modeller af Gudindens Tempel. Og saa faar man en Tumult i Stand, som dog ved Øvrighedens Indskriden lægger sig, uden at Blod udgydes[2]).

At man ikke havde nogensomhelst Skruppel over at krænke Loven og sætte i Scene Jødeforfølgelser, have vi tidligere paavist. Da nu de Kristne i Folkebevidst-

[1]) Ap. Gjer. 17, 5 fg.
[2]) ibid. 19, 26 fg.

heden er Jøder, saa er det heller intet Under, at de faa sin fulde Andel i det store Publikums Jødehad, og at de ved given Leilighed faa føle dette. Saaledes var f. Ex. Tilfældet i *Philippi*, da Paulus havde uddrevet en Spaadoms-Aand af en Kvinde, hvis Herrer saaledes gik Glip af en betydelig Indtægt. Forbittret herover slæber man Paulus og Silas frem for Stadens Øverste og siger: „Disse Mennesker, som ere Jøder, forvirre aldeles vor Stad og forkynde Skikke, som det ikke er os tilladt at antage eller øve, efterdi vi ere Romere". Og det lykkes at puste Jødehadet i Brand, man river Klæderne af de to Kristendommens Apostle, hudstryger dem og kaster dem i Fængsel[1]).

Omtrent 1 Aar tidligere (52) havde de Kristne faaet føle noget lignende, og det i selve *Rom*. *Lukas* fortæller, at da Paulus kom til Korinth (Aar 53), traf han der paa et til Kristendommen omvendt Jødisk Ægtepar, *Aqvilas* og *Priscilla*; de vare komne til Korinth fra Italien, „fordi *Klaudius* havde befalet alle Jøder at forlade Rom"[2]). Den i første Halvdel af andet Aarhundrede virkende Romerske Historieskriver *Svetonius*, der en Tid var Keiser Hadrians Privatsekretær, og som derfor paa allerhøieste Sted havde rig Anledning til at samle Stof til sit Værk: „*Cæsarernes Liv*", beretter om samme Begivenhed følgende: „Jøderne, der under Ledelse af en vis *Chrestus* stadig gjorde Tumult, fordrev (Klaudius) fra Rom[3]). Der var opstaaet Stridigheder i Jødekvarteret hinsides Tiber, det var endog kommen til tumul-

[1]) Ap. Gjer. 16, 18 fg.
[2]) ibid. 18, 1 fg.
[3]) Svetonius, Claudius XXV.

tuariske Optrin betræffende Spørgsmaalet, om Jesus af Nazareth var Kristus. Det Romerske Politi, der selvfølgelig kun forstod sig lidt paa Jødekvarterets Strid om „Lære og Navne“, fik det Indtryk af det hele, at en blandt Jøderne boende Mand ved Navn *Chrestus* var Ophavet til Urolighederne. Saa havde Keiseren gjort kort Proces og udvist „alle Jøder“ fra Rom, og Udvisningsdekretet rammede ligesaavel de Kristne som Jøderne, de vare jo alle Jøder efter Romersk Opfatning. Landflygtige fra Rom vendte dog de Kristne snart tilbage til Hovedstaden tilligemed Jøderne; thi det keiserlige Udvisningsdekret blev efter kort Tids Forløb ialfald i Praxis sat ud af Kraft.

Af større Betydning end hin Udvisning fra Rom under Klaudius, er de to i det Apostoliske Aarhundrede indfaldende større Kristenforfølgelser, den første under *Nero*, den anden under Domitian. Før vi imidlertid gaa over til at behandle disse, ville vi tage i Øiesyn en Begivenhed, som de senere Tiders Forskning har henledet Opmærksomheden paa. *Tacitus* fortæller nemlig, at den adelige Romerske Dame *Pomponia Græcina* blev i Aaret 58 anklaget som henfalden til „fremmed Overtro“. Efter at nemlig Drusus's Datter *Julia* ved *Messalinas* Rænker var bleven dræbt (Aar 44), havde Pomponia, den Afdødes Veninde, hengivet sig til en uafbrudt Tungsindighed, og hun levede i hele 40 Aar senere i samme Tilstand, altid iført Sørgedragt, altid trist af Sind († 84). Under saadan Forfatning var det, at hun som anklaget blev i Nærværelse af sine Paarørende stillet for sin Mands, Brittaniens Erobrer Plautius's, Domstol og af ham — frikjendt[1]).

[1]) Tacitus, Ann. XIII, 33.

Tacitus's Skildring af den Romerske Matrones Sindsstemning i Forbindelse med Anklagen for „fremmed Overtro“, gjør den Antagelse høist sandsynlig, at hun i Sorgen over sin Venindes Død havde sluttet sig til Kristendommen; de alvorlige Kristnes Liv maatte jo for Neros Samtid netop fremstille sig som et Liv i „uafbrudt Tungsindighed“, et Liv i Sørgedragt. Denne Antagelse faar saameget mere Sandsynlighed for sig, som det efter Udgravningen af Lucina-Krypten i Kallist-Katakomben viser sig, at Pomponia Græcinas Familie ialfald et Aarhundrede senere har talt flere kristne Individer; man har endog fundet en Gravsten med Indskriften: *Pomponius Græcinus*[1]).

Efter dette gaa vi over til den Neronske Forfølgelse.

I den Tid, Nero havde beklædt Cæsarernes Throne, havde hans Personlighed udviklet sig paa en saare betænkelig Maade. De ideale Anlæg vare druknede i en utøilet Phantasies Bølger, og den oprindelig ædle Skjønhedstrang var sunken ned til at søge og finde sin Virkeliggjørelse i et uafbrudt Bacchanal, paa samme Tid som de alt tidlig for Dagen lagte Anlæg for Letsindighed, Modbydelighed for alt alvorligt Arbeide, Mangel paa Respekt for Sandheden, Lumskhed, Forstillelse og noget af Tigerens Tilbøielighed til Blodtørstighed mere og mere havde faaet Overmagten og ligesom var bleven Kjernen i hans Personlighed; af den engang saa forhaabningsfulde skjønne Prinds var der bleven et forædt, udlevet Uhyre. Efter denne Udvikling, Keiserens Personlighed havde taget, kunde de Kristne ikke længer være i Tvivl

[1]) Kraus, Roma Sotteranea, Pag. 44. De Rossi, Roma Sott. II, Tav. XLIX, 27. Caspari, Quellen III, 281 fg.

om, at der forestod dem tunge Dage. Det kort Tid før den Neronske Forfølgelse affattede 1ste Pedersbrev siger jo udtrykkelig: „Det er Tiden, at Dommen skal begynde fra Guds Hus"[1]). Med stort Eftertryk gjentager derfor Peder den af Paulus saa ofte fremførte Formaning: „Værer al menneskelig Orden underdanige for Herrens Skyld"[2]). Vistnok vidste de Kristne, at Nero ikke var en Mand af saa alvorlige religiøse Interesser, at han skulde bryde sig om at forfølge dem for deres Religions Skyld; naar han kunde holde sine Orgier paa Palatin, eller han ude i Provinserne blev bekrandset som Kunstner, hvad laa det ham da paa Hjerte, hvilken Religion hans Undersaatter havde? Men de vidste tillige, at Keiserens Øre altid stod Bagvaskerne aabent, og at det saaledes vilde være let for deres Fiender i en beleilig Stund at bringe Rædselens Tider over dem. De Kristne havde seet klart, Stormen skulde snart bryde løs.

Den 19de Juli 64 opstod i Rom en Ildebrand, der varede i hele 7 Døgn; af Hovedstadens 14 Kvarterer bleve 3 totalt nedbrændte, 7 mere eller mindre hærjede og kun 4 uberørte af Ødelæggelsen. Huse og Templer laa i Grus, Kunstgjenstande af uberegnelig Værdi vare tilintetgjorte; af Byens over 1 Million talrige Indvaanere vare Hundredetusinder husvilde. Uagtet Nero ved Ildens Udbrud opholdt sig i *Antium* og først kom til Hovedstaden, da Branden havde nærmet sig Keiserens Palads, opstod der dog snart blandt det efter Ildebranden opskræmte, fortrykte, nødlidende Folk det Rygte, at Nero selv havde ladet sætte Ild paa Byen for siden at

---

[1]) Ped. 4, 17.
[2]) ibid. 2, 13. Cfr. Rom. 13, 1. Tit. 3, 1 o. fl. St.

kunne opbygge den efter sin Smag og derved høste nye Laurbær[1]). Ja Rygtet vidste endog at fortælle, at Keiseren, medens Ildhavet hvælvede sig ud over Staden, skulde have staaet paa Mæcenas's Taarn, og at han med Kronen paa Hovedet og kostumeret som Apollo Citharspiller skulde have nydt det ophøiede Skuespil og til sin Lyre besunget Trojas Undergang. Ildens Brag og de Ulykkeliges Jammerskrig skulde saaledes for Keiseren kun have været en ny Kilde til Nydelse[2]).

Der kan ingen Tvivl være om, at ligesaa vist som disse Rygter fuldkommen stod i Harmoni med Neros Personlighed, ligesaa ugrundede vare de i Virkeligheden, thi i Kraft af Tacitus's Beretning er hans Alibi tilstrækkelig bevist. Men Rygterne vare nu engang komne i Omløb, og hvormeget end Nero gjorde for at lindre Nøden og fremhjælpe Hovedstadens Gjenopbyggen og Forskjønnelse, og hvor meget han end ved Offere og Sonemidler søgte at fjerne Gudernes formentlige Vrede[3]), saa hjalp dog Intet. Folket krævede Hevn, den ulmende Harme maatte have Luft. Og hvem var vel mere passende til at være Offeret til det vrede Folk end de Kristne hinsides Tiber? Saa begynder altsaa Kristenforfølgelsen under Nero.

Vi skulle her gjengive Tacitus's Beretning om denne Begivenhed, der er af saa meget større Interesse, som det er her, at Kristendommen for første Gang omtales af en klassisk Forfatter.

Da Nero, siger Tacitus, hverken ved menneskelig

---

[1]) Tacitus, Ann. XV, 40.
[2]) Dio Cassius, LXII, 18. Sveton. Nero 38. Plinius, Hist. nat. XVII, 1.
[3]) Tacitus, Ann. XV, 41—44.

Hjælp eller fyrstelig Rundhaandethed eller ved Offere til Guderne kunde fjerne Mistanken for selv at have givet Befaling til at sætte Ild paa Rom, søgte han at rense sig for samme Mistanke ved at skyde Skylden paa og at straffe med de mest udsøgte Straffe de saakaldte Kristne, der vare forhadte formedelst deres Ugjerninger. Ophavet til de Kristnes Navn er Kristus, der under Tiberius's Regjering blev dømt til Døden af Landshøvdingen Pontius Pilatus. I Begyndelsen undertrykt udbredte den fordærvelige Overtro sig atter ikke blot ud over Judæa, dette Ondes Ophav, men ogsaa til Hovedstaden, hvorhen alt Afskyeligt og Skjændigt strømmer sammen allevegne fra og geraader i Agt og Ære. Først bleve nu saadanne grebne, der bekjendte sig Kristne at være; derpaa bleve i Kraft af deres Angivelse en uhyre Mængde overførte ikke saameget den Forbrydelse at have sat Ild paa Hovedstaden, som Had mod Menneskeslægten. Saa blev man da Vidne til det Skuespil, at disse, iførte Skindet af vilde Dyr, bleve sønderrevne af Hunde, eller at de bleve korsfæstede, eller at man satte Ild paa dem, at de som Fakler skulde lyse om Natten, efter at Dagen var forbigangen. Nero havde overladt sine Haver til dette Skuespil; han gav ogsaa Lege i sin Cirkus sammesteds, og snart blandede han sig mellem Mængden kostumeret som Kudsk, snart optraadte han som Vognstyrer. Omendskjønt det var gaaet ud over Folk, der vare skyldige og værdige til slige Straffe, bleve de dog Gjenstand for Medlidenhed, idet de syntes at være faldne mere som Offer for een Mands Grusomhed end for det offentlige Vel[1]).

[1]) Tacitus, Ann. XV, 44.

Saa lyder Tacitus's Beretning, der baade er den ældste og i Grunden den eneste Kilde til vort Kjendskab til den Neronske Kristenforfølgelse. *Sveton* siger kun i al Almindelighed, at Nero „udryddede ved Henrettelse de Kristne, en ny, skadelig Sekt"; og hvad senere Forfattere anbringe, derpaa tør man Intet bygge. Hvad nu Fremstillingen af Tacitus angaar, da er det af denne ganske klart, at det ikke er af religiøse Hensyn, at Nero forfølger de Kristne; det er ikke for at beskjærme Statens offentlige Religion, han skrider ind. Han udsteder intet Edikt, der berøver de Kristne som formentlige Jøder deres Religionsfrihed; der er overhovedet ikke Tale om Religion ved denne Forfølgelse. Meget mere forholder det sig saa, at Nero har Brug for saadanne, der kunne passere som et plausibelt Ophav til Ildebranden i Hovedstaden, og ved hvis exemplariske Afstraffelse Folkets Raseri kan lægge sig. Til dette Brug findes kun de Kristne skikkede; ikke fordi at de have sat Ild paa Rom — det tror hverken Nero eller Romerne, ligesaalidt som Tacitus tror det, — men fordi de „vare forhadte formedelst deres Ugjerninger", det vil sige paa Grund af deres religiøse Eiendommeligheder. Om Enkelte, der bo i Jødekvarteret, ved man, at de tilhøre den nye Sekt af Kristne; Pøbelen har dem tilbedste, det Romerske Politi har dem under sin specielle Opsigt[1]. Man griber disse; uden at ane nogen Fare, nævne de flere, der sammen med dem tilhøre den Kristne Menighed. Fremstillede til Forhør, kommer det nu aldeles ikke frem, at de ere skyldige i Byens Ruin, men

[1]) Renan, Antechrist, Chap. II.

vel, at de nære „Had mod Menneskeslægten", at de ligesom Jøderne ikke vilde have noget at skaffe med andre Folk, at de betragtede sig som det udkaarede Herrens Eiendomsfolk, at de ansaa sin egen Gudsdyrkelse for den eneste sande og alle andre Religioner for Løgn og Dæmonernes Væsen, at de ligesaalidt bekymrede sig om det offentlige Liv, som de havde Behag i Samtidens Nydelser og Glæder. Dette er deres Forbrydelser, derfor blive de pinte paa den mest oprørende Maade, derfor maa de lade sit Liv under uudsigelige Lidelser, idet Larmen af Hestelegene i Neros Haver og Folkets dels frivillige dels tvungne Jubelraab over den naadige Cæsar, der i egen høie Person behager at nedlade sig til at overvære Skuespillet, blander sig med de døende Kristnes Jammerskrig og Dødsraab.

Men hvorfor just vælge de Kristne til Offeret? Hvorfor ikke andre, der vare Romerfolket lige forhadte, hvorfor ikke Tilhængerne af de mange fremmede Religioner, eller hvorfor ikke fremfor Alle *Jøderne*, der dog vare dem, Romerne mest havde lagt i Had, og som saamangen Gang senere i Historien have maattet være Syndebukken, naar offentlige Ulykker havde sat Gemytterne i Oprør? Paa dette Spørgsmaal kan der ikke svares med absolut historisk Vished; thi dette er det gaadefulde Punkt ved den Neronske Forfølgelse. Naar man imidlertid lægger Mærke til, for det første, at Nero selv var en Mand uden religiøse Interesser, for det andet at hans Gemalinde Poppæa var en Jødisk Proselyt, for det tredie at Kristendommen ikke af Nogen var hadet i den Grad som af Jøderne, og for det fjerde, at det altid var en saare let Sag at bagvaske Nogen hos Keiseren,

saa faar den Antagelse stor Sandsynlighed for sig, at det var Jøderne i Rom, der af Frygt for selv at blive Offeret for Romernes Raseri gjennem Keiserinden havde henvendt Neros Opmærksomhed paa de Kristne. Og hvor let det maatte være for Poppæa at faa den halvt afsindige, Alle frygtende, Alle hadende Nero til at rase mod de Kristne, er indlysende for Enhver.

Det er Oldkirkens samstemmige Vidnesbyrd, at Apostlene *Petrus og Paulus* endte sit Liv i Rom som Martyrer i Neros Regjeringstid. Men hvorvidt de vare blandt dem, der bleve myrdede under det store Blodbad i 64 eller først 3 Aar senere (67), derom ere Meningerne delte; det ligger udenfor vor Plan at gaa ind paa dette vanskelige Spørgsmaal, der vel aldrig vil kunne faa nogen fuldt ud tilfredsstillende Løsning.

Da Neros Forfølgelse ikke er nogen Religionsforfølgelse, men kun maa betegnes som et Menneskeslagteri i et bestemt politisk Øiemed, da den ikke er baseret paa Lov og Ret, men kun paa „en Enkeltmands Grusomhed", som Tacitus siger, og da Kilderne ikke med et Ord omtale Kristenforfølgelser udenfor Rom, saa maa man følgelig antage, at Forfølgelsen under Nero kun har været lokal, indskrænket til Hovedstaden, hvorfor det er lutter Opdigtelse, naar man har givet tilbedste, at Nero skal have givet Befaling til at forfølge de Kristne overalt i det Romerske Rige[1]). En anden Sag er det imidlertid, at det af Keiseren givne *Exempel* ogsaa har virket udenfor Hovedstaden, og at der som Følge heraf i Neros sidste Regjeringsaar hist og her i Provinserne blev sat i Gang

[1]) Sulpicius Severus, Hist. Sacra II, 41.

mere eller mindre blodige Forfølgelser dels paa Anstiftelse af Jøderne, dels som Følge af den hedenske Pøbels Kristenhad. Derfor kan det med Sandhed siges, at det Slag, Nero tilføiede de Kristne i Rom, føltes af alle Kristne baade i Vesten og Østen. I *Ephesus*, i *Pergamus*, i *Sardes* og flere Steder vides Kristenblod at være udgydt; der tales om „en stor Skare, hvilken Ingen kan tælle“, der lede Martyrdøden „i den store Trængsel“, eller — som *Johannes* udtrykker sig — „have tvættet deres lange Kjortler og gjort dem hvide i Lammets Blod“ [1]).

Echoet af det Slag, der rammede de Kristne i de 4 sidste Aar af Neros Regjering, Gjenlyden af deres Suk og Gjenklangen af deres Seiershaab har fundet sit Udtryk i *Johannes Aabenbaring*, der er forfattet umiddelbart efter Neros Død, i Tiden mellem Juni 68 — Januar 69, efter den bestemte Tidsangivelse i Kap. 17, 10: „Der ere 7 Konger; de 5 ere faldne — Rækken fra August til Nero —, den ene er der — Galba[2]) altsaa —, den anden — den sidste, den 7de — er endnu ikke kommen“ (hele Fremtiden samler sig for Apokalyptikerens Blik under Synspunktet af een Konges Regjeringstid).

Vi gaa over til at paavise dette Echo, denne Gjenklang.

Idet „det femte Segl“ oplades, ser Johannes „under Alteret deres Sjele, som vare myrdede for Guds Ords Skyld og for det Vidnesbyrds Skyld, de havde. Og de raabte med høi Røst og sagde: Herre, du den Hellige og Sanddru, hvor længe tøver du med at dømme og hevne

---

[1]) Joh. Aab. 2, 3 og 13. 3, 4.
[2]) Regjerede fra Juni 68—Januar 69.

vort Blod paa dem, der bo paa Jorden? Og dem bleve givne hver især lange, hvide Kjortler, og der blev sagt til dem, at de skulde hvile sig en liden Tid, indtil Antallet af deres Medtjenere, deres Brødre, blev fuldt, hvilke herefter skulde ihjelslaaes ligesom de (7, 9—11).

Før „det syvende Segl“ oplades, viser en Engel Johannes Martyrskaren, der staar foran Guds Throne. Johannes spørger Engelen, hvo disse ere, og faar til Svar: „Disse ere de, som ere komne ud af den store Trængsel“; nu ere de „for Guds Throne, tjene ham i hans Tempel . . . og Lammet skal vogte dem og lede dem og føre dem til de levende Vandkilder; og Gud skal aftørre hver Taare af deres Øine“ (7, 9—14).

Efter „det syvende Segl“ kommer „syv Basuner“ — syv Katastropher af forestaaende Trængsler. En af de syv Engle siger til Johannes: „Kom, jeg vil vise dig Dommen over den store Skjøge, som sidder over de mange Vande, med hvilken Kongerne paa Jorden have bolet, og de, som bo paa Jorden, ere blevne drukne af hendes Horeries Vin“ (Roma). Denne „store Skjøge“, der „sidder paa de syv Bjerge“, og som er klædt „i Purpur og Skarlagen“, og hvis Navn er „Babylon den store“, er „drukken af de Helliges Blod og Jesu Vidners Blod“. I den sidste Katastrophe, da naar de „syv Konger have hersket“, og al Antikristens Magt samler sig om en Personlighed, eller naar Nero, det „store Dyr“, der har „opladt sin Mund til Bespottelse mod Gud“ og har „ført Krig mod de Hellige“, naar han atter er traadt frem som „den ottende“, og man „strider mod Lammet“ i den sidste Kamp, da skal „Lammet overvinde dem“. Og saa lyder en Røst fra Himmelen: „Den er falden, den er

falden, Babylon den store; gaa bort fra hende, I mit Folk, at I ikke skulle blive delagtige i hendes Synder og ikke rammes af hendes Plager. Fordi hun siger i sit Hjerte: Jeg sidder som Dronning og er ikke Enke, og Sorrig skal jeg ingenlunde se, derfor skulle hendes Plager komme paa en Dag: Død og Sorg og Hunger, og hun skal opbrændes med Ild; thi stærk er den Herre Gud, som dømmer hende. Og Jordens Konger skulle begræde hende og hyle over hende, de som have bolet og drevet Vellyst med hende, naar de se Røgen af hendes Brand.“ Men fra „den store Skare“ i Himlen lyder Jubelraabet: „Halleluja, Saliggjørelsen og Æren og Prisen og Magten være Herren vor Gud. Thi sande ere hans Domme, at han har dømt den store Skjøge, som fordærvede Jorden med sit Horeri, og at han har krævet sine Tjeneres Blod af hendes Haand . . . Lover vor Gud, alle hans Tjenere og I, som ham frygte, baade Smaa og Store“ (17, 1 fg.).

Som Nero havde været den første Romerske Magthaver, der havde udøst „de Helliges Blod“, er han ogsaa bleven en Typus for den antikristelige Magt. Johannes skuer derfor hele den forestaaende Kamp mellem Kirken og Staten under Billedet af en Krig mellem Nero og Lammet, en Krig, i hvilken baade Nero — „Dyret“ — og Rom — „den store Skjøge“ — skal gaa tilgrunde, og Kristi Rige vinde Seier, saa „Lammets Bryllup“ kan begynde. Dette prophetiske Billedsprog blev nu siden opfattet bogstavelig, saaledes at nemlig den historiske Nero, der ikke skulde være død, men havde trukket sig tilbage bag *Euphrat*, derfra skulde ved Tidens Ende rykke frem med sine Skarer til Krig mod Kristi Navns Bekjendere, ja mod hele Menneskeslægten. Under de rystende Natur-

begivenheder i 79, da Pompeii og andre Byer gik tilgrunde, var det ganske naturligt, at Gemyterne paanyt bleve optagne af disse Tanker, og at man med ængstelig Spænding ventede Neros Tilbagekomst. I det samtidige Sibyllinske Orakel hedder det herom:

»Bort fra Italien flygter paa Stand saa mægtig en Konge,
ret som en Meteor han usynlig forsvinder bag Euphrat,
efter at han det skjændige Mord paa sin Moder har fuldbragt,
og saa mangen en Udaad har øvet med urene Hænder.
Naar imidlertid fra Italiens kløftede Huler
Ilden er frembrudt og alt har nærmet sig Himlen den brede,
Byer i Mængde har nedbrændt og Mænd og Kvinder fortæret,
medens Ætheren alt er fyldt af brændende Aske,
da skal man se og kjende Guds, den Himmelskes, Vrede,
over at frækt man fordærved' de Frommes uskyldige Skare.
Men til Vesten vil da den nu fremvældende Krigs-Kamp
komme; thi Romas Flygtning alt med sin hævede Landse
gaar over Euphrat, af sine Myriader ledsaget«[1]).

Fra den Neronske Forfølgelse gaa vi over til den under *Domitian*, 30 Aar senere. Vi forbigaa, hvad der for den besindige Kritik staar som tvivlsomt, eller hvad der fremstiller sig som senere Tiders frie Phantasier, og holde os til de sikkre historiske Kjendsgjerninger. Som bekjendt var *Domitian*, den sidste Flavier, en saare lidet agtværdig Personlighed. Pengegrisk, magtsyg, despotisk, en af disse svage, opskræmte Mennesker, der overalt ser Farer, overalt Komplotter, var han en Skræk for Enhver, der enten var i Besiddelse af Formue eller lagde for Dagen en selvstændig Karakter. Hvorledes han af denne Grund rasede mod Philosopherne, er bekjendt nok. Den, der vilde skrive de philosophiske og politiske

[1]) Orac. Sibyll. IV, 119 fg. Friedlieb, Pag. 97.

Martyrers Historie, kunde nævne en hel Skare af saadanne under Domitian: Metius Modestus, Arulenus Rusticus, Herennius Senecio, Helvidius Priscus, Junius Mauricus, Artemidorus, Euphrates, Epiktet[1]). Hvad nu de Kristne angaar, da vare de fra først af vistnok Gjenstand for Pengeudpresninger, forsaavidt som de vare i Besiddelse af Eiendom. Sveton fortæller[2]), at den Didrachme, som Jøderne ogsaa før Domitian havde maattet betale til den Romerske Statskasse, af denne Keiser tillige blev afkrævet saadanne, der „*uden at bekjende sig til Jødedommen, levede paa Jødisk Vis*"; at de Kristne herunder ere indbefattede, er vistnok udenfor al Tvivl. Men saadanne Udpresninger vare ikke blot de Kristne udsatte for, det var meget mere en Skjæbne, der rammede Alle, der eiede Noget. Den egentlige Kristenforfølgelse under Domitian foregik i dennes sidste Regjeringsaar[3]). Hermed forholder det sig, efter hvad den Græske Historieskriver *Dio Cassius* fortæller[4]), paa følgende Maade.

Sammen med Andre lod Domitian sin Fætter Konsulen *Flavius Clemens* og dennes Hustru *Domitilla*, ligeledes en Slægtning af Keiseren, anklage for „Gudløshed" — „Atheisme", da de „havde forvildet sig ind i Jødiske Skikke og Sæder". Af de to anklagede Medlemmer af Keiserhuset blev Fl. Clemens dræbt, medens Domitilla blev forvist til Øen *Pandataria* — nu St. Maria, lige-

[1]) Aubé, Pag. 182.
[2]) Sveton, Domitian, 12.
[3]) Se min Afhandl. »Om den juridiske Basis for Kristenforfølgelserne«, Theol. Tidsk. for 1878, Pag. 223.
[4]) Epitome LXVII, 14.

overfor Bugten ved Gaëta —; de øvrige for samme Forbrydelse Anklagede bleve dels dræbte, dels berøvede deres Eiendomme. Uagtet det vistnok ikke ligefrem siges, at der her tales om Kristne, synes dette dog nu at maatte betegnes som en afgjort Sag. Kristendommen gjaldt jo endnu som en Jødisk Sekt, saa det at blive Kristen fra Romernes Standpunkt ikke kunde betegnes anderledes end som en „Forvildelse ind i Jødiske Skikke og Sæder". Og naar de Kristne ikke længer dyrkede Statens Guder, da vare de jo, som senere nærmere skal paavises, „Gudløse" eller „Atheister" i Romersk Forstand. Et temmelig usvigeligt Mærke paa, at *Clemens* virkelig har været Kristen og ikke en Jødisk Proselyt, er Oplysningen hos Sveton om, at han som Konsul havde udvist „en forargelig Ligegyldighed"; thi saaledes tog de Kristnes stille Færd sig ud i Romernes Øine.

Domitillas Navn er som bekjendt knyttet til en af Roms Katakomber; den kristne Tradition siger, at hun afgav en af sine Eiendomme ved den Appiske Vei til saadant Brug. Og her have de senere Tiders Udgravninger bragt for Dagen Oplysninger, der lade os erfare, at Kristendommen allerede i de tidligste Tider har talt Medlemmer af den *Flaviske Slægt* i sin Midte[1]). Disse Udgravninger have da kastet et nyt Lys over Dio Cassius's Beretning og stadfæstet, hvad der tidligere kun stod som en Sandsynlighed. Men saa bliver ogsaa Forklaringsgrunden til den Domitianske Kristenforfølgelse denne: Kristendommen er trængt ind i selve den Keiserlige Familie; dette kan Domitian ikke taale, og derfor

[1]) De Rossi, Bull. for 1875.

gjør han Anstalter til at standse det formentlige Jødiske Proselytmageri. For at naa sit Maal, griber han til de vilkaarlige Hjælpemidler, som ligger for Haanden: Dødsstraf, Exil, Konfiskation af Formue.

Der haves fra Slutningen af det Apostoliske Aarhundrede et Brev, skrevet i den Romerske Menigheds Navn til de Kristne i Korinth af en vis *Clemens*, der efter Irenæus har været Biskop eller vel rettere Presbyter i Hovedstaden[1]. Efter de seneste Granskninger synes den Antagelse mere og mere at vinde Udbredelse, at den Romerske Presbyter Clemens ikke er nogen anden en Konsulen, Domitians Fætter, Martyren Flavius Clemens. Vist er det, at Clemensbrevet saalangt fra at tale mod denne Antagelse, tvertimod synes at bekræfte den, idet man her støder paa en Forfatter af aristokratisk Aand og af den Sikkerhed og Herskerevne, som høi Byrd forlener. Under Forudsætning af, at Clemens var en af den Romerske Menigheds Ledere, er det end mere forstaaeligt, at han, da hans keiserlige Fætter gjorde ham til Konsul, i denne Stilling udviste „en forargelig Ligegyldighed“; thi den Mangel paa Interesser for det offentlige Liv, han havde fælles med alle Datidens Kristne, maatte da blive saa meget mere fremtrædende.

Ligesaalidt som den Neronske Forfølgelse betegner nogen Forandring i Romerstatens Forhold til Kirken, ligesaalidt er dette Tilfældet med den Domitianske. Ved Enden af det Apostoliske Aarhundrede er Kristendommens Stilling inden den Romerske Stat ganske som ved Begyndelsen af dens Optræden i den antike Verden.

---

[1]) Irenæus, Contr. Hær. III, 3, 3. Ed. Stieren Pag. 431.

Kun er den nu saavidt udbredt, at det snart maa gaa op for Autoriteterne, at det har været et Feilsyn, naar man hidtil har anseet den for en Jødisk Sekt. Og da bliver ogsaa Statens Forhold til Kirken øieblikkelig et andet.

IV.

Den Romerske Statsreligion.

Det er ved Begyndelsen af det andet Aarhundrede, at Kristendommen træder frem for Romernes Bevidsthed som en ny, selvstændig Religion. Den kan nu ikke længer søge Ro og Ly under Jødedommen som identisk med og tilladt sammen med denne; meget mere kommer den nu til at staa paa lige Linie med alle andre inden Romerriget opdukkende nye eller fremmede Religioner og dele deres Kaar. At Kristendommen tilsidst blev den seirende, medens de øvrige Religioner gik tilgrunde i hine Tiders Malstrøm, det havde ikke sin Grund deri, at den fra først af kunde glæde sig i at staa i et andet Forhold til Staten end de øvrige Religioner, men ene deri, at den havde inde en aandelig Kraft stærk nok til at være „Seieren, der overvinder Verden".

Men før vi kunne tage i Øiesyn denne Kamp og Seier, vil det være nødvendigt at kaste Blikket paa den Statsmagt eller rettere den Statsreligion, med hvem Kristendommen nu støder sammen, for at man baade kan forstaa Kirkens Stilling under Forfølgelsen og faa Syn for Beskaffenheden af den Seier, der skulde blive Kampens Resultat.

Det Romerske Folk var oprindelig et strængt, tarveligt, praktisk, realistisk Folk, der ikke havde sin Styrke

paa Phantasiens Omraade eller i kunstnerisk Retning, men i en paa nøgtern Prosa hvilende Handledygtighed. Det var, som Sædelighed var dette Folk medfødt, som stræng Retsfølelse var dets Vuggegave, som Samvittighedsfuldhed ligeoverfor indgangen Forpligtelse laa det i Blodet. Dette Folkeslags Religion i sin oprindelige Skikkelse er en tro Afspeiling af Folkekarakteren. Medens Indernes utøilede Phantasie skabte Kaos af Hundredetusinde Guder og Gudeaabenbarelser, medens Grækernes Skjønhedstrang dannede ên olympisk Skjønhedsverden af ideale Gudeskikkelser, medens de Germanske kamplystne Folkeslag udbildede en Gudeverden af Kjæmper og Jætters Overvindere, og medens alle disse Folkefærd have en rig episk Literatur, der til alle Tider vil vække Beundring, var Romernes Religion helt igjennem Prosa, ligesaa tarvelig som deres Boliger, men ogsaa ligesaa indviklet som deres Jurisprudents. Alle deres Guder vare „Guder uden Mythe, uden Historie"; det var intet andet at sige om dem, end at de havde et bestemt Navn og en bestemt Funktion, og at hver af dem skulde dyrkes paa en bestemt Maade og til en bestemt Tid. Det Guddommelige er splittet i en uendelig Mangfoldighed i Overensstemmelse med den Enkeltes og det Offentliges Behov for hvert Tilfælde, og der er Intet mere fremtrædende ved dette krigerske Folk end Følelsen af paa ethvert Punkt af Livet at trænge til en eller anden Guds Beskjærmelse og at staa under en eller anden Guds Indflydelse. Medens Barnet endnu er i Moders Liv, er det fra Undfangelsen til Fødselen af under en Række af Guders Varetægt: Janus Consivius, Saturnus, Alemona, Postverta, Egeria, Pilumnus, Picumnus o. s. v. Naar

Barnet er født til Verden, beskjærmer Levana det, medens det løftes op paa Gjordemoderens Arme, Vaticanus hjælper det til at udstøde det første Skrig, i Cuninas Varetægt er det, medens det ligger i Vuggen, Cuba skaffer det Søvn og Ro, Potina hjælper det at drikke, Educa at spise, Ossipaga styrker dets bløde Ben, Fabulinus lærer det at tale, Statanus og Statilinus at staa og gaa. Er da Barnet kommet saavidt, at det begynder at bevæge sig paa egen Haand, beskytter Abeona det, medens det gaar ud, Adeona ledsager det tilbage, og Domiduca fører det ind i Hjemmet. Den aandelige Udvikling staar ligesaa under en Flerhed af Guder: Catius skjærper Forstanden, Minerva Hukommelsen, Numeria forlener Begavelse til at lære at tælle. Under den videre Fremvæxt bistaar Fortuna Barbata Drengen med at faa Skjæg, Volumna at ville det Rette, Consus at fatte gode Planer, Strenia at være udholdende, Paventia yder ham Hjælp, naar han frygter, Venilia giver ham godt Haab, Volupia skjænker ham Glæder. Voxen sætter Manden Bo og tager sig en Hustru; her begynde da „Ægteskabs-Guderne“ — dii nuptiales — at spille sine Roller: Afferenda bringer ham god Medgift, Jugatinus forener Ægtefolkene, Domiducus yder Bistand med at føre Bruden hjem, ved Indflydelse af Domitius forbliver Hustruen i Mandens Hus, og Manturna vedligeholder hendes Kjærlighed til sin Husbonde. Under Mandens forskjellige Sysler og Arbeider i Livet staar han under Indflydelse af Guddommene for disse. Dyrker han sin Jord, faar han Bistand af „Markens Guddomme“: Sator staar ham bi, medens han saar, Stercutius giver Gjødselen Kraft, Seia beskjærmer Sæden, medens den ligger i Jorden,

Segesta, naar den spirer op af Jorden, Proserpina træder til, naar Sæden skal bære Frugt, Patilena hjælper Axet at udvikle sig, Matura lader Frugten modne, Messia staar bi ved Indhøstningen, Terensis ved Tørringen, medens Tutilina beskytter den indhøstede Afgrøde o. s. v. Drev han paa Kvægavl, fik han Hjælp af Bubona og Epona. Syslede han med Havevæsenet, hjalp Puta ham med at beskjære Træerne, og Pomona gav Træerne Kraft til at bære Frugt. Arbeidede han med Skovdrift, maatte han ty hen til Nemestrinus, medens Mellona gav Lykke til Biavl. Hans huslige Lykke staar under Beskjærmelse af Vesta og Larerne; hver enkelt Del af hans Hus har sin specielle Guddom, hver enkelt Færdighed, hver enkelt Dyd ligesaa. Over disse Guddomme, der, som man mærker, kun ere Abstraktioner af Livets forskjellige Virksomheder, rager nu et mindre Antal af høiere Guddomme frem, som f. Ex. Ceres, Kornets og Frugtbarhedens Gudinde, Krigsguden Mavors eller Mars, samt de to høieste Guddomme: Jupiter — Lysfaderen, Personifikationen af Lyset og Himmelen, samt hans kvindelige Modbillede Jovino eller Juno, den himmelske Moder, Maanegudinden [1]).

Som Betegnelse for sit Forhold til denne Gudeverden bruge Romerne Ordet „Religio“, Bundethed, samvittighedsfuld Iagttagelse af Pligterne mod Guddommen. Nærmere beseet opfattede Romerne dette Forhold ikke saa meget fra den religiøse som fra den juridiske Side. De forskjellige Guder gjøre En visse Tjenester; til Gjengjæld kræve de visse Ydelser i Form af Offere o. s. v. Disse

[1]) Ambrosch, Die Religionsbücher der Römer, passim. Preller, Römische Mythologie, passim.

Ydelser var det selvfølgelig en Pligt at præstere og vel at mærke paa den Maade og til den Tid, hver enkelt Gud nu engang ønskede det. Thi om man end ydede de foreskrevne Offere, men ikke gjorde det paa den rette Maade, til rette Tid og Sted, paadrog man sig øieblikkelig Gudens eller Gudernes Vrede, ligesom man taber en Proces, om man end har Retten paa sin Side, naar man ikke gaar frem efter de processuelle Former. Fordi det nu var umuligt for den almindelige Mand at have Rede paa de mange høist indviklede religiøse Ceremonier, og fordi begaaede Feil betræffende disse var i Romernes Tanker af saa skjæbnesvangre Følger, derfor maatte man have et talrigt Presteskab, et betydeligt Antal af de saakaldte Prestekollegier, i hvis Spidse Kollegiet af Yppersteprester stod. Sidstnævnte Korporation var da den øverste Autoritet i Alt, hvad den Romerske Gudsdyrkelse angik. Det er i høi Grad betegnende for den Romerske Religions juridiske Karakter, at dette Ypperstepresteskollegium blandt andre Forretninger ogsaa havde det Hverv at føre en nøiagtig Fortegnelse over de forskjellige Guder, deres Egenskaber og Funktioner og den Maade, paa hvilken hver enkelt skulde dyrkes ved Offere og øvrige Ceremonier.

Romeren eier saaledes ingen Mythologie, men kun Gude-Navne; for ham bestaar Religionen udelukkende i *Kultus*, og de hellige Ceremonier ere fastsatte med juridisk Nøiagtighed. Lægger man nu Mærke til, hvor bundne og afhængige Romerne følte sig af sin Gudeverden, og hvor juridisk Forholdet til denne blev opfattet, saa maa man paa Forhaand vente sig en udpræget Konservativitet paa den romerske Religions Omraade. Denne Religions

Historie bekræfter dette noksom. Vistnok undergik den Romerske Religion, som vi senere skulle se, store og gjennemgribende Forandringer; men hvad angaar det Punkt, hvor samme fra først af var eiendommelig udpræget, og hvor dens egentlige Kjærne maa søges, nemlig paa Kultussens Omraade, der kan vel knapt nogen Religion opvise en saa seig Konservatisme som netop den Romerske. Her skal kun anføres et Exempel. Blandt de mange Prestekollegier i Rom var de saakaldte „*Arvalske Brødre*“ et af de allerældste. Denne Korporation optraadte ved forskjellige Leiligheder med sine Kultushandlinger, blandt hvilke ogsaa var Dans og Sang. Og denne de Arvalske Brødres Sang, saaledes som den blev afsungen, saalænge dette Broderskab existerede, haves endnu. Og det viser sig, at de langt nede i Keisertiden fremførte sin Sang i et Sprog, hvorom Mommsen siger, at det var forældet 400 Aar før Cicero, og hvoraf Brødrene selv knapt forstod det ringeste. Og samme Konservatisme maa antages at have gjort sig gjældende med Hensyn til alle oprindelig Romerske Kultushandlinger[1].

Den Adskillelse mellem Religionens og Statens Enemærker, der er bleven skabt ved Kristendommens Optræden i Verden, existerede ikke blandt Romerne. Dette Folks Religion stod ikke blot i Forbindelse med Staten, men var selv en Del af Statens Funktioner, ligesom den var Statens Grundlag. Staten kunde Intet foretage sig hverken i Krig eller Fred, uden at de religiøse Ceremonier traadte til. Da Feil eller Unøiagtigheder i denne

[1]) Gaston Boisier, La Religion Romaine II, 313.

Henseende troedes at have saa farlige Følger, maatte selvfølgelig Staten sørge for, at Ceremonierne bleve rettelig udførte; Presteembederne vare derfor blandt Statens allervigtigste Værdigheder, selv den Romerske Keiser var stolt af at kalde sig „den høieste Ypperstepresť". At dyrke Statens officielle Guder paa ritusmæssig Maade, saa at disse vare det Offentlige og den Enkelte huld og naadig, og at udsone de Guders Vrede, der af en eller anden Grund vare blevne fortørnede, det var en Borgerpligt af første Rang. Den antike Verden kjender ikke Begreberne Religionsfrihed, Samvittighedsfrihed; ligesaa lidt som Staten tillod Nogen at separere sig fra den officielle Dyrkelse af Guderne og at dyrke disse paa egen Haand efter sine egne Begreber, ligesaa lidt tillod den sine Borgere at dyrke nye og fremmede Guder, der ikke officielt vare anerkjendte [1]). Først naar en fremmed Guddom var anerkjendt af Staten og indført af Ypperstepresterne i de offentlige Gudefortegnelser — indigitamenta —, først da var dens Dyrkelse tilladt og med det samme paabudt. Fordi den Romerske Religion er Statsreligion i saadan Udstrækning, derfor er ogsaa efter Romersk Opfatning baade Undladelsen af at iagttage de religiøse Borgerpligter og Tilfredsstillelsen af den religiøse Trang udenfor den officielle Religions Omraade to af de sværeste Forbrydelser; den første betegnede Romerne som „Gudløshed" — Impietas —, den anden som „Overtro" — Superstitio. „Overtroen" straffedes i Almindelighed med Landsforvisning, medens „Gudløsheden" gjerne sattes i Klasse med Majestætsforbrydelse og straffedes

[1]) Cicero, De Leg. II, 8.

saaledes, at Folk af ringere Stand enten bleve brændte levende eller kastedes for de vilde Dyr, medens Folk af høiere Stand bleve halshuggede[1]). Men man lægge Mærke til, at „Gudløsheden" ikke bestaar i at have kjætterske Meninger betræffende Religionen; thi derpaa lagde man liden eller ingen Vegt, men deri, at man ikke deltager i, at man forsømmer den officielle Gudsdyrkelse. Den bekjendte *Lukian*, der i sine „Gudesamtaler" saa ubarmhjertig spotter de nationale Guder, *Cæsar*, der i selve det Romerske Senat udtaler sine mod Religionen stridende Anskuelser om Sjelens Tilintetgjørelse med Legemet, disse anklages ikke for „Gudløshed", men vel f. Ex. en Mand som *M. Æmilius Scaurus*, hvis eneste Forseelse er at have negligeret nogle Offringer[2]).

Efter denne Oversigt over den Romerske Religions oprindelige Beskaffenhed og Stilling som Statsreligion, gaa vi over til at behandle dens Forhold til fremmede Religioner.

Her fæste vi nu først Blikket ved den gjennemgribende Indflydelse, den Græske Religion skulde faa paa den Romerske. Efter at nemlig Rom især fra Midten af det andet Aarhundrede før Kristus var traadt i nærmere Forbindelse med den Græske Verden, og efter at man havde stiftet nærmere Bekjendtskab med den Græske Literatur og den Græske Mythologie, begyndte man at identificere de nationale Guder med de Græske og at overføre de Græske Myther paa sine egne mytheløse Guder; den Græske Gudeverdens Liv, Skjønhed og Letfærdighed var saaledes bleven Romerfolkets Eiendom,

[1]) »Om den juridiske Basis«, Theol. Tidsskr. 1878, Pag. 230 fg.
[2]) Meyer, Orat. Rom. frag. Pag. 256.

ligesom der ogsaa ved Siden af de nationale Ceremonier opstod Kultushandlinger paa Græsk Vis. Mod det indtrængende Græske Væsen blev der vel reist Opposition fra de ægte Romeres Side, og vel blev der skredet ind mod enkelte Græske Kultushandlinger, som f. Ex. Tilfældet var i Aaret 185 f. Kr. med Hensyn til Bacchanalierne [1]); men denne Opposition blev dog uden varige Resultater. I den Grad fik det Græske Væsen Indgang, at det tilslut saa ud, som om Grækerne og Romerne havde fuldstændig den samme Religion og de samme Guder blot under forskjellige Benævnelser. Dog maa det fastholdes, at trods dette forbleve dog de Gammelromerske Ceremonier i sin oprindelige Tilstand. —

„Enhver Stat har sin Religion," siger Cicero, „vi har vor" [2]). Naar Romerne havde undertvunget et fremmed Folk og gjort dets Land til en Romersk Provins, faldt det dem aldrig ind at betage de Beseirede deres Religion og paatvinge dem sin, som f. Ex. Antiochus Epiphanes vilde gjøre med Jøderne. De vare i saa Henseende saa tolerante, som Nogen kunde ønske det. Men en anden Sag var det, naar Tilhængere af fremmede Religioner dukkede op i Rom og der søgte at udøve sin Gudsdyrkelse og gjøre Proselyter. Saalænge der var noget tilbage af den Gammelromerske Aand og republikanske Strenghed, bleve de fremmede Religioner i Rom paa det strængeste forfulgte. Naar en ny Religion traadte frem, saa skede det jo altid saaledes, at vedkommende Religions Tilhængere — fra først af Udlændinge, med hvilke saa senere Indfødte forenede sig — sluttede sig sammen

[1]) Livius, XXXIX, 8 fg. Val. Max. 1, 3.
[2]) Cicero, Pro Flacco, 28.

til et Broderskab, et Kollegium, der inden sin Midte udøvede sine Ceremonier. Da det nu er forbudt Romerske Borgere at dyrke fremmede Guder, der ikke ere officielt anerkjendte, saa er ogsaa en Forening, hvis Formaal er at dyrke saadanne ikke anerkjendte Guder, efter Romersk Retsopfatning en ulovlig, en ikke tilladt Forening. Men at indgaa utilladte, ulovlige Foreninger, det er efter Romersk Ret det samme som at begaa Majestætsforbrydelse. Man kunde altsaa, hvert Øieblik man vilde, anvende de blodig strænge Lovbestemmelser betræffende Majestætsforbrydelse mod Tilhængerne af fremmede Gudsdyrkelser, hvis man ikke paa Grund af Omstændighederne foretrak at anvende mildere Straffe. Imidlertid gik det dog altid saa, at efterat man en Stund havde holdt paa med at forfølge en fremmed Religion, blev man tilslut kjed af Forfølgelsen, hvorfor da Staten anerkjendte den før ikke tilladte Gud, i hvilket Tilfælde ogsaa vedkommende Broderskab blev lovlig tilladt[1].

Det vil forstaaes, at Forekomsten af disse fremmede Religioner inden den Romerske Verden dels tyder hen paa den nationale Religions Forfald, dels paa en forøget religiøs Trang i Gemyterne, der ei længer finder sin Tilfredsstillelse ad de gamle Veie. Bliver nu den nationale Religion ligesom tilført nyt Liv ved de fremmede Gudsdyrkelser, saa mærkes det dog paa samme Tid klart, hvorledes de tilkomne nye religiøse Elementer aldeles ikke virke til at styrke den nationale Religion, men netop til at opløse den. De fremmede Gudsdyrkelsers Historie i Romerverdenen er i Virkeligheden den ene Side af den Romerske Religions Opløsningshistorie.

[1]) »Om den juridiske Basis«, Theol. Tidsskr. for 1878, Pag. 229.

Allerede tidlig sees Romerstaten at have optraadt mod fremmede Religioner. Aar 139 f. Kr. fordrives *Chaldæerne*, der vare optraadte i Hovedstaden med sine hemmelige Kunster. Samme Aar rammedes *Jøderne* som formentlige Dyrkere af den Thrakiske *Sabazius* af en lignende Skjæbne[1]). Men i Keisertiden blev Dyrkelsen af Sabazius tilladt. Endnu mere intens skulde Modstanden mod de Ægyptiske Guddomme *Isis* og *Serapis* blive. *Isis* (Hes), der i den Ægyptiske Mythologie er det kvindelige Frugtbarheds-Princip, den frugtbærende Jord, blev i den Græsk-Romerske Verden en Gudinde for Kvinden og Søfartens Beskytterske; hendes Dyrkelse sees oftere at have været forbunden med megen Usædelighed. *Serapis*, egentlig et Tilnavn til Ægypternes *Osiris* (Hesiri), ansaaes som en frelsebringende Gud, der var meget søgt af den simple Mand som Lægedoms-Gud. Paa Grund af det Mystiske og Hemmelighedsfulde ved disse Ægyptiske Guders Dyrkelse blev denne tidlig meget populær. Fra Alexandria breder deres Kultus sig ud over Lilleasiens Kyster og Øerne i Ægæerhavet til de forskjellige Græske Byer, som Korinth og Athen, og herfra til Syditalien, hvor der i Byerne Puteoli, Pompeii, Herkulanum og andre Steder endnu forefindes Ruiner af Templer for Isis og Serapis. I Rom optræder disse Guddomme i første Halvdel af andet Aarhundrede før Kristus. I et af Aarene mellem 182—168 sees det Romerske Senat at give Befaling til, at Templet for Isis og Serapis skal nedrives, men Ingen vover at lægge Haand paa Værket, før Konsulen L. Æmilius Paulus har taget

[1]) Val. Max. I, 3.

Øxen og gjort det første Hug i Templet: saa hellige vare altsaa disse udenlandske Guder i Folkets Øine [1]). Noget over Hundrede Aar senere finder man disse Guder endog at have sine Altere paa selve Kapitoliet; i Aaret 58 f. Kr. bleve disse trods heftig Modstand af det demokratiske Parti og under stormende Optrin nedrevne [2]). Men 16 Aar senere (42 f. Kr.) bleve Isis og Serapis officielt anerkjendte og det endog saa eklatant, at selve Triumvirerne lode opføre et Tempel for deres Kultus paa Marsmarken [3]). Keiser Augustus's Forhold til denne Ægyptiske Gudsdyrkelse er yderst betegnende. Medens han i Alexandria viste Serapis stor Ære og erklærede, at han tilgav denne By dens Synder „for sin store Gud Serapis's Skyld", lod han i Rom nedrive de her for Isis og Serapis opførte Templer og tillod kun, at de dyrkedes privat [4]). Under Tiberius (Aar 19 efter Kristus) gik man dog strængest tilværks. Først blev der fattet en Senatsbeslutning betræffende Udryddelsen af den Ægyptiske Gudsdyrkelse; derpaa bleve de Ægyptiske Prester paa Grund af sine skjændige Udsvævelser korsfæstede, medens deres Helligdom blev jevnet med Jorden og Isis's Billede kastedes i Tiberen [5]). Men under senere Keisere bleve Isis og Serapis atter tilladte Guder, der kunde glæde sig i at være meget populære inden den fornemme Verden. Nero, Domitian, Antoninerne toge sig ivrig af deres Dyrkelse; *Caracalla* opbygger endog

---

[1]) Val. Max. 1, 3. Marqvardt, VI, 85; contra Preller, Pag. 727.
[2]) Preller, Pag. 727.
[3]) Preller, Pag. 728. Gaston Boissier I, 392.
[4]) Gaston Boissier I, 393.
[5]) Tacitus, Annal. II, 85. Preller Pag. 728.

nye Templer for dem i Roms forskjellige Kvarterer og udstyrer deres Kultus med stor Glands. Efter at saaledes Isis og Serapis fra at have været forfulgte Guder vare blevne optagne i det Romerske Pantheon, udbredte deres Dyrkelse sig til Sardinien[1]), til Spahien, Gallien, Schweitz og Tydskland[2]). Men efter at være blevne naturaliserede inden den Romerske Verden tabe disse Guddomme meget af sin oprindelige Ægyptiske Karakter; baade deres Kultus og Symbolik optage i sig mange Romerske Elementer[3]).

Blandt de mange *Asiatiske* Guddomme, der dukke op i Rom, forfølges og tilslut officielt anerkjendes — som den Kappadokiske *Bellona*, den Phrygiske *„store Moder“*, den *„Syriske Gudinde“*, o. s. v., Guddomme, der dyrkedes under stor Fanatisme, med vilde Danse og afsindig Begeistring, ofte under Blodsudgydelse — blandt disse ville vi her nærmere omhandle den Persiske *Mithra*, hvis Dyrkelse spiller saa stor en Rolle især fra det andet efterkristelige Aarhundrede. *Mithra* er i den Gammelpersiske Religion den øverste af de 28 Izeds eller Genier, der staa under de 6 Amschaspands eller øverste Engle, altsaa et guddommeligt Væsen af anden Rang. Nærmere beseet er denne Guddom en Personifikation af det skabte, materielle Lys, hvorfor det ogsaa hedder i Zendbøgerne om det hellige Bjerg *„Hara“*, hvor Mithra har sin Bolig, at der „er ikke Nat, ikke Mørke, ikke kold Vind“[4]). Hertil knytter sig naturlig

[1]) Forhandlinger i Kristiania Videnskabsselskab for 1863, Pag. 202.
[2]) Preller, Pag. 728.
[3]) Efter velvillig Oplysning af Hr. Professor Lieblein.
[4]) Mihir Yasht, Oversat af Dr. Windischmann i »Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes«, I, Pag. 7.

Forestillingen om den guddommelige Alvidenhed og Allestedsnærværenhed, der symboliseres ved Lyset. Mithra er Guden med de „Titusinde Øine" og „Titusinde Øren", „Titusinde-Speideren", den „aarvaagne", „søvnløse", Vidnet til alle Menneskenes Tanker, Ord og Gjerninger; han er følgelig Retfærdighedens Haandhæver, Edens Gud, den moralske Verdensordens Opretholder, de Betrængtes Beskjærmer, Dæmonernes Overvinder[1]. Men trods dette er Mithra i Zendbøgerne endnu ikke det evige, uskabte Lys, men kun Formidleren mellem Ormuzds og Materien; den dyrkes endnu kun med vegetabilske Offere.

Der er imidlertid i selve Zendbøgerne Spor af Begyndelsen til den senere Revolution, der skulde foregaa betræffende Opfatningen af Mithra, idet denne idententificeres med *Solen*, og bliver som *Solgud* dyrket som den *høieste Guddom*[2], en Metamorphose, der synes at være foregaaet i de sidste to, tre Aarhundreder før Kristus. Og nu først faar Mithradyrkelsen verdenshistorisk Betydning. Først udbreder den sig i Østen, hvor den optager i sig forskjellige *chaldæiske* og *ægyptiske* Ideer[3], hvorpaa den i det sidste førkristelige Aarhundrede baner sig Vei til Vesten. Efter de Oplysninger, der forefindes saavel hos hedenske som kristelige Skribenter fra det andet Aarhundrede efter Kristus og ned igjennem Tiden, foregaar der nu en ny Revolution med Mithradyrkelsen, efter at den har udbredt sig over Romerriget. Under Sammenstødet med Vrimmelen af fremmede Religioner,

---

[1]) Dr. Windischmann, Pag. 53 o. fl. St.

[2]) Lassen, Indische Altert. II, 837. Windischmann, paa anførte Sted, Pag. 60.

[3]) Fr. Justi, Geschichte des alten Persiens, Berlin 1878, Pag. 93.

sees den nemlig at have optaget Elementer snart sagt af dem allesammen; især synes den at have opblandet sig med forskjellige Pythagoræiske Ideer (Porphyrius, de Abstinentia, II, 56). Specielt maa fremhæves, at Mithradyrkelsen under Kristendommens Fremvæxt i Keisertiden optager ikke faa kristelige Bestanddele i sine Mysterier og lægger øiensynlig an paa at omforme sine Ceremonier i Lighed med den kristelige Kultus.

Som Solgud betegner Mithra Lysets Seier over Mørket. Mithra-Solgudens Hovedfest blev da naturligen henlagt til den 25de December, efter Persisk Regning Aarets korteste Dag. Der blev da i en Hule slagtet en Oxe, en Handling, der aabenbart skal symbolisere Overvindelsen af Mørket og alle Lyset fiendtlige Magter; thi Mithra er jo Mørkets og Dæmonernes Beseirer. Men i det andet Aarhundrede efter Kristus hedder det, at Mithra selv bliver født af en Hule den 25de December, omgiven af Oxe og Asen, og at Mager bringer ham som Offer Guld og Røgelse[1]). Og i det femte Aerhundrede hedder det endog hos den Armeniske Historieskriver *Jeghische* (Elisæus), at Mithra er — „født af en Kvinde"[2]). Var den slagtede Oxe før kun et Symbol, saa blev den nu et *Forsoningsoffer* for Menneskenes Synder, et Offer, der især bringes om Vaaren. De Indviede, der optages i Mithras Mysterier, døbes og det ikke blot med Vanddaab, men ogsaa med Luftdaab, Ilddaab og Bloddaab, Panden besmøres med den hellige Chrysam. Af den

[1]) Første Gang, man finder Spor af denne Tanke, er hos Justinus Martyr, Dialog c. Tr. cap. 70. Corpus Apol. ed. Otto II, 236; Cfr. Windischmann, anf. St. Pag. 61.

[2]) Historia osv. ed. Venet, 1852, Pag. 52, citeret af Windischmann, anf. St. Pag. 62.

slagtede Oxe spiser man, naar man vil have Forladelse for sine Synder. Mithra er altsaa „Sjelenes Fører til Udødelighed", han giver sine Indviede Opstandelsens Haab[1]). Saaledes er Mithra bleven en ny Kristus, hans Kultus en ny Kristendom, der blandt Hedningeverdenen er optraadt som Rival mod den gamle, udstyret med Daab af flere Slags, Konfirmation, Nadvere, Forsoning, Opstandelseshaab. Og det er et talende Vidnesbyrd om Trangen til Forsoning inden den hedenske Verden, at netop denne Mithrakultus med sin stærke Fremholden af Forsoningstanken gjør saa stormende Fremgang og vinder slig Udbredelse inden Romerriget.

Første Gang, man i Rom gjorde Bekjendtskab med denne orientalske Kultus, var i Aaret 66 før Kristus, da den efter Felttoget mod de Lilleasiatiske Sørøvere blev forplantet til Hovedstaden[2]). Man har ingen Efterretninger om, at Mithradyrkelsen er bleven forfulgt i Rom, skjønt det vistnok ikke er utænkeligt. Derimod sees den efterhaanden at vinde Jordbund i det første efterkristelige Aarhundrede, skjønt vistnok ikke i synderlig stor Udstrækning. I andet Aarhundrede derimod tager den et stærkt Opsving, især under *Hadrian* og Antoni-

[1]) Preller, Pag. 756 og de der citerede Steder. Justi, Geschichte des alten Persiens. Pag. 92 fg. Windischmann, anf. St. Pag. 61 fg. Sammenligner man, hvad den nyeste mythologiske Granskning paa dette Felt har afgivet af Resultater, med hvad der tidligere er yttret fra rationalistisk Hold, f. Ex. *Nork*, Etymologisch-symbolisch-mythologisches Real-Wörterbuch II. 173, og hvad der endnu gives tilbedste af tendentiøs Fremstilling, saa viser det sig, at det ikke er Kristendommen, der har optaget Elementer af Mithradyrkelsen, men omvendt. Den mest overfladiske Kjendskab til de første Aarhundreders Kristendom skulde ogsaa paa Forhaand forbyde saadan Antagelse.

[2]) Plutarch, Vita Pompeii 24. Gaston Boisier I, 39

nerne; ja *Commodus* sees endog med egen Haand at have slagtet et Menneske som Offer til Mithra[1]). Vistnok spottede Satirikere som *Lukian* over den i Moden komne Dyrkelse af en Medisk Gud, „der iført sin Kaftan og Tiara hverken kunde tale Græsk eller forstod, naar man drak ham til“[2]), men ikke desto mindre vedbliver denne Kultus at udbrede sig med rivende Fart; at den i det tredie Aarhundrede i særlig Grad bliver populær inden de Romerske Legioner, bidrager selvfølgelig ikke lidet til dens Udbredelse i hin forvirrede Religionsblanderiets Tid. I Norditalien, Østerrig, Tydskland, Frankrig, England og Nordafrika støder man paa Mithrahuler, der vidne om, hvorledes denne orientalske Kultus havde oversvømmet hele Vesten.

Bortseet fra Tidens overtroiske Retning og Modtagelighed for Mystik og Overtro ved Siden af den alt mere og mere dybt følte Trang til ligeoverfor den aandsmægtige Kristendom at søge nye aandelige Støttepunkter blev Mithradyrkelsen vistnok meget fremmet derved, at Keiserne i det tredie Aarhundrede optog samme som en specifik Hof-Kultus og forenede med dens Mysterier Dyrkelsen af den abstrakte Keiserguddom: „*Den uovervindelige Solgud*“ — sol invictus —, Personifikationen af Keisermagten, den over Nat og Vinter og alle fiendtlige Magter triumpherende Hersker, „Gudernes Gud, Kongernes Konge“. Fra Aurelian af (270—76) bliver denne „uovervindelige Solgud Mithra“ en Gud for Keiserne par excellence, hvis Kultus naar sin høieste Blomstring under *Diokletian*, der jo ogsaa var mere præget af Østens

[1]) Lampridius, Com. 19. Scriptores Hist. Aug. ed. Peter I, 96.
[2]) Deor. Conc. LXXIV.

Væsen end af Romersk Sind. I denne „uovervindelige Solgud Mithra" er da saavel den Persiske Mithra som den Græske Helios og Apoll sammensmeltede til Et[1]).

Naar man omhandler de fremmede Religioners Indflydelse paa den Romerske Statsreligion, saa er *Keiserdyrkelsen* noget af det, der mest springer i Øinene. Dyrkelsen af Statens Overhoved som en Guddom saavel i levende Live som efter hans Død skriver sig som bekjendt fra *Ægypten* og lader sig forfølge op i den graa Oldtid. „Han er Konge og Gud", hedder det i et Mindesmærke fra Ramses den Stores Tid. Snart kaldes Pharao Søn af en eller anden Gud, som „Søn af Guden Tum, skabt i hans eget Billede", eller „Solgudens Søn", eller „Søn af Gud Amon, født af Guden Horus, avlet af Guden Hormachus" o. s. v., snart betegnes han ligefrem med et eller flere af Gudernes Navne: „Det er dig, som er Solen, de to Horizonters Gud, du er Sutech, den store Seierherre, Himmelens Søn", hedder det i en Henvendelse til Ramses II, der paa et andet Sted tillægges Benævnelsen af „Gud Horus" o. s. v. Saa synger da ogsaa den Ægyptiske Digter om den guddommelige Pharao: „Du hører, hvad der tales over den hele Jordens Kreds, du har Millioner Øren; dit Øie skuer videre end Himmelens Stjerner, ser længere end Solens Øie. Tales der Noget, om end Munden er i Afgrundens Dyb, dit Øre hører det dog, sker der Noget, om end i det Skjulte, dit Øie ser det dog[2]). Det var da en Selvfølge, at man beviste denne samme Pharao Ære som en Gud,

---

[1]) Preller, 755.

[2]) Lieblein, i »Illustreret Verdenshistorie«, overs. af Daae og Drolsum, I, 27 fg.

reiste ham Templer — selv medens han endnu var i Live — og indsatte Prester til hans Dyrkelse. Da det nu var en hævdet Ægyptisk Tradition, at den, der blev Ægyptens Hersker, med det samme rykkede op til at blive et guddommeligt Væsen, „en god Gud og en stor Gud“, saa var det ogsaa i ægte Gammelægyptisk Stil, naar *Alexander den Store* efter Erobringen af Pharaonernes Land antog Titelen: „Guden Amons Søn“, og at hans Efterfølgere *Ptolemæerne* gjorde Fordring paa guddommelig Tilbedelse. Da Prester fra alle Ægyptens Egne kom for at krone *Ptolemæus Epiphanes*, tilraabte de ham derfor, at han var „en Gud, Søn af en Gud og en Gudinde, ligesom Horus“; man opstillede da ogsaa hans Billede i alle Templer og viste det guddommelig Dyrkelse tre Gange om Dagen[1]). Fra Ægypten udbredte denne Dyrkelse af Landsherren sig til Lilleasien, hvor f. Ex. *Mithridates* lod sig kalde „Gud Fader“ og „Gud Frelser“; ogsaa den Græske Heros-Kultus er rimeligvis af Ægyptisk Ophav.

I den Romerske Religion og Verdensanskuelse var der flere Tilknytningspunkter for denne Herskerdyrkelse. Den Romerske Tankegang havde let for ad Abstraktionens Vei at skabe guddommelige Væsener. Alt har jo sin *Genius*, den i Tingen liggende aandelige Gehalt, det bag Phænomenet liggende metaphysiske Væsen. Har nu det enkelte Menneske sin Genius, og er det samme Tilfældet med Arnen, Huset og Familien, saa har selvfølgelig ogsaa Staten sin Genius, Retstankens, Statsordenens Genius. Som en Aabenbarelse af denne Sta-

[1]) Gaston Boissier, I, 125.

tens Genius optræder nu først „*Gudinden Roma*“, Personifikationen af Roms Magts- og Retsordning, der fremstilles som en kvindelig Skikkelse, dels staaende, dels siddende enten paa en Throne, eller mellem 7 Bjerge[1]). Det er hende, Johannes sigter til, naar han taler om „Skjøgen, der sidder paa de 7 Høie“[2]). Fra 190 før Kristus er der ude i Provinserne vist denne „Gudinde Roma“ guddommelig Tilbedelse af de undertvungne Folkeslag: „Jordens Konger have bolet med hende“, hedder det ogsaa i Aabenbaringen. At undlade at vise hende Dyrkelse, vilde være bleven betragtet som Oprør mod Riget. Men efter at man en Tid lang har dyrket „Gudinden Roma“, var det ikke langt til hverken at vise de Romerske Generaler og Statsmænd guddommelige Æresbevisninger, eller at dyrke den Romerske Keiser, i hvis Person al Magtfylde er samlet. Saa fremtræder altsaa i Keisertiden Imperatoren som Statens Genius ved Siden af „Gudinden Roma“, hvorfor man jo ogsaa ser, at der rundt i Riget blev opført Templer for Roma og Keiser Augustus i Forening.

Med *C. J. Cæsar* tager Keiserdyrkelsen sin Begyndelse i Romerriget. Levende dyrket og æret som en Halvgud, hvis Billede var opstillet i sit eget Tempel, blev han efter sin Død ophøiet til at faa Rang af en Gud; Altere reises til hans Ære, man offrer til ham som til de øvrige himmelske Guder, Senatet erkjender officielt den nye Gud — „den guddommelige Julius“[3]). *Augustus* tillader Indvaanerne i Provinserne at reise ham

---

[1]) Piper, »Evang. Kalender« XV, 27.
[2]) Joh. Aab. 17, 9.
[3]) Gaston Boissier I, 142.

Templer i Forbindelse med „Gudinden Roma“; her besørges da hans Dyrkelse af en særskilt Korporation af Prester — Augustalerne —; men i Rom forbyder han hver saadan Kultus og tillader kun, at man yder hans Genius Tilbedelse[1]; „paa det mest haardnakkede“, siger Sveton[2], „vægrede han sig i Rom for guddommelig Dyrkelse“; at spille en Guds Rolle i sin egen Residentsstad var den alvorlige Mand for modbydeligt. Efter sin Død blev Augustus ligesom Cæsar ved en Senatsbeslutning ophøiet til en Gud[3], saa det største Avancement, disse Herrer gjorde, foregik efter deres Død. *Tiberius* fulgte sin Forgjængers Politik; paa samme Tid som han var blodig stræng i at hævde Dyrkelsen af den „guddommelige Augustus“, frabad han sig for sin egen Person alle guddommelige Æresbevisninger i Hovedstaden, og medens han forbød Spanierne at reise ham og hans Moder en Helligdom[4] tillod han Indvaanerne af Pergamos at bygge ham og Gudinden Roma et Tempel, ligesom det senere blev tilladt Byen Smyrna at opføre en Helligdom for Tiberius alene[5], en Ære, elleve Byer kappedes om. Tibers Efterfølger *Caligula* spillede først Rollen af en Halvgud; utilfreds med denne Værdighed, krævede han sig tilbedet med fuld guddommelig Dyrkelse, hvad der da ogsaa blev ham tildel; til Forandring lod han sig endelig proklamere snart som en Gud, snart som en anden, saa man maatte nøie under-

---

[1]) Sammesteds, I, 144 fg.
[2]) Aug. c. 52.
[3]) Tacitus, Annal. I, 73.
[4]) Tacitus, Annal. IV, 37.
[5]) ibid. IV, 55—56.

søge, enten man skulde tiltale hans keiserlige Majestæt som Apollo, eller som Mars, eller som Hermes[1]). Mere beskeden var *Claudius*, der først efter sin Død blev erklæret for Gud og vist guddommelig Dyrkelse[2]). Derimod blev *Nero* i levende Live dyrket baade i Provinserne og vel ogsaa i Rom[3]). Blandt de følgende Keisere bleve saa omtrent alle apotheoserede efter sin Død og saaledes Gjenstand for religiøs Kultus, paa samme Tid som Billederne af de regjerende Keisere ligeledes bleve dyrkede. Ved en ny Keisers Thronbestigelse blev hans laurbærkrandsede Billede under Escorte af Soldater og Musikanter sendt til hver Provins-Hovedstad, hvor det blev modtaget af Autoriteterne i en høitidelig Procession. Foruden disse ad officiel Vei modtagne Keiser-Billeder, var der saadanne omtrent i hvert offentligt og privat Hus. „Man saa“, siger en Romersk Forfatter, „Keiserens Billede i Vexelbodene, i Butikerne, i Værkstederne“. Og disse Keiserbilleder bleve ofte stillede sammen med Gude-Billederne, og man offrede Røgelse for dem i Fællesskab[4]). Paa samme Tid blev der inden Armeen vist den regjerende Keisers Billede guddommelig Dyrkelse paa flere Maader. Jo mere nu Militærdespotiet udviklede sig, og jo mere den Romerske Imperator blev en Sultan paa orientalsk Vis, desto mere blev Keiserdyrkelsen ensbetydende med undersaatlig Troskab, og i desto farligere Kollisioner kom de, der for sin Samvittigheds Skyld hverken kunde tilbede „Gudinden Roma“,

---

[1]) Preller, Pag. 777.
[2]) ibid. l. c.
[3]) Gaston Boissier I, 194.
[4]) Plinius, Epist., X, 96.

eller yde de afdøde Herskere guddommelige Æresbevisninger, eller offre Røgelse for den regjerende Keisers Billede. Paa dette Punkt skede vistnok de talrigste Sammenstød mellem Kristendommen og Romerstaten, og det kan med Tryghed siges, at af alt det hedenske Væsen i det offentlige og private Liv, de Kristne protesterede imod, var Intet dem en større Vederstyggelighed end den Chamitiske Forgudelse af Statsmagten, der var Kjernen i Cæsarkultusen.

Førend vi slutte denne Oversigt over fremmed religiøs Kultus, der i Tidens Løb fik Indgang i den Romerske Verden, maa vi betone den Omstændighed, at de fremmede Religioner og nye Ceremonier, der optræde, forfølges og tilslut anerkjendes, ikke dukke op inden det gamle Samfund med det Progam at fortrænge, at afskaffe den oprindelige nationale Gudsdyrkelse. Meget mere levede de nye Medlemmer af det Romerske Parnas paa en fredelig Fod med de gamle. „Den Syriske Gudindes“ Altere stod ved Siden af Junos i den skjønneste Fred, og Jupiters Templer bleve ikke undergravne ved Mithras Huler. Romerstatens religiøse Grundlag blev egentlig talt ikke rokket ved Keisertidens mange nye Guddomme og Gudsdyrkelser, om det end er saa, at den religiøse Bevidsthed efterhaanden maatte i betydeligt Mon forandres, efterhaanden som de barbariske Guder trængte ind blandt de klassiske. Der var kun en ny, fremmed Religion, der ikke blot traadte frem med Krav paa Anerkjendelse, men tillige krævede alle øvrige Religioners Afskaffelse, en Religion, der vilde afgive et nyt Grundlag for Statens Magts- og Retsorden, og som derfor instinktsmæssig blev bekjæmpet paa Liv og Død af det

paa den gamle Statsreligion hvilende Statssamfund. Denne nye Religion var — Kristendommen.

Der tales og skrives ofte, som om Kristendommen ved sin Optræden i det Romerske Rige kun forefandt Ruinerne af en Religion, der var i fuldstændig Uddøen. Derfor skulde det da blive saa let for den nye Religion at vinde Seier. Vi ville forsøge at opklare, hvorledes det egentlig forholder sig i saa Henseende.

Da Kristendommens Apostle begyndte sin Prædiken, havde den Romerske Religion havt en betænkelig Forfaldsperiode, idet Græsk Vantro havde sammen med den Græske Literatur gjort sit Indtog blandt de dannede Klasser inden den Romerske Verden. Noget af det første, der fra Græsk blev oversat paa Latin, var jo den populariserede Form af den antike Rationalisme, *Euhemeros*, denne Oldtidens Renan, havde nedlagt i sin „hellige Beskrivelse“ [1]). Men der er to Omstændigheder at lægge Mærker til ved den mod Republikens Ende mere og mere om sig gribende Foragt for Guderne og frivole Livsopfatning. For det første synes den ikke at have berørt Folkets store Masse udenfor de Dannedes Kredse. Vantroen har vistnok sat sig dybe Mærker inden Historien og Literaturen; men Datidens Literatur er aristokratisk, uden Veie ned i Folkedybet. De mange Tusinde Indskrifter fra næsten ethvert Punkt af den gamle Verden, fra Spanien til Syrien og fra Afrika til Rhinlandene, synes bestemt at pege hen paa, at Troen paa de nationale Guder med Jupiter i Spidsen holder sig frisk og levende, trods Literaternes Frivolitet og Dig-

[1]) Se herom nærmere Zezschwitz, Zur Apologie des Christenthums, Pag. 40 fg.

ternes Satire. For det andet optræder Vantroen i Romerverdenen altid som en Privatmening, og selv den mest deciderede Atheist pønser aldrig paa at afskaffe Statens offentlige religiøse Ceremonier. Fritænkeren *Cæsar* er Ypperste prest og udfører sine Funktioner som saadan til alles Tilfredshed. *Cicero* er vistnok som Privatmand fuldstændig vantro og ser i Mytherne kun Fabler[1]), men som Borger og offentlig Mand er han yderst rettroende; han opregner det ene Mirakel efter det andet, de udødelige Guder have gjort til Frelse for Staten; det er disse undergjørende „udødelige Guder", der straffe det Onde og beskytte det Gode, derfor hører man ham jo ogsaa med den tilsyneladende dybeste Andagt at fremføre sine Bønner til Jupiter, Statens Opretholder[2]). Og som Cicero, saa hans Samtid. Tillige bør man komme ihu, at der ved Siden af den mest raffinerede Vantro forekommer Overtro, ofte i temmelig krasse Former. *Marius* tror paa en Syrisk Prophetinde *Martha*[3]). *Sulla* bærer paa sig som Amulet et Miniaturbillede af Apollo[4]). *Milo* og *Lentulus* ere begge meget overtroiske. Pythagoræeren *Vatinus* foregiver endog at kunne opvække Døde[5]). Imidlertid havde Vantroen og Indifferentismen i Republikens sidste Dage i den Grad grebet om sig blandt Autoriteterne, at Templerne forfaldt paa enkelte Steder, at Tempelgodsene ranedes, og det var vel ogsaa Tilfældet, at enkelte Ceremonier rent ud ophørte[6]).

---

[1]) Ad. Fam. V, 16 VI, 21 De nat. deor. og De divnit. passim.
[2]) Pro Milone 30. Cat. I, 13. III, 8 og 12.
[3]) Plutarch, Marius, c. 17. Gaston Boissier I, 68.
[4]) Plutarch, Sulla c. 29 Gaston Boissier, l. c.
[5]) Gaston Boissier, l. c.
[6]) Cicero, De Orat. III, 33. Varro hos Augustin, De civ. dei. VI, 2.

Men under Augustus indtræder der en stærk Reaktion, der har til Følge et mægtigt Opsving af den Romerske Religiøsitet. Augustus selv var vistnok meget overtroisk[1]), ligesom han vel maa antages at have været uden personlig Tro paa de nationale Guder. Men der var dog mange Berøringspunkter mellem den Gammelromerske Religions Alvor og Keiserens alvorlige Karakter; Enhver, der har seet Augustus's Standbillede i det Vatikanske Musæum, vil kunne forstaa, at denne Mand ogsaa kunde med Værdighed spille Rollen af en Religionens Restaurator. Det var vistnok Politik fra Keiserens Side, naar han ved enhver Leilighed søgte at hæve Religionen, naar han sørgede for de forfaldne Templers Gjenopbyggen, naar han søgte at give Keiserdømmet et fastere og stærkere Grundlag ved at bringe den gamle Statsreligion paa Fode. Men denne Politik havde gjennemgribende Følger. Det er aabenbart for Enhver, at Gemyterne begynde i Augustus's senere Regjeringsaar at faa mere Alvor. Den letfærdige Fritænker *Ovid* er fjernet. *Horats* forlader sin Epikuræisme og bliver Stoiker. *Livius* skriver sit store historiske Værk med dyb Respekt for alt Guddommeligt. *Virgil* søger, inspireret af Keiseren, i sin Æneide at give Keiserdømmet en ny, religiøs Glorie. Philosopherne *Sextius Niger* og dennes Søn af samme Navn føie Jødisk-theistiske Elementer til den stoiske Philosophie. Mod Enden af første Aarhundrede udvise Flavierne stor religiøs Iver. *Vespasian* opbygger det opbrændte Tempel paa Kapitol[2]), og *Domitian* er saa stræng som øverste Ypperstepræst, at han lader Vesta-

[1]) Sveton, Aug. 90 fg.
[2]) Tacitus, Hist. IV, 53.

linden Cornelia levende begrave, fordi hun havde forsømt sine Pligter[1]). Ligesaa vise de i denne Tid virkende Forfattere sig i Almindelighed som religiøse Mænd, der holde fast ved Folketroen. *Tacitus*, den Flaviske Tids mest fremragende Skribent, gjør Indtrykket af en Mand. der efter mange indre Kampe tilsidst har fundet Havn i Folketroen, hvorfor han ogsaa altid udtaler sig med Respekt om Romerfolkets Religion. Og skjønt forfulgt af Domitian blomstrede dog den stoiske Philosophie, ligesom ogsaa Pythagoræismen, opblandet med allehaande overtroiske Elementer og Mirakelmageri, gjør Fremskridt. De omvankende Spaamænd og Undergjørere, blandt hvilke *Apollonius fra Tyana* vistnok er den mest bekjendte Figur, vinde overalt Indgang og øve en ikke ringe Indflydelse. — Hvorledes Forholdene have forandret sig ved Enden af første Aarhundrede i Sammenligning med Tilstanden ved sammes Begyndelse, turde vel ogsaa fremgaa af Arten af *Juvenals* Satire. Vistnok er det saa, at denne Forfatter skaaner Ingen, men udøser sin Harme baade over Guder og Mennesker; men det er ikke længer Letfærdigheden, der fører Ordet, det er ikke Frivoliteten, der gjør sig bred; det er meget mere den moralske Indignation, der skaffer sig Luft. Man støder overalt paa en Samtid, der vel er sunken dybt i moralsk Henseende, men som ikke destomindre er ivrig for Gudsdyrkelsen, overtroisk til det yderste og hengiven til allehaande fremmed Kultus. Og Juvenal selv synes ikke ganske at have vendt den nationale Religion Ryggen.

Gjennem hele det andet Aarhundrede er den Romerske Religiøsitet i en saa omtrent uafbrudt Gjenfødelses-

[1]) Plinius, Epist. IV, 11. Gast. Boissier I, 360.

proces, bag hvilken der vistnok baade ved Optagelsen af fremmede religiøse Momenter, ved den om sig gribende Overtro og ved Samtidens populære Religionsphilosophie skjuler sig en ligesaa stærk Selvopløsning. *Trajan* viser sig i Plinius's Brevvexling som en Mand, der lægger for Dagen samme Alvor, naar det gjælder religiøse Ting, som naar der handles om politiske Forholdsregler. *Antoninerne*, disse philosophiske Keisere, kunde alle som en glæde sig i den Ros, at de havde udvist „en fortrinlig Omsorg for og samvittighedsfuld Iagttagelse af de offentlige Ceremonier [1]). *Commodus* er i den Grad fanatisk, at han med egen Haand udøser et Menneskes Blod som Offer for Mithra. — Vistnok optræder der i det andet Aarhundrede en udpræget Gudsbespotter i den begavede *Lukian*, denne fødte Skeptiker, der gjør sig lystig over Alt og sparer Intet og dog paa samme Tid ikke er uden høiere Længsler og Anelser, som han ialfald paa et Sted har givet et gribende Udtryk [2]). Men i det andet Aarhundredes Literatur staar Lukian fuldstændig isoleret, og det fremgaar med Bestemthed af hans Skrifter, at det ikke var de negative Aander, der beherskede Gemyterne og havde Magten over Samtiden, men netop Mænd af samme Kaliber som de af ham udødeliggjorte Figurer: *Sostrates* [3]), *Alexander fra Abonotichos* [4]) og Konsorter. Efter Lukian optræder der ingen Hedning af Betydenhed som Fortsætter af hans literære Kamp mod Guderne; det er fra nu af de kristne Apologeter, der blive staaende

---

1) Orelli, 844. G. Boissier I, 360.
2) Lucian, Hermotim., 24. Aubé II, 127.
3) Lucian, Demonax, 1.
4) Lucian, Alexander, passim.

alene med denne Gjerning, hvor tidligere de frivole hedenske Literater og de alvorlige kristne Skribenter mødte hverandre. Bortseet fra Lukian og de kristne Apologeter viser det andet Aarhundredes Literatur i det Hele Billedet af en Tid, der ikke blot har Respekt for Guderne, men ogsaa er stærkt greben af religiøse Interesser. Dette gjælder baade de Latinske Forfattere som f. Ex. *Svetonius*, *Appuleius* og *Gellius*, og Aarhundredets Græske Skribenter. *Celsus*, Kristendommens navnkundige Modstander, tror paa Guderne, om end hans Tro er temmelig reflekteret. *Arrian*, Philosophen og Krigshistorikeren, dør som Prest for Ceres og Proserpina. *Plutarch*, lige bekjendt i Egenskab af Historiker som Philosoph, indehaver i sine sidste Aar Stillingen af Prest for Apollo, efter at han sit hele Liv igjennem har lagt for Dagen den største Interesse for „den fædrene, gamle Tro“ og selv i de fremmede Religioner gjenfundet de nationale „himmelske Guder“. Og denne Mands Kamp mod Overtroen og Skildring af den Frygt, den Overtroiske stadig lider af, giver os ganske det samme Billede af Tiden, som Lucians Satire. Gemyterne ere grebne af Angest for de overjordiske Magter; man søger Frigjørelse og Fred dels ved at dyrke de fædrene Guder, dels ved fremmed Gudsdyrkelse, dels ved at kaste sig i Armene paa formentlige Undergjørere, der foregive at staa i umiddelbar Rapport med Guderne eller endog ligefrem at være Inkarnationer af dem. Det er aabenbarlig ikke Skepsis, men Overtroen, der lægger den Romerske Religion i Ruiner.

Hvad der var saaet i første og havde sat Blomst i det andet Aarhundrede, bar sin Frugt i det tredie og

fjerde. Ingen kan forestille sig, hvorledes nu Overtroen griber om sig, hvorledes Religionsblanderiet florerer, hvorledes de mest skrigende Modsætninger stilles uformidlede ved Siden af hinanden. Keiserne gaa i Spidsen for dette Væsen, Hoffet er Arnestedet for alt Mysteriøst, og Folket følger efter. Den hedenske Religiøsitet befinder sig i et Røre uden Lige; saa optaget af det Religiøse har Folket aldrig været, men der er rigtignok liden Gehalt, liden aandelig Fasthed i denne Religiøsitet. I høi Grad betegnende er det, at medens Philosophien havde begyndt med Forsøget paa at udrydde Folketroen dels ved fornem Foragt, dels ved frivol Spot og dels ved videnskabelig Grundighed, saa bliver dens Ende den, at den nu forsøger at sætte Overtroen i System, at skabe en kunstig Enhed at Alverdens religiøse Elementer. Det er den nyplatonske Philosophies Literater, der bliver Hedenskabets sidste Talsmænd; Navne som *Plotinos*, *Porphyrios*, *Jamblichos*, *Julian den Frafaldne* bevise dette noksom.

Under al denne religiøse Forvirring var Kristendommen den eneste Religion, der ikke vilde lade sig drage ned i det chaotiske Religionsblanderi. Vistnok var der enkelte fra Kirken affaldne og af Kirken udstødte Sekter — som Gnostikerne —, der havde optaget i sig flere eller færre hedenske Elementer, og vistnok var der Hedninger, der søgte at skabe nye Systemer ved at opblande hedenske Ideer med kristelige — Manichæismen er den mest bekjendte Foreteelse af denne Art —; men disse Retninger havde ingen Fremtid, de gik alle til Grunde i det aandelige Røres Malstrøm. Kirken selv derimod bevarede altid sin strænge Exklusivitet. Der

var ingen Mangel paa dem, der fremkom med Forslag til Kirkens Mænd om at indgaa Kompromisser med Hedenskabet; *Celsus* ender jo sit Angreb paa Kristendommen med et saadant Forslag [1]. Men Kirken var altid døv ligeoverfor saadanne Røster, altid ubønhørlig ligeoverfor saadanne Tilbud. Saa skulde da ogsaa Kristendommen blive den eneste Religion, der ikke blev begraven i det almindelige Religionsblanderies Chaos. Men uagtet Enden blev Kristendommens Seier, saa skal man dog paa den anden Side komme ihu, at det først er efter en *trehundredaarig Kamp*, denne Seier vindes; thi i saa lang Tid har det antike Hedenskab Kraft til at gjøre Kristendommen Modstand.

[1]) Origenes, Contra Cel. VIII, 76.

V.

Kristendommen i det Trajanske Reskripts Periode.

Efterat *Nerva*, der ved Domitians Død var bleven Keiser, havde regjeret i noget over et Aar (fra 19de Septbr. 96—25de Jan. 98) og i denne Tid øvet Retfærdighed baade mod Jøder og Kristne[1]), besteg *Marcus Ulpius Trajan* Thronen. Født i Spanien i Nærheden af Byen Sevilla var han tidlig traadt ind i den Romerske Armé og havde deltaget med sin Fader, der under Vespasian var Statholder i Syrien, i Felttoget mod Partherne, hvorpaa han gjennemgik de sædvanlige Trin paa Embedsstigen og blev i Aaret 91 Konsul og det følgende Aar Statholder i Nedregermanien. I Besiddelse af stort Ry som Feltherre, agtet for sin strænge Disciplin, elsket for sin Humanitet blev han adopteret af Nerva og efter dennes Død under almindelig Jubel hilset som Romerrigets Hersker. Historien omtaler ham som en af de bedste Keisere og det med fuld Grund. Vistnok stak der altid noget af Barbaren i ham; det er i saa Henseende bekjendt, hvorledes han gav den komiske Bestemmelse, at man ikke skulde udføre nogen af de Befalinger, han havde udstedt efter „*Coena*“ — Romernes sildige Middag —, da han under Maaltidet ofte berusede sig og i Drukkenskab gav Ordre, han i

[1]) Dio Cassius, Epitome 68, 1.

ædru Tilstand angrede over. Men bortseet fra saadanne Skyggesider maa Trajan betegnes som en saare agtværdig Herskerskikkelse, hvorover der hvilede meget af Gammelromersk Alvor og Majestæt, og som med sikker Takt vidste at bruge Mildhed og Strænghed hver paa sit Sted, ikke at tale om, at han paa en glimrende Maade hævdede de Romerske Legioners under Domitian sunkne Krigsry og i det hele taget under alle Forhold optraadte som den overlegne Mand.

Det er under denne Keiser, Vendepunktet i Romerstatens Forhold til Kristendommen indtræder, idet det gaar op for Bevidstheden, at denne er en selvstændig fremmed Religion og derfor bliver Gjenstand for Statsmyndighedernes Indskriden. Saavidt man kan se, er det to Omstændigheder, der bevirke dette Omslag: For det første den fornyede Opmærksomhed ligeoverfor utilladte, hemmelige Korporationer eller Broderskaber, Trajan fra sin Regjeringstiltrædelse af har fundet det fornødent at lægge for Dagen[1]), og for det andet den stærke Udbredelse, Kristendommen nu har vundet baade i Vesten og fornemmelig i Østen. Den ydre Foranledning til Statsmagtens forandrede Holdning skabes ved Sammenstødet mellem de Kristne i *Bithynien* og Provinsens Statholder *G. Plinius*, dennes Henvendelse til Keiseren og Trajans Reskript i denne Anledning. Indholdet af Plinius's Skrivelse til den Romerske Keiser skal her gjengives; man vil af denne, der er affattet omtrent 30 Aar efter Tacitus, kunne se, hvorledes Kristendommen i denne Tid er bleven en Magt inden Samfundet, og hvorledes

[1]) Plinius, Ep. X, 42 og 45; cfr. ogsaa X. 96.

man nu ogsaa har faaet et ganske andet Kjendskab til den end tidligere, om end dens egentlige Væsen fremdeles er en Gaade.

Plinius henvender sig til Trajan under sine Tvivl betræffende det Forhold, i hvilket han skal stille sig til de Kristne; han har ikke tidligere været tilstede ved nogen Proces mod de Kristne — nogen saadan er jo før hans Tid aldrig bleven holdt —, saa han hverken ved, hvad de Kristnes Brøde er, eller hvorvidt eller hvorledes man pleier at straffe dem. Heller ikke har han kunnet bringe i Erfaring, hvorvidt der skal gjøres nogen Forskjel paa Alder, og hvorvidt man skal benaade dem, der vel have været Kristne, men nu angre det, eller ei. Er det Kristennavnet i og for sig, der skal straffes, selv om Vedkommende ikke har øvet nogen Ugjerning, eller er det de med Navnet forbundne Forbrydelser? Med Hensyn til dem, der anklagede som Kristne ere blevne stillede for hans Domstol, har han fulgt følgende Fremgangsmaade. Først har han adspurgt dem, om de vare Kristne eller ei. Dem, som bekjendte sig Kristne at være, har han derpaa for anden og tredie Gang givet samme Spørgsmaal, idet han paa samme Tid har truet dem med Straf; saamange, som trods disse Trudsler ikke fornegtede Kristennavnet, men holdt fast ved Bekjendelsen, har han dømt til Døden. Han har nemlig ikke været i Tvivl om, at Bekjendernes „Haardnakkethed og ubøielige Stivsindighed“ burde straffes. Romerske Borgere, der have været befængte med denne „Afsindighed“, har han befalet at føres til Rom for der at faa sin Dom. Der er bleven tilstillet ham et anonymt Anklageskrift med Opgivelse af flere Navne. Nogle

af disse have benægtet, at de ere eller have været Kristne og have efter Statholderens Exempel paakaldt Guderne og offret Røgelse og Vin for Keiserens og Gudernes Billeder og forbandet Kristus, hvad ingen virkelig Kristen kan antages at ville gjøre; disse har han frikjendt. Andre bekjendte først, men benægtede senere, at de vare Kristne; de havde vistnok været det, men vare faldne fra, Nogle for tre Aar siden, Nogle for flere Aar tilbage. Enkelte endog for over tyve Aar siden. Alle disse viste Keiserens og Gudernes Billeder den skyldige Ærbødighed og forbandede Kristus. Men alle disse forsikkrede, at dette havde været deres eneste Brøde eller Vildfarelse, at de vare komne sammen paa en bestemt Dag før Solens Opgang og havde sunget vexelvis med hverandre en Sang til Kristus som til en Gud, og at de ved Ed — sacramentum — havde forpligtet sig til ikke at begaa Tyveri, Røveri eller Hor, ikke at bryde sit Ord, ikke at nægte at levere tilbage betroet Gods. Derpaa havde det været deres Skik at gaa fra hverandre for atter at komme sammen og i al Uskyldighed nyde et fælles Maaltid. Dette havde de dog ophørt med ifølge en af Statholderen udstedt Befaling, der i Overensstemmelse med Keiserens Anordning forbød ulovlige, hemmelige Selskaber. For at komme efter, hvad der virkelig var Sandhed, har han underkastet to Kvinder, der kaldtes „Tjenerinder“ — Diakonisser — pinligt Forhør; men han har intet andet opdaget end en absurd og umaadelig Overtro, hvorfor han ogsaa har udsat Sagen for at spørge Keiseren til Raads. Dette har han fundet saameget mere Grund til, som der er en Mængde Folk af enhver Alder, enhver Stand, et-

hvert Kjøn, der baade er og vil blive stillet for Domstolen. Thi Smitten af denne Overtro har ikke blot udbredt sig i Byerne, men ogsaa ud over Flekkerne og Landsbyerne. Ondet synes imidlertid at kunne standses og rettes paa. Vist er det, at de før næsten øde Templer nu begynde at faa Besøg, og at de i lang Tid indstillede høitidelige Kultushandlinger nu optages, og at der nu undertiden sælges Offerdyr, der tidligere sjelden fandt nogen Kjøber. Heraf slutter nu Plinius, at disse forvildede Mennesker kunde bringes paa andre Tanker, dersom der blev indrømmet dem Anledning til at besinde sig[1]).

Vi afholde os fra de mange Betragtninger, denne Skrivelse af Plinius kunde give Anledning til, ligesom det maa ansees for ufornødent at paavise de Misforstaaelser, Hedningen har gjort sig skyldig i betræffende Kristendommen. Kun skal det bemærkes, at naar den Romerske Statsmand og Jurist viser sig at staa raadløs betræffende den Holdning, han skal indtage ligeoverfor Kristendommen, naar han først under megen Famlen og mange Spørgsmaal har søgt selv at skabe en Udvei, saa er dette ganske naturligt og fuldkommen forklarligt. Der forelaa intet retsligt Præjudikat betræffende Kristendommen som selvstændig Religion betragtet, der var ikke tidligere givet noget Forbud, nogen Forordning mod Kristi Navns Bekjendere; thi de tidligere Forfølgelser vare jo alle som en vilkaarlige Voldshandlinger uden lovlig Grund. Det er først ved Trajans Svarskrivelse, at der skabes et retsligt Grundlag for Kristenforfølgelserne. Indholdet af dette Reskript tage vi nu i Øiesyn.

[1]) Plinius, Epist. X, 96.

Efter at Keiseren har yttret, at det i Sagen vedkommende de Kristne ikke lader sig gjøre at fastsætte en bestemt Form, der skulde gjælde i alle Tilfælde, samler han sine Bestemmelser i følgende fire Punkter:

1. Statsmyndighederne skulle ikke opsøge de Kristne.
2. Dersom de Kristne anklages og bevises at være Kristne, skulle de straffes.
3. Dersom Nogen, der er anklaget, benægter, at han er en Kristen og til Bevis herpaa offrer til Guderne, skal han — om han end er mistænkt for tidligere at have været Kristen — dog opnaa Tilgivelse paa Grund af sin Anger.
4. Anonyme Anklageskrifter skal man ikke tage Hensyn til[1]).

Dette er Trajans Bestemmelser betræffende de Kristne. Da Keiseren i sin Person indehaver den samlede Magtfylde, der under Republiken var fordelt mellem de forskjellige enkelte Myndigheder, saa er følgelig disse Trajans Anordninger vedkommende Romerstatens Forhold til Kristendommen af samme Gyldighed som Rigets øvrige Lovbestemmelser. Trajans Reskript faar saaledes den eiendommelige Interesse, at ligesom det er det første Lovbud, der er givet af Romerstaten betræffende Kristendom og Kirke, saa er det, saalænge det staar ved Magt, det vil sige, indtil det afløses af nye Bestemmelser, Grundlaget for Statens Holdning ligeoverfor de Kristne. Som saadant har Trajans Reskript retslig Gyldighed i omkring halvtandet Hundrede Aar eller indtil 249, da *Decius* fremtraadte med nye Lovbestemmelser angaaende Kirken. Kristenforfølgelserne i Tiden fra Begyndelsen

[1]) Plinius, Epist. X, 97.

af andet til Midten af tredie Aarhundrede blive derfor ogsaa først da forstaaelige, naar de sees i Belysning af det Trajanske Reskript.

Hvad vil Trajan udrette med sit Reskript mod de Kristne? Hvad er hans Maal? Aabenbarlig dette ved en passende Forening af Mildhed og Strænghed at faa Kristendommen udryddet. Trajan selv kjender intet videre til Kristendommen, end at han tidligere sagtens har hørt de Kristnes Navn nævne; hvad han har faaet vide af Plinius, giver ham Berettigelse til at tro, at naar man paa den ene Side øver Strænghed mod dem, der haardnakket og i ubøieligt Stivsind holde fast paa sin „absurde Overtro", og paa den anden Side viser Overbærenhed mod dem, der have betænkt sig og atter vise Guderne Ærbødighed, saa vil Bevægelsen lidt efter lidt lægge sig for tilsidst ganske at dø bort af sig selv. Trajan vil derfor ikke udgyde mere Blod end høist nødvendigt, han forbyder derfor Embedsmændene selv at opspore de Kristne for at reise officiel Anklage imod dem, ligesom han anser det for inhumant, for upassende for sin Tid at lade anonyme Anklageskrifter danne Indledning til Kristenprocesser.

Og hvorfor vil Trajan udrydde Kristendommen? Det tilkommer Historien at være upartisk, og derfor maa det ogsaa siges, at Keiseren, der jo ikke har det ringeste Kjendskab til Kristendommens Væsen, ikke er bleven drevet til at forfølge de Kristne af Had til Kristus og den evige Sandhed, som Tilfældet har været med saa mange andre Kristenforfølgere. I Kristendommen ser Trajan kun fremmed Overtro, i de kristne Menigheder kun hemmelige Selskaber, ulovlige Korporationer. Fordi han af politiske Grunde vil have gjort Ende paa alle

andre ulovlige Broderskaber inden Riget, da han i disse ser Arnesteder for Komplotter og oprørske Tendentser, og fordi han ikke har Betingelser til at kunne skjelne mellem de øvrige forbudte Korporationer og de kristne Menigheder, derfor forfølger han disse sammen med hine.

Efter disse foreløbige Bemærkninger tage vi nærmere i Øiesyn det Forhold mellem Kirken og Romerstaten, der blev fastslaaet ved det Trajanske Reskript.

Der tales ofte baade i videnskabelige og populære Fremstillinger om de Kristnes vexlende Kaar under de forskjellige Keisere; under den ene forfølges de, under den anden leve de i Fred, hvorledes kan dette være Tilfældet? Hvad der er strafbart under en Keiser, er ikke det ogsaa strafbart under en anden? Naar Trajans Reskript er gjældende Ret, hvordan kunne da de Kristne have Ro under Sønnen, medens de forfølges af Faderen?

For den, der kjender noget nærmere til Forfølgelsernes Historie, reiser der sig nye Spørgsmaal. Hvorfor dømmes den ene Kristne til Døden, medens andre, om hvilke det ogsaa er bekjendt, at de ere Kristne, gaa fri? For Tribunalet staar ikke blot den ene anklagede Kristi Navns Bekjender; men en hel Skare af hans Troesfæller staar ved hans Side; hvorfor dømmes den ene til Døden, medens de øvrige gaa hjem i Fred? De dødsdømte Kristne sidde i Fængslet for at afvente Dagen, da de skulle kastes for de vilde Dyr; Presten gaar ind og ud hos dem, og enhver ved, at han er af samme Tro, og at hans Gjerning bestaar i at formane Vidnerne til — ja Troskab til Døden kalde de Kristne det, ubøielig Stivsindighed hedder det i Romernes Sprog. Hvorfor blive nu de fængslede Kristne Dagen efter Offere for

Arenaens Tigere og Løver, medens ingen krummer et Haar paa Prestens Hoved?

Paa alle saadanne Spørgsmaal giver første Punkt af Trajans Reskript os klar Besked. Statsmyndighederne skulle ikke opsøge de Kristne, der skal ikke reises offentlig Klage mod dem. De Kristne leve altsaa i Fred saalænge, indtil en Privatmand af en eller anden Grund anmelder en eller flere af dem forØvrigheden og fordrer dem afstraffede. Denne Bestemmelse hænger paa det nøieste sammen med den Romerske Retspraxis. Efter vor moderne Ret er det jo saa, at nogle Forbrydelser paatales af Staten, selv om ingen forlanger det, medens andre Forbrydelser kun da ere Gjenstand for Paatale, naar den Fornærmede kræver det. Ifølge den Romerske Ret derimod var. det oprindelig saa, at Staten i Almindelighed aldrig tiltalte nogen Forbryder, uden at en eller anden Privatmand opstod som Anklager. Saalænge der ingen Anklager havde reist sig, var Forbryderen fri, Staten kunde Intet gjøre ved ham. I Keisertiden skede vistnok nogen Forandring heri; men i Tiden fra Trajan til Decius vedblev den gamle Praxis at have sin Gyldighed, forsaavidt de Kristne angik. Saalænge man da holdt sig den gjældende Ret efterretlig og ikke paa egen Haand øvede Vold og Selvtægt mod de Kristne — og dette er vistnok oftere Tilfældet i dette Tidsrum —, saalænge var da enhver Kristen, der ikke var anklaget som saadan af nogen Privatanklager, uantastelig og kunde leve i Fred og øve sin Gudsdyrkelse, uden at hverken Private eller Statens Embedsmænd havde Ret til at gjøre ham nogen Fortræd. Anderledes blev det selvfølgelig fra det Øieblik af, da Anklage var bleven reist mod ham.

Hvad skulde saa vel bevæge Folk til at fremtræde som de Kristnes Anklagere? Og i Tilfælde af; at man havde Lyst dertil, hvad skulde hindre En fra at gjøre det?

Vi ville ikke fordølge det, de Kristne vare ikke populære blandt Hedningerne, i hvis Midte de boede. De vare — saa syntes det — et gaadefuldt Folkefærd, Ingen kunde blive klog paa; de afsondrede sig fra alle andre Mennesker, de havde sine egne hemmelige Sammenkomster, angaaende hvilke Ingen vidste synderlig Besked, medens Enhver troede at vide det. Saa hed det snart, at de Kristne i sine Forsamlinger tilbad et Æselshoved, snart at de dyrkede Solen som Gud[1]), snart at de viste visse Dele af Prestens Legeme guddommelige Æresbevisninger; til andre Tider hed det endog, at de i sine hemmelighedsfulde Møder bedreve Utugt og Blodskam, at de slagtede Børn, spiste Menneskekjød og drak Menneskeblod[2]). De Kristne vare fremtraadte som Fornægtere af de nationale Guder, de afholdt sig systematisk fra Alt, hvad der paa nogen Maade stod i Forbindelse med Folketroen og den offentlige Gudsdyrkelse, og de vare aldrig bange for at udtale de strængeste Fordømmelsesdomme over de offentlige Udskeielser, over Theatrenes Ryggesløsheder, over Kultushandlingerne i Templerne og Røgofferne for Keiserens Billede, det var altsammen Dæmonernes Væsen og Gjerninger. Saa vare da de Kristne i Hedningernes Øine ikke blot trodsige og umedgjørlige, hovmodige og indbildske, de vare ogsaa upatriotiske Borgere, oprørske Undersaatter, Fornægtere af Guderne, Atheister i Romersk Betydning. Følgelig vare

[1]) Tertul. Apol. 18. Orig. Contr. Cels. 6, 30. Min. Fel. Octavius c. 9.
[2]) Min. Fel. Octavius l. c. 6 og flere andre Apologeter.

da ogsaa Landene blevne besudlede ved denne „barbariske Religion“, idet disse uvidende Fanatikere drømte om at kunne forene Asien, Europa og Libyen, Hellener og Barbarer i en fælles Tro[1]); Guderne vare selvfølgelig blevne opvakte til Harme og Vrede, der aabenbarede sig i de mange Landeplager, hine Tider vare saa rige paa. Kunde Romerne tidligere tro, at deres forfærdelige Nederlag i Slaget ved *Cannæ* skrev sig fra Junos Vrede over. at en Gjøgler havde vovet at sætte sig i Jupiters Vogn[2]), hvormeget mere nært maatte det ikke ligge for Tertullians Samtidige at antage, at de Kristne vare Aarsag til alle Landeplager og Trængsler. „Dersom Tiberen,“ siger den Nordafrikanske Kirkefader, „gaar over sine Bredder, dersom Nilen ikke oversvømmer Markerne, dersom der indtræder Tørke, Jordskjælv, Hunger, Pest, strax hedder det: de Kristne for Løverne!“[3]) Under saadanne Omstændigheder øvede man Vold paa egen Haand der, hvor Embedsmændene saa gjennem Fingre dermed, eller man fremtraadte som Anklagere, hvor Lynch-Justits ikke lod sig praktisere.

Forøvrigt er det i Regelen saa, at Kristenforfølgelserne rundt i Riget baade i Form af Selvtægt og lovlig Anklage og i endnu en tredie Skikkelse, nemlig saaledes, at det oprørte Folk trækker de Kristne frem for Domstolene og faar Embedsmændene til at dømme dem, uden at lovlig Anklage er skeet, eller lovmæssig Proces er bleven indledet („ex adclamatione populi“), regulere sig efter Embedsmændenes Stemning ligeoverfor Kristen-

[1]) Orig. Contr. Cels. 1, 5 og 8, 2 fg.
[2]) Val. Max. 1, 16. Ed. Halm, Pag. 9.
[3]) Apol. 40.

dommen, ligesom atter Magistratspersonernes Holdning er afhængig af den Romerske Keisers. Det engang saa stolte, fribaarne Romerfolk er i Keisertiden bleven en Flok servile Trælle. Den Nation, der i de afdøde Herskere ser Guder og viser den regjerende Keisers Billede guddommelig Dyrkelse, har selvfølgelig ingen anden Villie end den almægtige Imperator og hans paa engang slaviske og despotiske Embedsstok. Er det bekjendt i Rom og Provinserne, at Keiseren personlig er uvenlig stemt mod de Kristne, at han gjerne ser, de forfølges, at han ialfald ikke tager det unaadig op, at de trækkes for Domstolene, da vil der selvfølgelig ikke mangle dem, der opstaa som de Kristnes Anklagere, selv om Embedsmændene ere samvittighedsfulde nok til at opretholde den offentlige Orden og hindre Pøbelen fra at operere paa egen Haand. Hvis derimod det modsatte er Tilfældet, hvis man har faaet vide, at Keiseren vil de Kristne vel og ikke ønsker Anklage og Forfølgelse, saa man altsaa stod i Fare for at paadrage sig Keiserens Unaade ved at gjøre de Kristne Fortræd, da fremstaar der i Regelen ingen Anklager, de Kristne faa altsaa under saadanne Omstændigheder leve i Fred. Selvfølgelig stod det ikke i Keiserens Magt at hindre enhver Anklage, hvor gunstig han personlig var stemt mod de Kristne, og var først en Kristen lovlig anklaget og han for Domstolen bekjendte sin Tro, da var Ingen istand til at redde ham, saafremt man ikke vilde gjøre Brud paa Loven. Altsaa, efter Trajans Reskript ere de Kristne uantastelige, indtil en Anklager opstaar mod dem. Dersom nu dette sker, saa at altsaa en eller flere anklagede Kristne staa for vedkommende Øvrigheds Domstol, kan et af to Tilfælde

indtræde. Enten kan den Anklagede af Frygt for Straffen fornægte sin Tro; er dette skeet, da bliver han opfordret til at deltage i hedenske Kultushandlinger, f. Ex. at kaste nogle Korn Røgelse for Keiserens Billede; har han efterkommet dette Paabud, er han efter det Trajanske Reskripts Bestemmelse fri for videre Tiltale. Der bliver i et saadant Tilfælde ikke ført Vidner frem mod En for at bevise, at han trods Benægtelsen dog har tilhørt den kristne Menighed; thi den, der deltager i Offerhandlingerne, „opnaar Tilgivelse paa Grund af sin Anger". Det er med andre Ord ikke strafbart at have været Kristen, naar man blot falder fra, saa man ikke længer er det. Eller ogsaa kan den Anklagede, adspurgt af Dommeren, bekjende, at han er en Kristen; holder han fast paa denne Bekjendelse, saa ansees det for juridisk bevist, at Vedkommende ogsaa virkelig er Medlem af den kristne Menighed; ogsaa i dette Tilfælde udkræves der intet andet Vidne end den Anklagedes eget Udsagn. Hvad nu angaar saadanne, der anklagede som Kristne holde fast ved Bekjendelsen, da siger Trajans Reskript kun dette, at de „skulle straffes", uden at tilføie nærmere Bestemmelser om, med hvilken Straf de skulle straffes, eller efter hvilken Lov de skulle dømmes. Dog staar det fast, at de mod de Kristne anvendte Straffe ikke bleve dem tilmaalte vilkaarlig, men at Romerne som Lovens og Rettens Folk ogsaa i dette Tilfælde holdt sig til faste retslige Bestemmelser. Ja, den store Romerske Jurist *Ulpian*, der under *Caracalla* skrev sit Værk „om Prokonsulens Embede"' havde i dette Skrift (7de Bog) givet en Samling af de mod de Kristne anvendte og anvendelige Lovbestemmelser til Veiledning for Provinsernes juridiske

Embedsmænd. Rigtignok er dette Skrift gaaet tabt; men det er dog ad forskjellige Veie mulig at danne sig et bestemt Billede af sammes Indhold, dels ved de forhaandenværende ægte Martyrakter, dels ved Romerrettens forskjellige Bestemmelser, og dels ved de Brudstykker af Ulpians Værk, der ere optagne i Justinians Digester.

Vi have tidligere gjort opmærksom paa, at Tilhængerne af fremmede Religioner maatte som Medlemmer af ulovlige Broderskaber, af hemmelige Foreninger komme ind under Bestemmelserne angaaende Majestætsforbrydelse. Dette maatte nu ogsaa blive Tilfælde med de Kristne; thi de vare alle Tilhængere af en i Romersk Forstand fremmed, utilladt, forbudt Religion; de tilhørte alle Menigheder, der inden sin Midte udøvede denne utilladte Religion; de vare følgelig Medlemmer af ulovlige Foreninger, de kunde altsaa straffes som Majestætsforbrydere.

Paa andre Præmisser maatte man komme til samme Resultat. Vi have ovenfor bemærket, at de Kristne maatte efter Romersk Opfatning betegnes som Atheister, Gudløse, ikke blot fordi de spottede de nationale Guder, men især fordi de ikke dyrkede dem, ikke offrede til dem. Men at være Atheist, at undlade at dyrke Statens Guder, det er i Romernes Øine det samme som at rokke Statens Grundvold, at begaa Majestætsforbrydelse. Nærmest laa det da at straffe de Kristne som Majestætsforbrydere efter den saakaldte *Lex Julia Majestatis*, som man vil erindre, straffedes Majestætsforbrydelse altid med Døden; men selv dødsdømte Forbrydere behandlede de aristokratiske Romere paa forskjellig Maade efter deres Rang og Stilling. Den Forbrydelse, der straffedes paa de Høierestaaende med Halshugning, maatte de Lavere-

staaende afsone ved at sønderrives af Arenaens Dyr eller ved at brændes levende. Men ingen Rang eller Stilling kunde fritage Nogen fra først at blive underkastet pinligt Forhør eller Tortur; i Almindelighed kunde ogsaa Ens egne Slaver optræde som Vidner, naar man var anklaget for Majestætsforbrydelse. Af Martyrakterne ser man, at disse Bestemmelser mere end en Gang ere blevne anvendte paa de Kristne.

Til andre Tider ser man, at de anklagede Kristne ere blevne dømte efter Lovbestemmelserne for den Forbrydelse, Romerne kaldte „*Sacrilegium*“, under hvilken Benævnelse man sammenfattede en Flerhed af Lovovertrædelser, som Helligdoms-Ran, Tyveri i Templerne og senere ogsaa al Krænkelse af Religionen og Mangel paa Agtelse for Keiseren. *Tertullian* siger udtrykkelig, at de Kristne paa hans Tid bleve anseede som skyldige i „Sacrilegium“ og straffede som saadanne[1]). Og her havde man en Flerhed af Straffe at vælge imellem: Landsforvisning for Høierestaaende, Arbeide i Bjergværkerne for Laverestaaende, eller ogsaa flere Slags Dødsstraffe som Hængning, Baalet, Arenaen.

Endelig ser man ogsaa, at de anklagede Kristne undertiden ere blevne straffede efter Romernes gamle og strænge Lovbud mod *Trolddom* eller *Magie*, uagtet disse Lovbud for en stor Del maatte ansees for at være antikverede, idet der rundt i Riget myldrede af Troldmænd, Undergjørere, Aandebesværgere. De Kristnes hellige Skrifter, det gamle og nye Testamentes Bøger, vare i den hedenske Mængdes Øine Trolddoms-Bøger,

---

[1]) Apol. X.

de Kristne selv, der i Troen paa Kristi Navn gjorde kraftige Gjerninger, helbredede Syge, uddrev onde Aander af de Besatte, vare Troldmænd, der kjendte og udøvede magiske Kunster; de kunde følgelig straffes som saadanne dels ved at brændes levende, dels ved at kastes for Dyrene, dels ved at korsfæstes.

Dette er de vigtigste Lovbestemmelser, efter hvilke de anklagede Kristne, der bekjendte sin Tro, bleve straffede. Det tør maaske bemærkes, at disse forskjellige Straffe, som: Arena, Baal, Korsfæstelse, Hængning, Halshugning, Arbeide i Bjergværker eller Saltgruber, Landsforvisning ikke bleve anvendte paa de Kristne, fordi de havde gjort sig skyldige i, hvad vi efter vor Opfatning kalde Forbrydelse, men ene og alene fordi de vare Kristne; deres Tro var deres Forbrydelse. Det lyder mere end en Gang fra hin Tids forfulgte Kristne: Har nogen blandt os gjort nogen Ugjerning, der fortjener Straf, da straffe man den Skyldige, medens de Uskyldige faa være i Fred. Eller kan det overføres os, at vi alle have bedrevet Ugjerninger, da bede vi ikke om Naade, men forlange kun at straffes; men kan ingen virkelig Forbrydelse overføres os, saa forfølg os ikke for det blotte Navns Skyld, blot fordi vi hedde Kristne. Fra Statens Side derimod lyder det: Det at være Kristen, det er netop Forbrydelsen, som skal straffes, og det er fuldkommen ligegyldigt, om I have gjort andre Ugjerninger eller ei, naar I ere skyldige i den Hovedforbrydelse at være Kristne. Fra den ene Side tales der Samvittighedsfrihedens Sprog, fra den anden Side den antike Stats Tungemaal.

De Kristne ere efter Trajans Reskript fuldstændig retsløse, de ere, hvad vore gamle Love kalde „utlæg“,

uden for Loven, de ere Forbrydere, Enhver kan bringe Undergang ved at reise Anklage mod dem. Men trods denne de Kristnes usikkre Stilling ligger det dog i Sagens Natur, at der i Tiden mellem Trajan og Decius ikke kunde opstaa, hvad vi kalde *almindelige Kristenforfølgelser*, det vil sige, at alle Kristne i det ganske Rige bleve forfulgte paa en Gang. I det Trajanske Reskripts Tidsrum opstaar der kun sporadiske Forfølgelser snart i Vesten, snart i Østen, snart i Rom, snart i Provinserne; efter at en lokal og temporær Forfølgelse har raset, bliver det atter stille, medens der til en anden Tid paa et andet Sted opstaar nye Forfølgelser.

Men uagtet de Kristne saaledes ere retsløse og de kristne Menigheder som utilladte Foreninger hverken ere i Besiddelse af Eiendomret eller andre kollegiale Rettigheder, saa er der dog flere Omstændigheder, der tyde hen paa, at der maa have været en eller anden retslig Form, under hvilken de kristne Menigheder have havt Ret til at existere, trods at de enkelte Kristne vare retsløse. Naar man f. Ex, tager i Øiesyn de gammelkristelige Katakomber, saa kan man ikke være i Tvivl om, at de vidløftige Udgravninger og øvrige Arbeider ei kunne være foretagne i Hemmelighed, men ved Dagens Lys, for Offentlighedens Øine. Ved de nyere Undersøgelser betræffende Romernes Foreninger og Foreningsret er der bragt for Dagen et mærkeligt Lys i denne Sag. Det viser sig, at der i Keisertiden have existeret en Mængde Broderskaber, der lade sig dele i tre Klasser: for det første Foreninger i religiøse Øiemed, til Dyrkelsen af en eller anden national eller fremmed Guddom, der omtales saaledes „Dyrkere af Jupiter“, „Dyrkere af Herkules“

o. s. v.; for det andet politiske Foreninger, der i Almindelighed vistnok vare Arnesteder for oprørske Komplotter; for det tredie Begravelsesforeninger for de forskjellige Slags Haandværkere og Bestillingsfolk; man kjender saadanne Foreninger for Murmestere, for Bagere, for Guldsmede; der gives ingen Profession, uden at den har sin Forening. Af disse Foreninger for Haandværkere og Arbeidsfolk, der ogsaa kaldes „Fattigmandsforeninger“ — collegia tenuiorum — kjender man efter de for Lyset komne Indskrifter et Antal af omkring 80. Deres Formaal var dels at yde Medlemmerne selskabelig Underholdning, dels og fornemmelig at sikkre afdøde Foreningsfæller en hæderlig Begravelse. En Indskrift, der for omtrent 50 Aar siden blev funden ved *Lanuvium*, giver et anskueligt Billede af disse Begravelsesforeninger, disse Fattigmands-Kollegier. Ved Indtrædelsen i Broderskabet maatte Enhver foruden et lidet Fad Vin betale en Sum af omkring 10 Kroner; hver Maaned havde Medlemmerne at betale et *„maanedligt Bidrag“* af omtrent 16 Øre. Naar nogen af Medlemmerne, der regelmæssig havde betalt sit Bidrag, døde, udbetalte Foreningen et Beløb af circa 40 Kroner til hans Begravelse; de af Fællerne, der viste den Afdøde den sidste Ære, fik sig ved Baalet udbetalt 15 Øre. Døde en Broder udenfor Byen, afsendte man to Fæller for at hente Liget; var det afdøde Foreningslem Slave og hans Herre nægtede at udlevere Liget, brændte man den Afdødes Billede. Forsaavidt som nogen til Foreningen hørende Slave blev frigiven, skyldte han Broderskabet en Amphora god Vin. Disse Foreningers indre Organisation var fuldkommen demokratisk: alle vare her hinanden lige under den ud af den fælles Kreds

valgte Forstander. Denne maatte ved sin Tiltrædelse holde et Festmaaltid, til hvilket alle Brødrene bleve indbudte; forøvrigt havde man selskabelige Sammenkomster 6 Gange om Aaret, og fik da enhver sin bestemte Portion Mad og Vin, Sammenkomster, hvorfra alle Klager og Stridigheder skulde være udelukkede, „at vor Fest," hedder det, "kan forløbe i Glæde og Munterhed"[1]).

De fleste af disse forskjellige Slags Foreninger, der vare tolererede af *Cæsar*, bleve opløste af *Augustus*, der dog indrømmede Fattigmandsforeningerne Ret til at existere. Trajans Edikt mod de ulovlige Broderskaber — Hæterier — rammede heller ikke disse: kun maatte man ikke komme oftere sammen end *een Gang hver Maaned* for at betale „det maanedlige Bidrag". *Septimius Severus* udvidede disse Foreningers Privilegier til at gjælde over hele det Romerske Rige[2]).

Der er flere Omstændigheder, der gjøre det i høi Grad sandsynligt, at de Kristne Menigheder have fundet en Form for sin Existence ved at optræde som Fattigmandsforeninger eller Begravelsesbroderskaber, og at de ialfald for en Del ere blevne anerkjendte af Staten som saadanne. Man lægge Mærke til følgende Udtalelse af Tertullian om de Kristne: „Paa en bestemt Dag i Maaneden bringer Enhver sit Bidrag efter hvad han kan og vil; Ingen bliver tvungen, Enhver gjør det frivillig; disse Bidrag, Deposita af Næstekjærligheden, blive ikke brugte til Maaltider eller Drikkelag og Fylderi, men til *de Fattiges Underhold og Begravelse*[3]); man tage frem-

[1]) Kraus, Roma Sott. 54. Aubé, I, 250 fg.
[2]) Marcian, Dig. XLVIII, 22. Kraus, 55.
[3]) Apol. c. 39.

deles Hensyn til, at den Nordafrikanske Kirkefader omtaler de Kristnes Begravelsespladse i Karthago som andre retslig bestaaende Institutioner; man komme endelig ihu, hvorledes de Kristne betegne sig selv i Indskrifterne som „Dyrkere af Ordet“, eller „Menigheden af Brødre“; alle disse Omstændigheder synes at tale stærkt for den ovenfor fremsatte Anskuelse. Kun ifølge denne kan den ellers uforklarlige Kjendsgjerning forklares, at der i Tiden mellem Trajan og Decius ikke er skeet noget Forsøg fra Statens Side paa at krænke de kristne Menigheder, hvad angaar deres Eiendoms- og Dispositionsret betræffende deres Begravelsespladse.

Idet vi gaa over til historisk at eftervise, hvorledes de Kristnes Kaar i dette Tidsrum var beskaffent, ville vi forudskikke et Par Bemærkninger.

Det er ikke for ret mange Martyrers Vedkommende, at man har samtidige, uforfalskede, historiske Efterretninger, idet de fleste af de fast utallige Martyrakter skrive sig i den Form, i hvilken de nu foreligge, fra senere Tider. Angaaende mange af disse Martyrakter gjælder det, at de rent ud ere opdigtede, at de ere Produkter af Folkedigtningen og uden Spor af historisk Sandhed. Oftere beror Indholdet paa forunderlige Misforstaaelser, idet hedenske Malerier eller plastiske Arbeider have leveret Stof til Martyrhistorier, saaledes som f. Ex. er Tilfældet med Legenden om Hippolyt. Der verserede blandt Menigmand Sagn om, at den og den Mand eller Kvinde paa dette eller hint Sted havde lidt Martyrdøden; undertiden kunde Sagnet hvile paa historisk Grund, undertiden ikke. Men Folket var nu engang ikke tilfreds med at have Martyrer uden Legende, uden Historie; saa skabte

man, hvad der manglede, og henlagde vedkommende Martyrium under den Romerske Keisers Regjering, der først faldt En i Tankerne. Eller der forelaa ægte Martyrakter, men de vare ikke rørende nok, deres simple Ædruelighed og jævne Prosa vare ikke tilfredsstillende. Disse bleve da Gjenstand for Omarbeidelser, saa den største Mængde af Martyrakter nu existere i overarbeidet Skikkelse og præsentere sig i en bestemt Stil, ligesom Tilfældet er med Helgenbillederne fra Middelalderen. De begynde i Regelen med at tale om denne eller hin grusomme Romerkeiser, der raser mod de Hellige; saa omhandles disses Standhaftighed i Bekjendelsen, deres Taalmodighed under Pinslerne, de Mirakler, de imidlertid gjøre, og hvorledes hverken Vand eller Ild formaar at skade dem, men at de endelig lade deres Liv for Sverdet. Til Slutning komme da i Almindelighed Beretninger om de Mirakler, de have gjort efter sin Død, de Jærtegn, der ere skeede ved deres Ben eller Grave. Ofte er det vistnok saa, at der i saadanne Legender kan skjule sig en Kjærne af historisk Sandhed, men det er dog i de allerfleste Tilfælde noget nær umuligt for Kritiken at udskjelne denne fra den rene Digtning.

En anden, i nær Forbindelse hermed staaende Sag er Spørgsmaalet om Martyrernes Mængde. Var det forholdsvis mange eller faa, der under Forfølgelserne i Oldtiden lode sit Liv for at beholde sin Tro? Det er interessant at lægge Mærke til Kirkens egen Opfatning af dette Spørgsmaal. Og saalænge Forfølgelsestiden varer, kan det siges som Regel, at aldrig saasnart er en Forfølgelse under en eller anden Keiser forbi, før den ligesom er glemt. „Det er blot Du, der forfølger

os“, hører man ofte Kristendommens Forsvarere sige til Keiseren; „Dine Formænd derimod forfulgte os ikke“. Thi de Kristne følte sig i den Grad i Pagt med den af Staten repræsenterede Retstanke og Orden, at den ligesom ikke formaaede at bære paa den Tanke, at denne Stat skulde være Kirkens Fiende, den var jo meget mere Kirkens „Tvilling-Søster“, som Melito af Sardes siger[1]). Kirken har derfor ligesom Trang til at glemme Fortiden, ja ikke blot at glemme den, men endog at omforme dens Historie ved at anticipere Seieren og underlægge de Romerske Keisere opdigtede Edikter til Bedste for Kristendommen. Der er, som bekjendt, opbevaret tre saadanne falske Edikter, et tillagt *Hadrian*, et *Antoninus Pius* og et *Mark Aurel*. For Kirkens Tilbageblik fremstiller Fortiden sig aldeles ikke blodig; endnu saa langt ned i Tiden som over 100 Aar efter Trajan siger en af Kirkens Lærere, at det er „*meget faa*“ (πάνυ ὄλιγοι) Kristne, der ere blevne Martyrer[2]). Men efter at den langvarige Kamp mellem Kirken og Romerstaten har fundet sin Afslutning, og Kirken ligesom omtumlet i sin Seiersrus endog har begyndt at tage Revanche for det udgydte Kristenblod ved at forfølge Hedningene, da bliver ogsaa Synet paa Fortiden et andet, da opstaar Theorien om de 10 store Forfølgelser, da fremstiller hele Keisertiden sig som et sammenhængende Blodbad, enhver Grav fra Oldtiden bliver Hvilestedet for hellige Martyrer, alle, der ere stedte til Hvile i Katakomberne, salige Blodvidner. Gjennem hele Middelalderen og Re-

---

[1]) Euseb, Hist. Eccl. IV, 26.
[2]) Orgenes, Contr. Cels. VIII, 2.

formationstiden stod Martyrernes Mængde for Bevidstheden som overordentlig stor. Selv for *Luther* staar det som uantastelig historisk Sandhed, at der paa een Kirkegaard i Rom skulde findes begravne 80,000 Martyrer, og at Forfølgelsen til sine Tider var saa svar, at der paa een Dag skulde over hele Romerriget være blevne myrdede 70,000 Kristne for sin Troes Skyld[1]). Denne Anskuelse, der sætter Martyrernes Antal til Millioner, vedblev at gjælde for utvivlsom Sandhed, indtil den lærde Englænder *Dodwell* i Midten af det 17de Aarhundrede gav den et Stød, den aldrig skulde forvinde, idet han i sin epochegjørende Afhandling „om Martyrernes Faatallighed" — de paucitate martyrum — søgte at gjøre gjældende, at der har været et forholdsvis lidet Antal af Martyrer. I vore Dage er Striden betræffende dette Spørgsmaal atter blusset op i Forhandlingerne om de saakaldte „Blodphioler"[2]); under disse har den djærve, lærde Jesuit *Pater Victor de Buck* gjort sig bekjendt ved sin Paavisning af, at man efter den officielle Romerske Opfatning af Martyrernes Mængde vilde faa flere Martyrer i Rom end det samlede Antal af Kristne i de tre første Aarhundreder[3]).

At „en stor Skare" af Kristi Navns Bekjendere have endt sit Liv i Martyrdøden, derom kan der ikke være nogen Tvivl. Men der kan heller ikke være nogen Tvivl om, at Summen af Martyrerne for det ganske Romerriges Vedkommende hverken bør udtrykkes med Mil-

---

[1]) Werke XVII, 10—11 (Erlanger-Udgaven).

[2]) Smaa Kar fundne i Katakomberne, indeholdende en rødlig Vædske, som Nogle have anseet for Blod, andre for Vin.

[3]) Kraus, 456 fg.

lioner eller Hundredetusinder. *Pater de Buck* beregner Martyrernes Tal til omkring 4000; *Kraus*, der i dette Stykke har forsøgt at gaa saa vidt som muligt, sætter deres Antal til noget over 13000, et Tal, der sikkerlig er adskillig for høit.

Efter disse Bemærkninger gaa vi over til at skildre Kirkens Kaar i det Trajanske Reskripts Periode.

Hvad nu først *Trajans* Regjeringstid angaar (98 til 117), da karakteriserer *Euseb* den saaledes, at der under samme var Forfølgelser „hist og her i flere Steder“[1]). Flere af de til Trajans Tid henlagte Martyrier vise sig ved første Øiekast at være af apokryphisk Art, som f. Ex. Beretningen om de 11,000 Soldater, der efter Nogle skulde være blevne sendte i Landflygtighed til Armenien, efter Andre endog korsfæstede for deres Troes Skyld. Af de under Trajan forekommende Martyrer er der kun to, hvis Martyrium vel ikke ere uomtvistede, men som dog synes at maatte betegnes som historisk sande, nemlig *Simeon*, Biskop af Jerusalem, og *Ignatius*, Biskop af Antiochia. Hvad Simeon angaar, da fortæller Euseb efter Hegesip om ham, at han var den anden kristne Biskop i den hellige Stad, at han 120 Aar gammel blev anklaget som „*Efterkommer af David og Kristen*“, at han under en Tortur, der varede i flere Dage, standhaftig bekjendte sin Tro, og at han endelig led Martyrdøden, idet han blev korsfæstet[2]). Uagtet der kan være et og andet Træk i Hegesips Fremstilling, der alt er bleven farvet af Traditionen, synes der dog ikke at være nogen holdbar Grund til at tvivle paa den historiske Virkelighed

[1]) Euseb, Hist. Eccl. III, 32.
[2]) Euseb, l. c.

af Simeons Martyrium; thi Beskrivelsen af samme forudsætter aabenbarlig det Trajanske Reskripts Bestemmelser. Den Romerske Øvrighed skrider først ind, efterat Simeon er anklaget; havde han under det pinlige Forhør fornægtet Troen, vilde han have frelst sit Liv; da han imidlertid holder fast ved Bekjendelsen, dømmes han til Døden.

Fra Simeon vende vi os til Ignatius af Antiochia, den mest anseede Kirkelærer mellem Clemens og Justinus Martyr. At denne Mand er falden som Martyr under Trajan, turde vel være at slaa fast som en historisk Kjendsgjerning; thi dette bekræftes ikke blot af *Irenæus*[1]) ved Slutningen af andet Aarhundrede, men ogsaa af *Polykarp* i hans Brev til Philippenserne[2]) fra Aarhundredets Midte. Mere kan med absolut historisk Sikkerhed ikke siges om Ignatius; de forskjellige Redaktioner af hans Martyrakter ere alle uægte; selv den kortere og mest rimelige Redaktion paa Græsk[3]) viser sig ved første Øiekast at være uden Ægthed; Tidsangivelserne ere forvirrede og i Strid med, hvad der ellers er bekjendt; Skildringen af de Kristnes Kaar beror aabenbarlig paa Reminiscentser fra den Deciske eller den Diokletianske Forfølgelse; Fremstillingen lider af mange Usandsynligheder. Gaar man nu fra disse uægte Martyrakter over til de saakaldte Ignatianske Breve, saa foreligger der af saadanne, der bære den berømte Biskops Navn, ialt 15;

---

1) Contr. Hær. V., 28; Opera ed. Stieren I., 796.
2) Epist. ad Phil. C. 9. Patr. Apost. Opera ed. Hefele, 237.
3) Hos Ruinart, Acta Martyrum sincera, ed. Ratisbonæ 1859, Pag. 62 fg. Hos Hefele, Pag. 244 fg.

af disse 15 Breve ere alle enige i at anse 8 for uægte[1]; de øvrige 7 Breve foreligge i en dobbelt Græsk Recension, en *længere* og en *kortere*; 3 af den kortere Recensions Græske Breve existere i en end kortere Bearbeidelse i det Syriske Sprog. At saavel den længere Græske som den Syriske Recension er at anse for uægte, det turde nu vel ansees for en afgjort Sag. Men om de 7 Breve i den kortere Græske Recension ere ægte eller ei, derom ere Meningerne delte; de mere konservative Historikere bekræfte Ægtheden, de mere kritiske benægte den. Turde man gaa ud fra Ægtheden af disse Skrivelser, vilde man af dem kunne hente Oplysning om, at Ignatius maa være bleven dømt til Døden i Antiochia og transporteret derfra til Rom for paa dette Sted at kastes for de vilde Dyr, at han underveis har affattet Breve til forskjellige kristne Menigheder, og at han endelig maa have lidt Martyrdøden i Hovedstaden. Dette er ogsaa den oldkirkelige Tradition om Ignatius. Euseb fortæller, at den berømte Biskops „Navn endnu er i alles Mund", og at „Ordet gaar om, at han som Kristi Bekjender blev bragt fra Syrien til Rom og der kastet for de vilde Dyr"[2]. Da saaledes Brevene samstemme med den oldkirkelige Tradition, og da de tillige forudsætte Trajans Reskript[3], og da det som bekjendt var Praxis, at Dødsdømte fra Provinserne ofte bleve førte til Hovedstaden for her til det Romerske Publikums Forlystelse at kastes for Dyrene, saa synes ingen Grund af nogen Vægt at tale mod Ægt-

[1]) Af disse ere tre paa Latin og 5 paa Græsk samt i Latinsk og Armenisk Oversættelse.

[2]) Hist. Eccl. III, 36.

[3]) Se Epist. ad Phil. 10; ad Smyr. 11; ad Eph. 12; ad Trall. 3 o. fl. St.

heden af de Ignatianske Breve og den oldkirkelige Traditions historiske Sandhed [1]).

Trajans Efterfølger *Hadrian* (117—138) var ligesom sin Forgjænger af Spansk Herkomst. Endnu mere end hos Trajan kommer det uklassiske, man kunde næsten sige moderne Væsen tilsyne hos Hadrian. Altid paafærde, altid fuld af Projekter og landsfaderlige Planer farer han om i sit Rige som Turist og Keiser paa en Gang. Snart sætter han et nyttigt Foretagende i Gang, snart nyder han Naturens Skjønhed, snart forsøger han sig som Maler eller Architekt, og Ve den, der vovede at underlægge hans kunstneriske Præstationer nogen Kritik! Aandrig, lunefuld, sentimental, irritabel, hævngjærrig og egoistisk kan han med al sin polyhistoriske Viden neppe karakteriseres mere træffende, end naar Julian den Frafaldne benævner ham *Sophisten.* Som Keiser har han af sin Samtid faaet det Vidnesbyrd, at „han sørgede omhyggelig for den Romerske Gudsdyrkelse og foragtede fremmed Kultus“ [2]); noget udpræget fiendtligt Sindelag mod Kristendommen lagde han ikke for Dagen, om det end sees, at han havde besynderlige Meninger baade om Jøder og Kristne. I et Brev til sin Svoger *Severian* har han udtalt sig om de Kristne, hvem han stødte sammen med i Ægypten, paa følgende Maade: „De, som dyrke Serapis, ere Kristne, og de, som kalde sig Kristi Biskoper, ere viede Serapis's Dyrkelse. Der gives ingen Jødisk

[1]) Johannes Malalas (6te eller 7de Aarhundrede) beretter, at Ignatius skal have lidt Martyrdøden i Antiochia den 13de Dec. 115, paa hvilken Dag der indtraf et stort Jordskjælv; Zahn, Ignatius, Pag. 66. Aubé, I, 244.

[2]) Spartian, Hadrian c. 22.

Synagogeforstander, ingen Samaritaner, ingen kristen Presbyter, der ei er Stjernetyder, Spaamand, Charlatan"[1]). Imidlertid er det dog sikkert, at der under Hadrians Regjering opstod Kristenforfølgelser hist og her i Riget. Saavel det under denne Keiser forfattede Barnabasbrev som især Brevet til Diognet viser noksom, at der ikke manglede dem, der opstode som de Kristnes Anklagere, og at der for de anklagede Kristne kun var Valget mellem disse to Ting: enten at fornægte sin Tro eller lade sit Liv. Især synes der at have været haarde Tider for de Kristne i *Grækenland* i Aarene 123—126, da Hadrian opholdt sig i dette Land, lod sig indvie i de Hellenske Mysterier og overhovedet viste sig som en ivrig Dyrker af de nationale Guddomme. Det er fra denne Tid, de to første Forsvarsskrifter for Kristendommen skrive sig, idet to ellers ubekjendte Mænd, Philosopherne *Qvadratus* og *Aristides* forfattede og overrakte Keiseren deres Apologier for den kristne Tro.

Af de Martyrer, der lede Døden under Hadrian, kjendes ingen ved Navn uden en eneste. Thi hvad der f. Ex. fortælles om den hellige *Symphorosa*[2]) og hendes 7 Sønner er kun senere Tiders Digtning, — et kristeligt Modstykke til Makkabæertidens Moder med de 7 Sønner. Men den ene kjendte Martyr under Hadrian er rigtignok en Mand i fremragende Stilling, nemlig den Romerske Biskop *Telesphoros*, efter Navnet at dømme en Græker af Fødsel[3]). Om denne Mand, hvis Episkopat falder

---

[1]) Fl. Vopiscus, Saturninus c. 8. Phlegetonis Fragm., Bibl. Græc. ed. F. Didot, III, 624. Aubé I.

[2]) Hendes Akter hos Ruinart, Acta sincera, 70—71.

[3]) Caspari, Quellen III, 304.

mellem Aarene 124 (eller 126) og 135 (eller 137) fortæller Irenæus [1]), at han „paa en herlig Maade blev Martyr“; men de nærmere Omstændigheder ved hans Martyrium ere ganske ubekjendte. —

Bortseet fra enkelte lokale Forfølgelser havde de Kristnes Kaar under Hadrian været ret gunstige. Jødefolket, de Kristnes svorne Fiender, var knækket for bestandigt ved den Jødiske Krig; Keiseren selv havde vistnok besynderlige Anskuelser betræffende de Kristne, men dette turde til Gjengjæld have bevirket, at han ikke kom til at nære noget udpræget Kristenhad; disse vistnok komiske, men dog uskadelige Charlataner, Spaamænd, Stjernetydere og Isis-Tilbedere, hvorfor skulde man vel være opbragt paa dem? Der er al Grund til at antage, at Hadrian endog har skredet ind mod de tumultuariske Folkeopløb og Kristenforfølgelser uden for Loven, idet han har indskjærpet det Trajanske Reskripts Grundsætning: Ingen Forfølgelse uden Anklage, om det end maa ansees for en Vildfarelse, naar man senere antog, at han havde udstedt en Forordning, der proklamerede Religionsfrihed og paabød kun at straffe de Kristne, der gjorde sig skyldig i nogen virkelig Forbrydelse. Det er saaledes let forklarligt, hvorledes det kristne Sibyllinske Orakel fra Hadrians Tid kan omtale denne Keiser med udsøgt Ros som den

»sølverhjelmede Mand, hvis Navn efter Havet er kaldet,
god er han heltigjennem og alle Ting mon han kjende«,

og profeterer at under ham skal den guddommelige Forjættelse om Gudsriget gaa i Opfyldelse [2]).

---

[1]) Contr. Hær. III, 3. 3.

[2]) Or. Sibyll. V, 46—50. Ed. Friedlieb, Pag. 102.

Efter Hadrian besteg *Antoninus Pius* Thronen (138—161). Født i Gallien var han, uden egentlig at være i Besiddelse af fremragende Evner, høilig anseet af sin Samtid for sin Besindighed, Mildhed, Hjælpsomhed, Retfærdighed og Agtelse for Videnskaben. At denne humane Hersker ikke ønskede de Kristne anklagede og forfulgte, maatte være en Selvfølge. Den kristne Historieskriver *Sulpicius Severus* siger da ogsaa, at „Kirken havde Fred" under hans Regjering [1]. Men paa Grund af det Forhold, der var etableret mellem Kirken og Romerstaten ved det Trajanske Reskript, kunde det selvfølgelig ikke undgaaes, at denne Fred hist og her blev forstyrret, hvorfor ogsaa den kristne Philosoph *Justinus* — senere Martyr — fandt det nødvendigt at overrække de øverste Autoriteter sin første og kort efter sin anden Apologie for Kristendommen.

Man kjender dog kun to Kristenprocesser af historisk Virkelighed fra denne Keisers Regjeringstid. Den første er den, Justin har beskrevet i sin anden Apologie. En Romerinde, der efter tidligere at have levet i hedenske Laster var bleven omvendt til Kristendommen og som saadan et nyt Menneske i Kristo, havde i længere Tid levet i et ulykkeligt Ægteskab; længe havde hun baaret over med sin Mands Udsvævelser i Haab om at faa ham bragt paa andre Tanker; men da han sank dybere og dybere ned i Uterlighed og ovenikjøbet begyndte at mishandle hende, besluttede hun efter sine Troesfællers Raad at søge Skilsmisse, at hun ikke skulde blive delagtig i sin Mands Synder. For at hævne sig paa sin Hustru anklager nu Manden hende som Kristen. Hun indgiver imidlertid et

[1]) Hist. Sacr. II, 32. Ed. Halm, Pag. 86.

Bønskrift til Keiseren om, at det maatte tillades hende at ordne sine huslige Forhold, før hun møder for Retteu, hvilket ogsaa tilstaaes hende. Mandens Raseri vendes nu mod hendes Kristendoms-Lærer *Ptolemæus*, hvem han ligesaa anklager for Kristen at være, og som efter at have aflagt Bekjendelse om at væreKristen, strax bliver dømt til Døden. En af de for Domstolen tilstedeværende Kristne ved Navn *Lucius* tilraaber nu Dommeren: Hvorfor har du dømt denne Mand til Døden, skjønt han hverken er anklaget for Utugt eller Manddrab eller Røveri eller nogen anden Forbrydelse, blot fordi han har bekjendt sig at være Kristen? En saadan Dom passer ikke for vor fromme Keisers Tid". Uden at værdige ham noget Svar adspørger Dommeren ham blot, om han er en Kristen, og da han bekræfter dette, dømmes han øieblikkelig til Døden, uden at lovformelig Anklage altsaa havde fundet Sted. Lucius takker for Dommen, der befrier ham fra ugudelige Herskere og fører ham til den himmelske Fader og Konge. Samme Skjæbne rammede ogsaa en anden tilstedeværende Kristen [1].

Den anden bekjendte Kristenproces fra Antoninus Pius's Tid foregaar i *Smyrna*, hvis Biskop, den ærværdige *Polykarp*, lider Martyrdøden den 23de Februar 155. Om dette Martyrium [2] haves en samtidig Beretning i Form af en Skrivelse fra Menigheden i Smyrna til Søstermenighederne, en Skrivelse, der dog ialfald for et Punkts Vedkommende har faaet Tilsætninger i senere Tiders

[1]) Justini Apol. II, 1—2.

[2]) Dette sattes — som bekjendt — tidligere til Tiden omkring 167; men efter Waddingtons Beregning (Aubé I, 327) viser det sig, at denne Begivenhed utvivlsomt maa henlægges til ovennævnte Tid.

Helgen-Stil [1]). Af denne Beretning synes det at fremgaa, at Forfølgelsen i Smyrna, der foruden Polykarp krævede flere Offere, som f. Ex. den troesfreidige *Germanicus*, er kommen istand „ex adclamatione populi", saa man her staar foran en Tumult af det hedenske Folk, der har den Romerske Øvrighed paa sin Side, hvorfor man i flere Henseender sætter sig ud over Trajans Reskript. — Hvad der har opvakt Folkets Forbittrelse mod de Kristne i Smyrna, derom taler Beretningen ikke. Imidlertid synes det dog, som om Forfølgelsen tager sin Begyndelse derved, at en fra *Phrygien* nylig ankommen Mand ved Navn *Qvintus*, der sandsynligvis har været Montanist eller ialfald smittet af den sværmeriske Retning, der havde grebet om sig paa flere Steder i Lilleasien, selv har angivet sig som Kristen og ved sin udfordrende Holdning opægget Hedningerne. Han bliver lastet i Skrivelsen for sit Skridt, paa samme Tid som der meldes om ham, at han ved Synet af de vilde Dyr fornægtede sin Tro. Der falder nu en Flerhed af Kristne som Martyrer efter først at være blevne underkastede pinligt Forhør; saa begynder Pøbelen at raabe: Ned med de Gudløse, frem med Polykarp! Denne havde imidlertid paa sine Troesfællers Raad søgt Skjul ude paa Landet; opsporet her bliver han ført til Staden og stillet til et Forhør, under hvilket Dommeren søgte at gjøre ham Afsværgelsen af Kristendommen saa let som muligt for at frelse hans Liv. Da Polykarp opfordret til at fornægte Kristus havde givet det bekjendte Svar: „I 86 Aar har jeg været i hans Tjeneste, og aldrig har han gjort mig noget Ondt, hvor

[1]) Navnlig om Underet ved Baalet.

kan jeg da tale ilde om ham, min Konge og min Frelser", foreslog Dommeren ham at „sværge ved Keiserens Genius", det var den fineste Form for Bekjendelse til Hedenskabet. Men den graahaarede Biskop holdt fast ved sin Tro, hvorfor han da ogsaa som Atheist, som Fornægter af Statens Guddomme, blev dømt til Døden som skyldig i Majestætsforbrydelse; da Tiden for Dyre-Legene var forbi, blev han brændt levende. Sammen med Polykarp lede ogsaa 12 Kristne fra Philadelphia Martyrdøden i Smyrna [1]).

Antoninus Pius's Eftermand, hans Svigersøn *Marcus Aurelius* (161—180), var en fremragende Personlighed, af rig Begavelse og omhyggelig Uddannelse, en Mand af ædelt Sind og stoiske Principer. Hengiven de nationale Guders Dyrkelse og til sine Tider adskillig overtroisk var han egentlig den første Romerske Keiser, der kan siges at have næret en bevidst Uvillie mod Kristendommen; for den reflekterede Stoiker og overtroiske Hedning var Martyrernes Frimodighed i Bekjendelsen og Freidighed i Døden et uforstaaeligt Sværmeri, en stivsindet Haardnakkethed, et utækkeligt Praleri. Paa et Sted i sine „Selvbekjendelser" har han udtalt sig om de Kristne paa følgende Maade: „Naar Sjelen maa forlade Legemet, skal den være beredt til enten at udslukkes eller at opløses i sine Bestanddele eller sammen med Legemet at existere endnu i nogen Tid. Men denne Beredvillighed maa fremgaa af egen Overbevisning, ikke af blot og bar Stivsindighed, som hos de Kristne, men det maa ske med Overlæg og Værdighed, saa at man uden Praleri ogsaa kan overbevise Andre" [2]). Kommer nu hertil, at

[1]) Euseb, Hist. Eccl. IV, 15.
[2]) XI, 3.

Riget i høi Grad blev hjemsøgt af offentlige Ulykker, som Hungersnød, Pest, Oversvømmelser, Indfald af Barbarerne, da vil man finde det ganske naturligt, at Mark Aurels Regjeringstid blev besudlet af meget Kristenblod baade i Hovedstaden og Provinserne. Men nogen direkte Befaling til Forfølgelse, noget nyt Edikt mod de Kristne har Mark Aurel ikke ladet udgaa. Naar *Melito af Sardes* taler om nye Forordringer mod de Kristne [1]), saa beror saadan Tale kun paa Misforstaaelse; thi det er efter det Trajanske Reskript, at alle Kristenforfølgelser ogsaa under denne Keiser foregaar. Vi gaa over til kortelig at omtale de Forfølgelser fra Mark Aurels Regjeringstid, om hvilke der haves Efterretning.

Ifølge de hos Euseb opbevarede Brudstykker af den Sardensiske Biskop Melitos Apologie bleve de Kristne paa flere Steder i *Lilleasien* forfulgte, idet de anklagede for Øvrigheden beseglede Bekjendelsen med sit Blod [1]).

I *Athen* sees af det omkring 170 forfattede Brev fra Biskop *Dionysius* i Korinth til Athenienserne at have været en Forfølgelse, under hvilken denne Menigheds Biskop *Publius* led Martyrdøden [2]).

Omkring Aar 166 maatte *Justinus* og flere andre Kristne i Rom lade sit Liv som Martyrer. Sandsynligvis paa Anklage af den kyniske Philosoph *Crescens*, hvem han i sin anden Apologie omtaler som sin svorne Fiende, blev Justin tilligemed nogle andre Kristne paagrebne og stillede for Bypræfekten Rusticus's Domstol. Adspurgt bekjender Justin sig Kristen at være; paa Præfektens

---

[1]) Euseb, Hist. Eccl. IV, 26.
[2]) ibid. IV, 23.

Forlangende om nærmere Oplysninger betræffende Kristendommen svarer han: „Vi tro paa Gud, Gjerningsmanden og Skaberen af Alt, Synligt og Usynligt, og vi bekjende, at den Herre Jesus Kristus er Guds Søn og forudforkyndt af Propheterne — han der skal komme som Menneskeslægtens Dommer, som Frelsens Herold, deres Lærer, der rettelig ere lærte af ham. Som et skrøbeligt Menneske er jeg altfor ringe til at kunne sige noget Stort om hans Guddom, der maatte en Prophet hertil. Propheterne have ogsaa, oplyste af Gud, mange Aarhundreder i Forveien forudforkyndt hans Ankomst til Verden, hvem jeg har sagt at være Guds Søn." — Præfekten spørger Justin, hvor de Kristne komme sammen; Justin svarer: „Der, hvor de kunne og ville; de Kristnes Gud er ikke afhængig af Rummet". Paa Spørgsmaalet om, hvor han boede, opgiver Justin et bestemt Sted, idet han føier til, at det nu var anden Gang, han var kommen til Rom, og naar Nogen kom til ham, havde han undervist ham i de kristne Sandheder. „Du er altsaa en Kristen," siger Præfekten til ham. „Ganske vist, jeg er en Kristen," var Svaret. Dommeren vender sig nu til de øvrige Anklagede. *Chariton* bekjender: „Ved Guds Hjælp er jeg en Kristen." *Charitana* vidner: „Ogsaa jeg er ved Guds Hjælp en Kristen." *Euelpistos* siger: „Jeg er Cæsars Træl; men som Kristen har jeg faaet Friheden af Kristus selv." *Hierax:* „Ogsaa jeg er en Kristen, jeg dyrker og tilbeder den sande Gud." *Pæon:* „Jeg er ogsaa en Kristen." *Liberianus:* „Jeg er ligeledes en Kristen; thi jeg dyrker og tilbeder den eneste sande Gud." De afslaa Alle at kjøbe Livet ved at offre til Guderne; Pinslerne og Straffene, Præfekten stiller dem

i Udsigt, afskrækker dem ikke, de erklære Alle som en: „Gjør hurtig, hvad du vil, vi ere Kristne og offre ikke til Afguderne.“ Som Atheister og Oprørere mod Keiseren og Riget bleve de saa alle dømte til først at hudstryges og derpaa at halshugges, det var „Lex Julia Majestatis“, der blev anvendt ved denne som ved saa mange andre Leiligheder, hvor de Kristnes Blod blev udgydt [1]).

Som Martyrer i Rom under Mark Aurel maa ogsaa de anføres, der i den hellige *Felicitas'* Akter ere betegnede som denne Kvindes 7 Sønner, og blandt hvilke forekommer et celebert Navn: *den hellige Januarius*, der tidlig æredes som en af Roms fornemste Martyrer. Den Antagelse synes rimeligst, at alle disse virkelig ere historiske Personligheder, og at de alle have lidt Martyrdøden, men at en senere Bearbeidelse af deres Martyrakter har sat disse syv mandlige Blodvidner i Forbindelse med den kvindelige Martyr Felicitas og gjort dem til hendes Sønner for saaledes at faa ud det yndede Billede af en Moder. der med sine syv Sønner lider Døden for Kristi Skyld [2]).

Blodigst og mest oprørende af alle Forfølgelser under Mark Aurel er dog den, der fandt Sted i de Galliske Byer *Lyon* og *Vienne* i Aaret 177. Vi have endnu den samtidige Beretning om denne Tildragelse i en Skrivelse, Menighederne i disse Byer forfattede og afsendte til sine Troesfæller i Lilleasien umiddelbart efter Forfølgelsens Ophør, — et af de mest gribende Aktstykker fra Oldkirken, et Dokument, om hvilket det med Rette kan

---

[1]) Acta Justini et sociorum; hos Ruinart Pag. 105—107. De sammen med Justin dømte Kristne vare — som det sees — alle af Græsk Herkomst med Undtagelse af Liberianus.

[2]) Passio Felicitatis, Ruinart, 72—74. Cfr. Aubé, I, 443 fg.

siges, at det ligesom drypper af Blod[1]. Allerede i længere Tid havde der været en stærk Spænding mellem de Kristne og Hedningene i Lyon. Man havde forment de Kristne Adgangen til de offentlige Bade, man havde forbudt dem at indfinde sig paa Torvet, man havde grebet enhver Leilighed til at lægge for Dagen sit Had mod Kristi Navns Bekjendere. Under den aarlige Fest for Augustus-Templets Indvielse, en Fest, der var forbunden med Afholdelsen af det aarlige Marked, og som derfor samlede sammen en Mængde Mennesker fra Omegnen, brød Stormen løs: Pøbelen øver Lynch-Justits, det regner over de Kristne med Skjældsord, Hug, Stenkast. Den lokale Øvrighed griber derpaa ind og lader et betydeligt Antal Kristne arrestere. Da den Romerske Legat *Attalus* var ankommen, bleve de fængslede Kristne fremstillede til Forhør; omkring 20 faldt fra til de Øvriges store Sorg; men Resten holdt standhaftig ud: „frie og franke traadte de ægte Vidner frem og aflagde Martyrbekjendelsen“, hedder det i Skrivelsen. Blandt dem, der under Torturen lagde for Dagen det største kristelige Heltesind, nævnes Diakonen *Sanctus* fra Vienne, Attalus fra Pergamus og især Slavinden *Blandina;* „næsten hele hendes Legeme,“ siger Skrivelsen, „var sønderslidt; . . . men den Salige holdt sig som en Helt og samlede paany Kræfter ved at bekjende; det var hende en Hvile, en Forfriskning midt i Pinselen at vidne: Jeg er en Kristen, og blandt os øves ingen Skjændigheder. Efter at Forhørene vare afsluttede, skred Legaten til Afstraffelse. Tiltrods for Trajans Reskript bleve ved denne Leilighed

---

[1]) Aubé, I, 377.

ikke blot de dømte til Døden, der havde bekjendt, men ogsaa de, der vare faldne fra. Om de første hedder det i Skrivelsen, at da de gik i Døden, „lyste en Blanding af Høihed og Ynde dem af Øinene, og Lænkerne klædte dem som Prydelser, som en smykket Brud hendes Brudesmykke"; om de sidste hedder det, at de gik der „nedslagne, usle og elendige at se, i alle Maader vanzirede". De bleve alle dømte til at kastes for Dyrene, og Dommen blev strax fuldbyrdet for Nogles Vedkommende; efter at de paa Arenaen paanyt havde lidt flere Arter af Tortur, bleve de kastede for Løverne og halvdøde af de vilde Dyrs Bid tilslut dræbte med Sværdet. Andre derimod bleve endnu i nogen Tid siddende fængslede. Menighedens Biskop *Photin*, en Olding paa 90 Aar, døde efter to Dages Forløb i sit Fængsel, udmattet af Pinslerne fra Torturen. — Blandt de Dødsdømte var ogsaa den tidligere omtalte Attalus fra Pergamus; just som denne skulde kastes for Løvene, kom man til Kundskab om, at han var i Besiddelse af Romersk Borgerret. Legaten bliver betænkelig, sætter Attalus i Fængsel og udbeder sig nærmere Ordre fra Keiseren. Han faar af denne den Besked, at de, som bekjendte sig at være Kristne, skulde henrettes med Sværd, de, som nægtede, frigives, en Afgjørelse i fuldkommen Harmonie med Trajans Reskript og den Juliske Lov, anvendt paa Romerske Borgere. Saa blev der da efter dette optaget nyt Forhør og ny Dom afsagt: de Romerske Borgere skulde halshugges, de øvrige, der ikke var i Besiddelse af Borgerretten, skulde kastes for Dyrene. Dommen blev fuldbyrdet efter nogle Dages Forløb. Hverken ved Penge eller Bønner kunde man faa noget kristent Lig

udleveret: Martyrernes afsjelede Legemer bleve efter paa mange Maader at være blevne mishandlede, tilslut brændte, og Asken kastedes i Rhonefloden: „de bare sig ad," siger Skrivelsen, „som om de kunde mestre Gud og forhindre Martyrernes Gjenfødelse"[1]).

Saaledes endte da denne Forfølgelse; hvor stort Antallet af dem var, der under denne maatte lade sit Liv, derom lader sig intet bestemt afgjøre. Det er imidlertid udenfor al Tvivl, at man her staar ligeoverfor maaske den allerblodigste Forfølgelse, der fandt Sted paa Grundlag af det Trajanske Reskript.

Efter Mark Aurels Død besteg dennes Søn *Commodus* Thronen (180—192). Begavet med vistnok gode Evner var han bleven forkjælet af sin Fader og fordærvet af Hofkrybet, saa at han som Keiser blev en af Romerrigets sletteste Regenter: grusom, forrykt, overtroisk. Optaget af sine Bizarrerier og smigret af sine slaviske Omgivelser lod han de Kristne leve i Ro; den overtroiske Mand ønskede ikke de Kristne anklagede, altsaa bleve de det heller ikke. Dog jo — en Anklage reiste der sig dog og det i selve Rom, idet Senatoren *Apollonius* blev angivet som Kristen og som saadan stillet for Bypræfekten Perennius's Domstol[2]). Uagtet Keiseren misbilligede Anklagen, blev dog Apollonius dømt til Døden, da han nu engang var anklaget og ikke vilde fornægte sin Tro. Thi Retten maatte have sin Gang, Trajans Reskript stod ved Magt, det var — som Euseb siger — en gammel Regel, „at de Kristne, naar de først vare

[1]) Euseb, Hist. Eccl. V, 1.
[2]) Euseb, Hist. Eccl., V, 21. Hieronimus, De Vir. ill. c. 42. Caspari, Quellen, III, 417.

indstævnede for Retten, ikke maatte slippe med Livet, uden de vilde fornægte Troen". Efter at Apollonius havde holdt en Forsvarstale for Kristendommen i det Romerske Senat, blev hans Dødsdom fuldbyrdet. Men til Skræk og Advarsel for Ligesindede lod Keiseren Senatorens Anklager henrette; der vides da heller Ingen senere under denne Keiser at være opstaaet for at trække de Kristne frem for Domstolene.

Commodus levede i et utilladeligt Forhold til en Romersk Dame ved Navn *Marcia*, der forunderlig nok sees at have været gunstig stemt mod de Kristne, og som bevislig har havt Indflydelse paa Keiseren i lignende Retning. Af *Hippolyts* for nogen Tid siden opdagede store Værk mod Vranglærerne fremgaar det, at de mange kristne Bekjendere, der under Mark Aurel vare blevne dømte til at arbeide i de Sardinske Bjærgværker, fik sin Frihed tilbage derved, at Marcia paa Opfordring af den Romerske Biskop *Victor* (189—198) talte deres Sag hos Keiseren[1]. Hvor mange sælsomme Ting har dog ikke Historien at berette om!

Efter alt, hvad man kan se, maa Kristendommen have fundet en overordentlig stærk Udbredelse under Commodus; hvad der var saaet under Forfølgelserne i Mark Aurels Dage, begyndte at bære Frugt. „Menighederne i den ganske Verden," siger Euseb, „hvilede i Fredens Favn, og det evige Ord vandt mange Sjele blandt Folk af alle Stænder, saa at sand Gudsdyrkelse blev mer og mer almindelig, og selv et stort Antal af Roms rige

[1]) Dio Cassius, Epitome LXXII, 4. Hippolyti Refutatio, ed. Schneidevin, passim.

og fornemme Mænd med deres Hus og Slægt søgte og fandt Frelse“ [1]).

Efter at de to uduelige Keisere *Helvius Pertinax* og *Didius Julianus* kort Tid efter hinanden vare blevne myrdede, fik Riget en dygtig Regent i *Septimius Severus* (193—211). Tilhørende en gammel Romersk Ridder-Familie og født i Nordafrika havde han tidlig udmærket sig som Kriger; han var en Mand af stor Energie og en Karakterens Strænghed, der ofte gav sig Luft i ligefrem Voldsomhed og uoverlagte Handlinger, ligesom han i ikke ringe Grad var præget af det Nordafrikanske tunge, dystre Sind. Baade før og efterat han var bleven Keiser, viste han sig som en Mand af udprægede religiøse Interesser, med Hang til fremmede Religioner, med Dragelse mod Stjernetyderi, Spaadomskunst og magiske Gjøglerier. Denne Keiserens Tilbøielighed til Mystik og Overtro blev i betydeligt Mon næret under Samlivet med hans Gemalinde, den skjønne, lærde, tvetydige *Julia Domna* fra Syrien, en af den hedenske Overtroes Arnesteder i Riget.

Som Septimius havde Respekt for alle mulige mystiske og religiøse Foreteelser, saa havde han ogsaa Ærbødighed for Kristendommen. Han havde jo selv personlig faaet Erfaring om Kristendommens hemmelighedsfulde Magt, idet han under en Sygdom var bleven helbredet med Olje af en kristen Slave ved Navn *Proculus*, hvem han da ogsaa optog i sit Palads, ligesom han ved et Folkeopløb mod flere kristne Senatorer tog disse i sin Bekyttelse og overhovedet lagde for Dagen den mest udprægede Velbevaagenhed ligeoverfor Kirken.

[1]) Euseb, Hist. Eccl. V, 21.

Ja, han tillod endog, at hans ældste Søn med Julia Domna, *Antoninus Caracalla*, pleiedes af en kristen Amme, og at han senere opdroges sammen med Sønner af fornemme Kristne i Hovedstaden [1]). Kristendommen var allerede bleven en Magt inden selve Keiserborgen. Saa gjør da ogsaa Kristendommen i denne Keisers første 9 Regjeringsaar Fremgang med Stormskridt. Man kunde træffe Kristne hvorsomhelst: paa Landet, i Fæstningerne, paa Øerne; Tusinder af begge Kjøn, af alle Aldere, i alle Livsstillinger, af alle Værdigheder vare blevne Kristi Navns Bekjendere, siger den samtidige *Tertullian* [2]). Det er vistnok Overdrivelse, naar denne Kirkefader paastaar, at de Kristne næsten udgjorde Majoriteten af Indvaanerne i enhver By [3]); imidlertid turde det vel saa noget nær stemme med det virkelige Forhold, naar han paa et andet Sted paastaar, at de Kristne vare ligesaa talrige som alle de Romerske Hæres Krigsmænd, og at man vilde blive forbauset over, hvor tomt og stille det blev i Landene, hvis alle Kristne med en Gang udvandrede til et fjerntliggende Sted [4]). Flere Romerske Senatorer og andre høitstaaende Embedsmænd havde antaget den kristne Tro, og selve Thronarvingen „næredes med kristen Mælk", som Tertullian udtrykker sig [5]).

Denne Tingenes Orden havde sit Forblivende indtil Aaret 202, paa hvilket Tidspunkt der indtraadte et bestemt Omslag hos Keiseren betræffende hans Holdning ligeoverfor Kirken. I Aaret 202 førte Keiseren Krig i Østen

[1]) Tertullian, Ad Scap. c 4. Spartian, Vita Caracallæ c. 1.
[2]) Tertullian, Apol. c. 1.
[3]) Ad Scap. c. 2.
[4]) Apol. c. 37.
[5]) Ad Scap. c. 4. Apol. c. 37.

mod *Partherne*, som han beseirede. Efter at være vendt tilbage til *Antiochia* gav han „flere Lovbestemmelser for Palæstinas Indvaanere; under stræng Straf forbød han Folk at gaa over til Jødedommen, det samme fastsatte han ogsaa betræffende Kristendommen“ [1]). Hvad der har bevirket dette Omslag hos Keiseren, derom haves ingen Efterretning; men hvad angaar Meningen med hans Forbud mod Overgang til Kristendommen, da er det klart, at det forudsætter, at det er ulovligt at være Kristen, saa at der følgelig er skeet en Indskjærpelse af Trajans Reskript. Og selv om Forbudet efter sin Ordlyd maaske kun angik Palæstinas Indvaanere, saa havde dog Keiseren lagt for Dagen, at han ikke længer var Kristendommen huld, at der altsaa ikke var nogen Fare forbunden ved at reise Anklage mod Kirkens Lemmer. Vistnok havde der ogsaa før 202 været enkelte mindre Forfølgelser især i Nordafrika, dels fra Pøbelens og dels fra Øvrighedens Side, Forfølgelser, der drev Tertullian til i Aaret 199 at forfatte sit energiske Forsvarsskrift for Kristendommen; men disse Foreteelser vare nu engang Dagens Orden og for Intet at regne mod de tunge Tider, der oprandt for de Kristne i 202 og varede lige til Keiserens Død 211.

Det var især paa to Steder, Forfølgelserne rasede heftigst, nemlig i *Alexandria* og den *Nordafrikanske Provins*.

„I Alexandria,“ siger Euseb, „grebe Forfølgelserne om sig som en Ild, og Mange vandt Martyrkronen“ [2]). Her blev Origenes's Fader *Leonidas* Martyr [3]), her led

---

[1]) Spartian, Septim. Sever. c. 17.
[2]) Hist. Eccl., VI, 2.
[3]) Hist. Eccl. VI, 1.

den ædle Jomfru *Potamiæna* Martyrdøden ved at blive brændt levende, her blev Soldaten *Basilides* halshugget[1]), medens den bekjendte Kirkelærer *Clemens Alexandrinus* frelste sit Liv ved at flygte til Asien; Ægyptens Hovedstad var, som Euseb siger, „Guds store Kampplads".

Maaske end mere blodigt gik det til i den Nordafrikanske Provins. Her havde en betydelig Del af de Kristne sluttet sig til det Montanistiske Sværmeri, hvorfor de ogsaa indtoge en temmelig udfordrende Holdning ligeoverfor det hedenske Folk og dets Magthavere og i glødende Iver jagede efter Martyrværdigheden. De ægte Martyrakter, vi endnu ere i Besiddelse af fra denne Provins, udvise ved Siden af gribende Trofasthed i Bekjendelsen og Frimodighed i Døden tillige Spor af et noget exalteret Væsen og uren Begeistring, der staar i en ikke ringe Kontrast til den hellige Nøgternhed og Besindighed, der træde En imøde f. Ex. i Justins og hans Fællers Akter. Vi ville her anføre nogle af de Nordafrikanske Martyrer fra Tiden omkring 202.

For Prokonsulens Domstol i Carthago staa 12 Kristne fra den Numidiske By *Scillita* anklagede for deres Troes Skyld; deres Navne ere: *Speratus*, *Narzalis*, *Cittinus*, *Veturius*, *Felix*, *Acyllinus* og *Lætantius*, samt Kvinderne *Januaria*, *Generosa*, *Vestina*, *Donata* og *Secunda*. De bekjende sig alle Kristne at være. „Jeg er en Kristen," siger f. Ex. Speratus, „og alle, som ere med mig, ere ogsaa Kristne, og vi vige ikke af fra vor Herres Jesu Kristi Tro". . . . „Gjør med os, hvad du vil," siger en Anden til Prokonsulen, „vi dø gladeligen for Kristi Skyld." De blive nu alle dømte til at halshugges; da de faa sin

[1]) Euseb, Hist. Eccl., VI, 5.

Dom at høre, udbryde de: „vi takke Gud, som værdiger sig idag at modtage os i Himlene for sit Navns Bekjendelses Skyld". Ankommen til Retterstedet, faldt de alle paa Knæ og takkede Gud, hvorpaa de bleve halshuggede[1]).

Saare gribende er ogsaa *Perpetuas* og *Felicitas's* Martyrium, hvis Akter vi endnu besidde i uforfalsket Stand, og som for en Del bestaar i Optegnelser, forfattede i Fængslet af Perpetua selv. Man støder vistnok her paa Beretninger om Syner og Aabenbarelser, og det hele kan ikke frikjendes for at have et noget Montanistisk Anstrøg; ikke desto mindre er dette Aktstykke en af de skjønneste Perler, der fra Martyrernes Dage ere komne os i Hænde. — *Perpetua*, en ung Hustru af adelig Byrd og Moder til et diende Barn, er anklaget som Kristen; hun bestormes af sin hedenske Fader til at frelse Livet ved at fornægte Kristus, men holder fast ved Kristi Navns Bekjendelse som Helt med overmenneskelige Kræfter. Idet hun peger paa et paa Jorden liggende Kar, spørger hun Faderen, om det kan kaldes noget andet, end hvad det er. Faderen benægter dette. „Saaledes kan jeg," udbryder hun, „ikke kalde mig noget andet, end hvad jeg er, en Kristen." Man siger til hende: „Spar din Faders graae Haar, spar din unge Søn, deltag dog i et Offer for Keiserens Vel! Hun svarer: „Jeg gjør det ikke, jeg er en Kristen." Dømt til at kastes for de vilde Dyr[2]), gaar hun syngende i Døden efter i flere Dage at have udstaaet Kvalerne i Fængslet. Slavinden *Felicitas*,

---

[1]) Acta Scillitanorum, Ruinart, 131—132.

[2]) Man er altsaa saa opbragt over hendes Holdning, at man ikke lader hende nyde godt af sin Stand som »høierestaaende«; hun bliver altsaa ikke halshugget, men kastet for Dyrene.

der i Fængselet havde født et Barn, udviste samme Freidighed i Lidelsen og Døden[1]).

Men saa gribende Beviser paa kristeligt Heltesind, denne Tid kan opvise, er ogsaa det modsatte Tilfældet. Vi have et Skrift af Tertullian: „*Om Flugt under Forfølgelsen*“; af dette Skrift fremgaar, at enkelte Kristne i hin blodige Tid søgte at frelse sig fra Anklage og Dødsdom ved at bestikke Øvrighedspersonerne med Penge, at disse skulde frikjende dem, om de bleve anklagede, eller undlade at sætte efter dem, om de flygtede[2]). Vistnok bør allermindst vi dømme for strængt om saadan Fremgangsmaade; imidlertid viser det sig dog, at den forangaaende Fredstid ikke har øvet den heldigste Indflydelse, hvad Menighedernes kristelige Liv angaar.

Ved Septimius Severus's Død standsede Forfølgelsen lidt efter lidt, idet Sønnen, den forresten grusomme Massemorder *Antoninus Caracalla* (211—217) var gunstig stemt mod de Kristne. Der var dog saa meget af Mennesket tilbage hos ham, at han, der jo var opdraget i kristelig Luft, havde nogen Sympathie for de Kristne. Anklagerne ophørte altsaa, de Kristne kunde atter aande frit. Hans Morder og Eftermand, Afrikaneren *Macrinus*, regjerede for kort til, at det kunde blive bekjendt, hvorledes han var stemt ligeoverfor Kirken. Dennes Efterfølger, den forhenværende Sol-Prest, Syreren *Elagabal*, (218—222) var Orientaler fra øverst til nederst. Udsvævende, umaadelig, hengiven til Østens Mystik var alt Romersk ham en Modbydelighed. Altsaa havde han lidet eller intet tilovers for den nationale Religion, han

[1]) Passio Perpetuæ et Filicitatis, Ruinart Pag. 137—146.

[2]) De fuga in persecutione, passim.

havde da heller ingen Grund til at gjøre den uromerske, fra Østen stammende Kristendom Fortræd[1]). Ganske karakteristisk er det, hvad *Lampridius* fortæller om denne Keiser, nemlig at han havde i Sinde at gjøre et Forsøg paa at forene *Jøder*, *Samaritaner* og *Kristne* i en fælles Gudsdyrkelse, der da skulde holdes i det af ham for Solguden opførte Tempel paa Kapitol[2]). Som Soldyrker har han fundet Enheden af alle guddommelige Kræfter repræsenteret i Solen; omkring Dyrkelsen af denne ene Gud, Solguden, mener han at kunne samle Tilhængerne af alle udpræget monotheistiske Religioner i Riget, saa disse her kunde mødes med Folketroens Mænd. Elagabal er i dette Stykke en Forløber for Constantin den Store.

Efterat denne uduelige Keiser var bleven myrdet. udraabtes Fætteren *Alexander Severus* som Romerrigets Hersker (222—235). Denne var en Mand af fin Dannelse, ædel og retsindig. Omsorgen for Regjering og Statsvæsen overlod han for en stor Del til sin energiske Moder *Julia Mammæa* og den store Jurist *Ulpian*; selv fandt han sin Glæde i videnskabelige Sysler og i Omgangen med sine ligesindede Venner. Alexander Severus var en Mand af udpræget Fromhed efter Samtidens Art: som han levede i Religionsblanderiets Aarhundrede, var ogsaa hans Religion en Blanding af flere forskjellige Gudsdyrkelser. *Lampridius* fortæller om ham, at han ikke blot hver syvende Dag besteg Kapitoliet for at offre, og at han flittig besøgte Hovedstadens mange Templer, men at han ogsaa hver Morgen holdt Andagt i sit Huskapel, hvor han havde opstillet Billederne af

---

[1]) Ælius Lampridius, Scriptores Hist. Aug. ed. Peter I, 203—207.
[2]) Hel. c. 3.

sine Forfædre, af de bedste apotheoserede Keisere og andre bekjendte Mænd, som Orpheus og Apollonius af Thyana, og mellem disse *Abraham* og *Kristus*! Ja, det fortælles endog, at han skulde have næret den Plan at optage Kristus blandt Romerrigets officielle Guddomme og bygge ham et Tempel som saadan, men at han skulde have opgivet sin Plan paa Grund af et Orakelsvar, der sagde, at hvis Keiseren fuldførte sin Beslutning, vilde de øvrige Templer blive staaende tomme, alle vilde dyrke Kristus[1]). Det blev saaledes intet af denne Udvei til at ende Striden mellem Kirken og Romerstaten, en Udvei, der forresten oftere var paatænkt, idet man havde foreslaaet de Kristne, at hvis disse vilde deltage i de nationale Ceremonier, skulde Staten officielt anerkjende de Kristnes Gud[2]). Men et saadant Kompromis vilde de Kristne aldrig gaa ind paa, Kristendommen vilde selvfølgelig ogsaa derved være gaaet til Grunde.

Hvad nu forresten Alexander Severus angaar, da var han som Religionsblanderiets Mand de Kristne velbevaagen; hans Biograph siger udtrykkelig om ham: „*Han tillod de Kristne at existere*“[3]). Dette vil nu ikke sige, at han udgav en Forordning, der indrømmede de Kristne Religionsfrihed og saaledes ophævede Trajans Reskript, men at han i sit Forhold til de Kristne lagde et tolerant Sind for Dagen, saa de i hans Tid ikke bleve forfulgte, men begunstigede saavel af Keiser-Moderen, der havde nydt Undervisning af den lærde Kirke-

---

[1]) Lampridius, Alex. Sever. c. 27, 42 og 43.
[2]) Se Origenes, Contra Celsum, 7, 62 fg.
[3]) Lampridius, Alex. Sev. c. 22

fader Origenes[1]), som af Keiseren selv. Det var jo et talende Vidnesbyrd om, hvor Kristendommen stod i Yndest paa allerhøieste Sted, at man baade over Indgangen til Keiserpaladset paa Palatin og paa andre offentlige Bygninger kunde læse en Inskription, der efter sit Indhold var øst lige ud af Evangeliet: „Hvad du ikke vil, at Andre skulle gjøre mod dig, det gjør heller ikke mod Andre"[2]). Og i en Rets-Sag mellem de Kristne og Kroværterne i Rom kom det ligeledes til Aabenbarelse, hvilken Sympathie Keiseren havde for Kristendommen. Striden dreiede sig om Eiendomsretten til et Stykke Jord — man antager, dette laa der, hvor Kirken *Santa Maria in Trastevere* senere blev bygget — og Sagen kom til Afgjørelse for Keiserens Domstol. Denne dømte i Faveur af de Kristne: „det var bedre", sagde han, „at man der dyrkede Gud, paa hvad Maade det nu end var, end at Stedet skulde være i Kroværternes Besiddelse"[3]).

Denne ædle Keisers Efterfølger, Gotheren *Maximin* (235—238) havde svunget sig op fra Faarehyrde til Romerrigets Hersker og var en grum Kriger af vilde Sæder. Som han rasede mod alle sin Forgjængers Venner, saa var han ogsaa en Fiende af de *Kristne Biskoper*, hvem han derfor forfulgte, vel nærmest af politiske Grunde og ikke af religiøs Interesse; han saa i dem sin forhadte Formands hengivne Tilhængere[4]). Jordskjælv i *Kappadokien* og *Pontus* satte Liv i Pøbelens Kristenhad, og da enkelte blandt Statholderne ikke vægrede sig for at staa

1) Euseb, Hist. Eccl. VI, 21.
2) Luk. 6, 31. Matth. 7, 12. Lampridius, Alex. Sever. c. 45.
3) Lampridius, Alex. Sever. c. 49.
4) Euseb, Hist. Eccl. VI, 28.

Folket bi, var der saaledes hist og her i Riget Kristenforfølgelser under denne Keiser, fornemmelig i Form af vilkaarlig Selvtægt; dog tør det ikke benægtes, at der ogsaa kunne være afholdt Kristenprocesser i lovlig Form[1]). Thi Trajans Reskript var jo endnu ikke ophævet. Efter Maximins Død i 238 blev dette dog aldrig mere benyttet. Ynglingen *Gordian* (238—244) var altfor lidet udviklet og af et altfor blidt Sind til at lægge nogen Uvillie mod de Kristne for Dagen. Dennes Morder og Eftermand, Araberen *Philip* (244—249), der begyndte som Røver under sin Faders Anførsel og endte som Keiser over Verdensriget, var vistnok ikke nogen Kristen, som senere kristne Forfattere have ment[2]); men han var dog ligesom Alexander Severus en Velynder af de Kristne og havde som saamange af Samtidens Religionsblandere en overtroisk Respekt for Kristendommen. Saavel han som hans Gemalinde *Severa* stod i Brevvexling med den lærde Origenes[3]). Ingen Kristen vides under ham at være anklaget og dømt til Døden.

I disse halvandet Hundrede Aar havde altsaa Kirken levet dels under Forfølgelse, dels i Fred, men altid i Grunden i en retsløs Tilstand. Imidlertid har Kirken udbredt sig over det ganske Rige og tæller Medlemmer i alle Stænder. Dels paa Grund af Striden mod de vranglærende Gnostikere, dels som Følge af den utrygge Tilstand, det Trajanske Reskript beredte de Kristne, har Kirken i denne Tid høilig tiltaget i indre Styrke.

---

[1]) Firm. Cæc. 75 apud Cyprian. Origenes, In Matth. 29, 9. Opera ed. de la Rue III, 857.

[2]) Euseb, Hist. Eccl. VI. 34. Orosius, VII, 20.

[3]) Euseb, Hist. Eccl. VI, 36.

Kirkeforfatningen, der i det Apostoliske Aarhundrede er presbyteriansk og ikke langt fra at være independentistisk, har nu udviklet sig til at blive episkopal, Bevidstheden om Kirkens Enhed under det samlede Episkopat har trængt igjennem i Gemyterne, og Menighederne hænge med stor Inderlighed fast ved sine Ledere; Kirken er nu rustet til at gaa svarere Tider imøde, og disse skulde ikke længe udeblive.

VI.

De kristne Apologeter.

Vi have i det Foregaaende givet en kort Oversigt over de Kristnes Lidelser og Kampe i Tiden mellem Trajan og Decius. Naar Lovbestemmelserne mod Kristendommen bleve gjorte gjældende, naar de Kristne bleve anklagede, naar de som retsløse bleve trukne for Domstolene og som værgeløse dømte til Døden, da havde de intet andet at forsvare sig med end deres troesfreidige Overbevisning, i Kraft af hvilken de foretrak Døden for at blive i Sandheden fremfor at tilkjøbe sig Livet ved at fornægte den. De virkelige Kristne vare saaledes uovervindelige; man kunde tage deres Liv, men man kunde ikke berøve dem deres Tro: „Jeg er en Kristen, gjør med mig, hvad du vil,“ hedder det derfor mere end en Gang. Spørger man derfor om de Kristnes Holdning under Forfølgelserne, saa maa der først svares: de forholdt sig *passive*, de satte sig ikke til Modværge med Magt, den eneste Modstand de gjorde, var at være passive. Men hermed er dog ikke sagt alt. Ligesom det saa ofte var Tilfældet, at de anklagede Kristne ikke blot bekjendte sin Tro, men ogsaa forsvarede sin Tro, og ikke blot forsvarede sin Tro, men endog angrebe den hedenske Tro og saaledes fremtraadte ikke blot defensivt, men

ogsaa offensivt, saaledes opstod der ogsaa i denne Tid Mænd, der i de kristne Menigheders Navn og paa deres Vegne i Literaturen optræde som Kristendommens Forsvarere og Hedenskabets Angribere, med Forsvar og Angreb, der føres med Aandens Vaaben; dette er de saakaldte *Apologeter*. Disse Mænd optræder nu ikke som Kristendommens Forsvarere i Kraft af nogen dem af andre given Myndighed, de ere ikke valgte af Nogen til sin Gjerning, Ingen har givet dem nogen Fuldmagt; de gribe alle Initiativet af egen Tilskyndelse, af egen Drift, de have alle den Myndighed, der ligger i en troeskraftig Overbevisning, de tale i Alles Navn, fordi de personlig ere grebne af den alle beherskende Grundtanke.

Nogle af disse Apologeter ere Indehavere af det kirkelige Embede; de fleste af dem ere dog Privatmænd; de ere alle forhenværende Philosopher og Literater, der i Kristendommen have fundet den høieste Visdom og som nu have stillet sine Evner og Begavelse i Kristendommens Tjeneste. Rustede med hele sin Samtids Dannelse, staaende paa den samtidige Videnskabeligheds Høider rage disse Mænd frem og op over sin Tids ufrugtbare, sophistiske, servile Literater ved sin dybe, urokkelige Overbevisning sin Slagfærdighed til enhver Tid og fremfor alt ved sit beundringsværdige Mod. Der kan ikke i hele det andet Aarhundredes Historie opvises saa modige Mænd, der med saa frygtløs Uforbeholdenhed udtale sin Overbevisning og det for selve den Romerske Keiser, som de kristne Apologeter; „de have,“ siger Aubé, „i Overflødighed, hvad der mangler de hedenske Philosopher: Inspiration, Enthousiasme, Tro“ [1]).

[1]) Aubé, I, 274

Den apologetiske Literatur fra vor Periode deler sig af sig selv i to Dele. Den ene Del bestaar af saadanne Forsvarsskrifter for Kristendommen, der ere rettede til enten Hedningene i Almindelighed eller enkelte Personer inden Hedenskabet i Særdeleshed, og som have til Hensigt at betage Hedningene deres forud fattede Meninger betræffende Kristendommen, at gjøre dem gunstig stemte for denne, at give dem større Klarhed i et eller flere Punkter af denne, at gjendrive de mod den reiste Indvendinger. Maalet er her altsaa at skaffe Kristendommen Udbredelse blandt Hedningene. Den anden Del derimod bestaar af de apologetiske Skrifter, der ere stilede til Romerrigets Statsmyndigheder, Keiserne, Senatet eller Provinsernes Statholdere, og som have til Hensigt at bibringe disse Myndigheder et andet Syn paa Kristendommen, at faa dem til at stille sig i et venligere Forhold til den end tidligere; Maalet er her Ophør af Forfølgelserne, Fred for de Kristne, Religionsfrihed. Uagtet vistnok begge Rækker falde tildels sammen, hvad Indholdet angaar, saa gjælder det dog i det hele og store taget, at medens første Række er mere philosophisk og dogmatisk, saa er den anden Række mere juridisk og politisk og har i det hele taget et mere officielt Præg.

Af denne officielle apologetiske Literatur ville vi fremdrage tre Skrifter til Behandling, nemlig Justinus Martyrs første og større Apologie, rettet til *Antoninus Pius*, fremdeles *Athenagoras's* „Forsvar for de Kristne", overrakt *Mark Aurel*, og endelig *Tertullians* fortrinlige Værk „Apologeticus" kaldet, der er henvendt til Romerrigets Statholdere og forfattet under Septimius Severus ved Enden af andet Aarhundrede. De to førstnævnte Vær-

ker ere forfattede paa Græsk, det sidstnævnte paa Latin.

I. Justins's første Apologie, forfattet i Tiden mellem 138—150, lader sig opløse i tre Dele; først paaviser han det Uretfærdige i, at de Kristne forfølges, blot fordi de ere Kristne, for det blotte Navns Skyld, uden at de have gjort sig skyldige i nogen Brøde (Cap. 1—22); derpaa beviser han Kristendommens guddommelige Sandhed (Cap. 23—60) og endelig giver han en Skildring af, hvad de Kristne foretage sig i sine Forsamlinger (Cap. 61—67).

Allerede i Begyndelsen erklærer Justin sig for en af dem, der uretfærdigen hades og forfølges af alle (C. 1), og med frygtløs Frimodighed anholder han om en retfærdig Bedømmelse og Behandling af de Kristne. „Det vil vise sig" — siger han til Keiseren og hans Medregenter — „hvorvidt I, som kaldes fromme og Philosopher og overalt berømmes som Retfærdighedens Vogtere og Videnskabens Elskere, virkelig ogsaa ere det." Ikke som Naade, men som Ret beder han om, at de Kristne ikke maa bedømmes efter forudfattede Meninger, men at der maa anstilles Undersøgelser, og at de maa straffes, hvis de have forbrudt sig, men lades i Fred, hvis de intet Ondt have gjort. Herskerne bør ikke øve Vold og Tyranni, men lade sig lede af Fromhed og Philosophie, naar de fælde sine Domme, som ogsaa Plato har sagt: „hvis ikke de Bydende lyde og følge Philosophien, kunne Staterne ikke være lykkelige". Det er Justins Sag at aflægge et nøiagtigt Regnskab for de Kristnes Tro og Liv, Keisernes at befindes som retfærdige Dommere; hvis disse, efterat være blevne belærte,

ikke øve Ret, ville de Intet have at undskylde sig med for Guds Dom (C. 2—3).

Derpaa fremsætter han som en almindelig Regel den Sætning, at det blotte Navn, enten det nu er godt eller ondt, i og for sig selv ikke kan fordømme Nogen; af Navnet alene kan hverken følge Ros eller Daddel. Men dette er det Uretfærdige, at medens alle andre, som anklages, ikke straffes, før de ere overbeviste om at have gjort nogen Forbrydelse, saa tjener det blotte Navn som fuldgyldigt Bevis, naar det gjælder de Kristne: „vi anklages, fordi vi ere Kristne“. Hvis nogen nægter, frikjendes han; hvis man derimod bekjender, straffes man paa Grundlag af selve Bekjendelsen, uden at der anstilles Undersøgelse om Fornægterens eller Bekjenderens Liv og Gjerninger (C. 4).

Aarsagen hertil er de onde Aander, Dæmonerne, der have forført Menneskene, saa disse i deres Forblindelse nu anse dem for Guder og ære dem som saadanne. Sokrates søgte vistnok at frigjøre Menneskene fra Dæmonernes Indflydelse, men han blev da ogsaa paa Grund af disses Magt i de onde Mennesker anklaget og dræbt som en „Gudefornægter“ og en „Gudløs“ og som den, der søgte at indføre „nye Guddomme“. Samme Skjæbne søge nu Dæmonerne at berede de Kristne; thi hvad det guddommelige „Ord“ gjennem Sokrates søgte at aabenbare Hellenerne, det har samme „Ord“, der blev iført menneskelig Skikkelse, og som hedder Kristus, aabenbaret blandt Barbarerne; ham tro de Kristne paa, ikke paa de onde og ugudelige Dæmoner (C. 5). I Forhold til disse ere de Kristne vistnok Atheister; men de ere det ikke i egentlig Forstand, da de dyrke og tilbede i Aand og

Sandhed den sande Gud og hans Søn, de gode Engle og den prophetiske Aand (C. 6). Skulde nogen af dem, der bekjende sig til denne Tro, blive overbevist om nogen Forbrydelse, saa straffe man en saadan, men ikke de Øvrige.

Ligesom Philosophnavnet blandt Hellenerne bruges Kristennavnet blandt Barbarerne af alle, der ere eller holdes for at være vise, skjønt deres Meninger ere forskjellige; enhver bør straffes i Forhold til sine Gjerninger, ingen blot fordi han er en Kristen: *den brødefulde Kristen straffe man, den retskafne Kristen frikjende man.* Derimod vil Justin ikke forlange, at de Kristnes Anklagere skulle straffes, de have Straf nok i deres Ondskab og Uvidenhed (C. 7). At de Kristne ere uden Brøde og uskyldige, fremgaar klart af den Omstændighed, at de ikke nægte sig Kristne at være, skjønt de godt kunde det; dog, de ville ikke leve som Løgnere, men jage efter det evige Liv i Renhed, og de tro paa den tilkommende Dom. Plato har lært, at de Ugudelige skulle dømmes af Minos og Rhadamantos; de Kristne lære, at *Kristus* er Dommeren, og at de Ugudelige skulle straffes ikke blot i 1000 Aar, men i al Evighed; synes Nogen, at dette er urimeligt og utroligt, saa er det jo dog en Vildfarelse, som ikke kan skade nogen anden end de Kristne selv [1]). — De Kristne bør ikke fordømmes, fordi de ikke dyrke de af Menneskehænder gjorte Gudebilleder med Offerdyr og Blomsterkrandse; Billederne gjengive ikke Guds, men Dæmonernes Skikkelse, de ere desuden blevne til i Kraft af Kunsten, ved Hugning eller Støbning;

---

[1]) Ottos, ikke Maranus' Læsemaade.

Stoffet, de ere forfærdigede af, har maaske tidligere tjent til et ganske andet Brug; at de fra at have været ringeagtede Kar, optræde som Guder, det have de Kunstneren at takke for. Deres Forarbeidere ere endelig ofte hengivne til allehaande Laster: snart bedrive de Hor, snart danne de Guder! — Gud, som har skabt alle Ting for Menneskenes Skyld, behøver ikke materielle Gaver; Menneskene ere skabte af ham for at leve og regjere med ham, forsaavidt som de ville følge hans Befalinger, hvad der ogsaa vilde have været muligt for dem, hvis de havde brugt sine *fornuftige Evner og Kræfter* til at lade sig drage af Gud. Evangeliet vilde ogsaa have havt større Udbredelse, hvis ikke Dæmonerne havde udspredt blandt Menneskene de bekjendte ondskabsfulde og løgnagtige Beskyldninger mod de Kristne.

Det Rige, de Kristne vente, er et aandeligt Rige, som de selv med Døden for Øinene bekjende sig til; var det modsatte Tilfældet, vilde de selvfølgelig nægte at være Kristne og imidlertid i al Hemmelighed søge at naa deres Ønskers Maal. Men uagtet de Kristne tilhøre et Rige, som ikke er af denne Verden, kunde de dog være Keiseren og Romerriget til stor Nytte som *deres Medstridere for Freden.* Hvad de verdslige Love ikke formaa at udrette, det formaar Kristendommen. Hvis Kristendommens Lære om det Ondes Straf og det Godes Belønning blev bekjendt blandt Menneskene, vilde man ikke for en kort Tid udvælge Lasten, naar man vidste, man derfor vilde fordømmes til den evige Ild; men man vilde være afholdende og pryde sig med Dyd og undflye det Onde i Gjerning som i Tanke. „Men I“, siger

Justin, „I synes at frygte for, at alle skulle handle ret, og I ikke mere skulde have Nogen at straffe: dette vilde sømme sig for Bødler, ikke for gode Fyrster.“ „Vi tro dog ikke, at I, som lægge Vind paa Gudsfrygt og Philosophie, ville gjøre noget uforstandigt. Men hvis I paa Uforstandiges Vis ville foretrække Fordommen for Sandheden, saa gjører kun, hvad I have Magt til; Fyrster, der stille Fordommen over Sandheden, formaa ikke mere end Røvere i Ørkenen“. At de Kristne skulle forfølges, har Kristus selv forudsagt; Forfølgelserne kunne da kun have een Virkning: at bestyrke de Kristne i Troen paa Kristus.

Justin gaar derpaa paany over til at omtale de Kristnes Uskyldighed. At de ikke ere Atheister, fremgaar, mener han, klart deraf, at de dyrke, tilbede, takke og love Gud, at de tro paa ham og forherlige hans Navn ved Bønner og Hymner, samt at de tro paa Sønnen og den prophetiske Aand. Som et nyt Argument anfører han saa den store Forandring, der er foregaaet med dem, der befriede fra Dæmonernes Herredømme ere blevne Kristne. „Vi, som før glædede os i Ukydskhed, lægge nu Vind paa Renhed, vi, som før øvede magiske Kunster, have nu offret os til den gode og evige Gud; vi, som før jagede efter Penge og Gods, skjænke nu Alt, hvad vi have, til det fælles Bedste; vi, som før hadede og dræbte hverandre og ikke vilde omgaaes dem, der vare af andre Folkeslag og Sæder, vi ere nu efter Kristi Aabenbarelse blevne Bordfæller og bede for dem, der forfølge os“ o. s. v. Han giver derpaa en udførlig Fremstilling af Kristi moralske Forskrifter betræffende Kydskhed, Kjærlighed til Fienderne,

Barmhjertighed mod de Fattige, Taalmodighed, Ed, Lydighed mod Øvrigheden; om sidste Punkt siger han: „vi tilbede blot Gud, men Eder tjene vi med Glæde, hvad det Øvrige angaar, og vi billige, at der er Konger og Høvdinge over Menneskene, og vi bede om, at Visdom og Forstand maa være forbunden med den keiserlige Magt“. Naar de Styrende ere uforstandige, saa henskyde de Kristne deres Sag til Gud, for hvem alle skulle aflægge Regnskab. Thi de Kristne tro paa et evigt Liv i fuld Bevidsthed; flere baade Digtere og Philosopher have lært noget lignende, som Sibylla, Hystaspes, Stoikerne og Platon; hvorfor skulle saa de Kristne, hvis Lære om disse Ting kun er mere fuldstændig og mere guddommelig, hades og forfølges? Justin anfører derpaa flere formentlige Paraleller mellem Theorier fra Digtningens og Mythologiens Omraade og den kristelige Lære og mellem flere af Gudeverdenens Skikkelser og Kristus (C. 8—22), og med denne Sammenstilling slutter han den første Del af sin Apologie.

I den anden Del, der har til Hensigt at godtgjøre Kristendommens guddommelige Sandhed, søger han at bevise disse tre Punkter:

1. at Sandheden blot læres af de Kristne, hvilket fremgaar deraf, at de

a) ikke som Hedningene dyrke livløse Ting som Guder;

b) at de selv med Fare for Livet foragte de hedenske Guder og overhovedet dyrke Gud af Kjærlighed til Sandheden og ikke af Frygt;

c) at medens de Kristne forfølges, saa leve Kjætterne i Fred; hvorvidt disse øve Laster som Blodskam

og Nydelse af Menneskers Kjød og Blod, derom vil Justin intet sige; men de Kristne ere saa langt fra at gjøre sig skyldige i saadant, at de meget mere leve et helligt Liv.

2. At Jesus Kristus isandhed er Guds Søn og ikke et Menneske, der gjorde sine Mirakler ved magiske Kunster; dette beviser han ved de prophetiske Spaadomme og deres Opfyldelse samt ved de guddommelige Lysglimt, der have været blandt Hedningene; alle ere blevne henviste til Kristus; alle, som have fulgt denne Henvisning, enten den nu har bestaaet i Spaadomme, eller i de ogsaa blandt Hedenskabet existerende Sandhedsmomenter, have været Kristne, om de end regnes for Atheister, som f. Ex. Sokrates blandt Hedningene og Abraham blandt Jøderne.

3. At Dæmonerne have gjennem Poeterne opdigtet de hedenske Myther, forat Kristus og hans Evangelium skulde synes Menneskene at være en Mythe. Dette søger han at bevise ved at udvikle, at hvad Propheterne havde forudsagt om Kristus, det have de ondskabsfulde Dæmoner tilskyndet Poeterne til at forvandske og forandre, for at de virkelige Spaadommes Opfyldelse i Kristus kun skulde synes at være et Vrængebillede af Mythologien, medens denne kun er et Vrængebillede af Spaadommene. Kun *Korset* have Dæmonerne ikke havt Begreb om, dette hellige Tegn, som møder En overalt, i Skibenes Seil, Landmandens Plov, Gravernes Hakke, det menneskelige Ansigt, Krigsfanerne o. s. v.. Af Propheternes Skrifter, især Moses, har selve *Platon* øst sin Lære om Verdens Skabelse, om Guds Søns Fordeling i Altet og om den Helligaand. Selvfølgelig har Platon misforstaaet

Moses; hvad de Kristne herom lære, er da noget andet end den Lære, der kun er en misforstaaet *Efterligning*. Klarere end hos Platon og andre Philosopher kan man lære Visdommen af de Kristne, som uagtet mange af dem ikke engang kjende Bogstaverne, tale et barbarisk Sprog, ere skrøbelige og blinde, dog ledes af en Visdom, der ikke er af menneskelig Oprindelse, men en Guds Kraft (C. 23—60).

I den tredie og sidste Del af sin Apologie omhandler Justin, hvorledes det gaar til i de Kristnes Forsamlinger, hvorledes de Kristne helliges Gud i Daaben, hvorledes Nadveren nydes, og hvorledes de øvrige gudstjenstlige Handlinger foregaa (C. 61—67).

Og hermed er da Justin kommen til Ende. Skulde end Keiseren anse de Kristnes Lære for meningsløst Snak, saa kunde han jo foragte den som anden ufornuftig Tale, men lade af fra at behandle uskyldige Mennesker som Fiender. Hvis han derimod vilde fare fort i Uretfærdighed, vilde han ikke kunne undfly Guds Dom. Men de Kristne sige trøstig: „hvad Gud vil, det ske!"

II. Fra Justin gaa vi over til *Athenagoras*, der ligeledes er en til Kristendommen omvendt Philosoph; hans Apologie, der er rettet til *Mark Aurel* og dennes Søn *Commodus* omkring 177, er af følgende Indhold:

I Indledningen beklager han, at medens man taalte de mange forskjellige tildels endog latterlige fremmede Gudsdyrkelser, saa vare de Kristne ganske retsløse og bleve forfulgte for det blotte Navns Skyld, blot fordi de vare Kristne; „kan nogen", siger han, „overføre os større eller mindre Forbrydelser, bede vi ikke om Naade, men fordre at straffes paa det strængeste." Derpaa an-

fører han de tre Forbrydelser, Rygtet tillagde de Kristne: 1) Atheisme, 2) Blodskam og 3) at de slagtede Mennesker, spiste deres Kjød og drak deres Blod (Thyesteiske Maaltider). Hele hans apologetiske Værk er bestemt til Gjendrivelse af disse Rygter.

I Kap. 4—30 imødegaar Athenagoras Beskyldningen for Atheisme; de Kristne ere ikke Atheister, de have ikke med Afguderne forkastet den ene sande Gud; de sondre mellem Materien og Skaberen, der har skabt alt ved „Ordet“. Poeter som *Euripides* og *Sofokles*, Philosopher som *Platon* og *Aristoteles*, ja endog selve Stoikerne have „i Kraft af deres Aands Beslægtskab med Guds Aand“ fremsat Anskuelser om Guddommen, der ligne de Kristnes, skjønt selvfølgelig ei i Besiddelse af den fulde Sandhed. Naar hine ustraffet kunde skrive om Gud, hvad de vilde, hvorfor da ei ogsaa de Kristne, der burde støtte sig til Fornuften, medens Hedenskabet er imod Fornuften, og bygge paa Propheterne? At de Kristne, der dyrke een Gud uden Ophav, han der ei kan gribes med Hænder eller indesluttes i Rummet, men kun kan tilegnes af den menneskelige Fornuft, at de ei ere Atheister, følger af sig selv. Til yderligere Bevis anføres, at de Kristne ogsaa dyrke Guds Søn, Ordet, til hvem og ved hvem alt er skabt, Urbilledet for alt, og Formidler af Existencen for alt, Guds Førstefødte, ikke som *tilbleven*, da han var i Gud fra Evighed, men som *udgaaet* fra Gud for Skabelsens Skyld, for at realisere Ideen i Materien. Fremdeles tror de Kristne paa den Helligaand, der udflyder fra Gud og vender tilbage til Gud som en Solstraale. Foruden at de Kristne saaledes dyrke Gud, Ordet og Aanden, lige i Magt, for-

skjellig i Orden, antage de ogsaa Skarer af Engle. Desuden fremgaar det ogsaa af deres Liv, at de ikke ere Atheister. „Hvem af Philosopherne“, udbryder han, „elsker sin Næste, velsigner istedetfor at forbande? Men hos os kan udannede Mennesker, Haandværkere og gamle Kvinder vistnok ikke i Ord lægge for Dagen Nytten af vor Tro, men vise den saameget klarere i sine Gjerninger: slagne slaa de ikke igjen, udplyndrede gaa de ikke i Rette, de give dem, som bede, og de elske sin Næste som sig selv“. Og som det sidste Bevis paa, at de Kristne ikke ere Atheister, anfører han deres Tro paa den tilkommende Dom i Modsætning til Hedningenes: lader os æde og drikke; thi imorgen dø vi.

Derpaa gaar han over til at paavise, hvorledes Beskyldningen for Atheisme er opstaaet. De Kristne offre ikke til Guderne: ganske vist; men Universets Skaber trænger ligesaalidt Blod og Dyrefedt, som Blomsterduft og Røgværk, han skal dyrkes i Aand og Sandhed. Forresten ere Hedningerne selv uenige med Hensyn til Guderne: Athenienserne dyrke en Gud, Lakedæmonierne en anden; hvorfor saa hade os for vore afvigende Anskuelser? Ere vi Atheister, saa maa alle Byer og Folkeslag være det. Fremdeles: den hedenske Mængde sammenblander Gud og Materien; vi derimod sondre mellem det Uskabte og det Skabte, ligesom der maa sondres mellem Kunstneren og Kunstværket. Som man ikke beundrer det musikalske Instrument, men Musikeren, saaledes tilbede vi Skaberen, men ikke det Skabte, f. Ex. Billeder, der skylde Mennesker deres Tilværelse, forfærdigede idag eller igaar. Hvis man nu indvender, at den hedenske Gudsdyrkelse egentlig ikke har Bille-

derne til sin Gjenstand, men de af disse fremstillede Guddomme, saa svares, at efter baade Poeternes og Philosophernes Anskuelser vare Guderne ikke til fra Evighed af, de ere altsaa ikke Materiens Ophav, de ere senere fremstaaede; i hvilken Skikkelse man saa end fremstillede dem, er deres Dyrkelse absurd. I Følelsen heraf have da ogsaa Hedningerne selv tyet hen til allehaande allegoriske eller physiske Fortolkninger af Guderne og deres Myther; men er Jupiter *Ilden*, saa er han følgelig ikke nogen Gud, der bør dyrkes. Det er Dæmonerne, Sjelene af hine Giganter, der vare Afkom af faldne Engle og jordiske Kvinder, det er dem, Hedningerne dyrke, det er dem, der tørste efter Offerblod, og som bedrage Menneskene ved sine gjøglende Kunster. Et betydeligt Antal af Guderne er forresten kun forgudede Mennesker, hvis Bedrifter ere Fabler, og hvis Dyrkelse er uden al Fornuft.

Cap. 31—34 behandler Beskyldningen for Blodskam. Dette erklærer han for Bagvadskelse; forresten er det ikke at undre sig over, at Hedningerne beskylde de Kristne for, hvad de paadigte sine egne Guder. De Kristne leve et rent og kydsk Liv, de holde Ægteskabet i Ære, mange leve endog i ugift Stand i Haab om derved at komme Gud nærmere. Men medens de Kristne ere rene, kydske, retskafne, saa ere deres Forfølgere Røvere og Ugjerningsmænd!

Hvad endelig Beskyldningen for Thyesteiske Maaltider angaar (35—36), saa forudsætter den, at de Kristne maatte dræbe Mennesker. Men ingen har nogensinde været fræk nok til at paastaa, at han har seet en Kristen begaa Manddrab; ikke engang Slaver, tilhørende de

Kristne, have paaløiet sine Herrer saadant; de vide meget mere at berette, at de Kristne ikke engang ville være tilstede ved Henrettelser, at de aldrig bivaane Gladiatorlegene, at de betragte de blandt Hedningerne saa almindelige Fosterfordrivelser og Børneudsættelser for Mord. Dem, der anse Tilværelsen endt ved Døden, kan man tiltro enhver Forbrydelse, men ikke de Kristne, der tro paa Opstandelsen og den evige Salighed for de Gode og paa evige Straffe for de Onde, en Lære, de Kristne have fælles med Philosopher som Platon og Pythagoras.

Han slutter med at bede om Gehør for sit Forsvar. Hvem skulde være værdigere til at høres end de Kristne, der bede for Keiseren, hans Hus og Rige? Thi Keiserens Vel er ogsaa de Kristnes, „at de kan leve et roligt og stille Levnet og loyalt udføre alle Befalinger“ (37).

III. Det tredie apologetiske Værk, der skal være Gjenstand for vor Fremstilling, er *Tertullians* „Apologeticus“, forfattet i Aaret 199 og rettet til de romerske Provinsers Statholdere. Dette Værk er med Rette bleven anseet for et af den apologetiske Literaturs mest fremragende Arbeider. Den fyrige, troesfreidige, lidenskabelige Nordafrikaner kjæmper indtil Blodet for de Kristnes retfærdige Sag; det er som et brusende Hav af slaaende Argumenter, af blodig Ironie, af sønderlemmende Dialektik; det er som man hørte et Nødraab fra det Dybe og bag Nødraabet den jublende Seiersglæde over at have Gud og Sandheden og den evige Fremtid paa sin Side. — Indholdet lader sig gjengive, som følger:

I Indledningen (1—6) skildrer han de Kristnes Stilling: de blive anklagede og dømte for det blotte Navns Skyld; man gjør sig ingen Umage med at undersøge,

hvorvidt de have gjort noget Ondt eller ei, de blive, efter at have bekjendt, uhørte fordømte. Sandheden kan da ikke komme frem paa anden Maade end ad de „tause Bogstavers skjulte Vei“. Hadet mod Kristnenavnet er uretfærdigt; thi hvad kan være uretfærdigere end at hade det, man ikke kjender? Det kunde jo hænde, at man ved nærmere Undersøgelse fandt de Kristne uskyldige; men selv om vi maatte befindes skyldige, hvorfor behandle os anderledes end andre Skyldige. Enhver Anklaget bliver det indrømmet at fremføre, hvad han kan, til sin Retfærdiggjørelse, kun ikke de Kristne. Naar en Anklaget staar for Retten, er det ikke nok at kalde ham en Morder, Tempelskjænder, Rebel o. s. v., men man undersøger hans Sag; men for de Kristnes Vedkommende nøier man sig med Navnet. Tertullian gaar derpaa over til at underkaste Trajans Reskript en skarp Kritik og at paavise sammes indre Modsigelse. Man skal ikke opsøge de Kristne, men straffe de Anklagede, det er at skaane og at rase, at se gjennem Fingre og at fordømme paa en Gang; man fordømmer den Anklagede, som man ikke vil have anklaget! Og fremdeles. Andre underkaster man pinligt Forhør for at faa dem til at *bekjende*, de Kristne derimod for at faa dem til at *nægte*. Andre, som nægte, tro I ikke saa let, os derimod, hvis vi fornægte, tro I i samme Øieblik. Dette er mod Lovens inderste Væsen og Natur. Lovene bestemme Straf for Forbrydelserne; ingen skal frikjende den, der har forseet sig, derfor skal man ikke tvinge Nogen til at nægte. De Kristne derimod, hvem man anser for skyldige i alle Ugjerninger, hvem man betragter som Fiender af Guderne, Keiseren, Lovene, Sæderne, ja

den ganske Natur, dem søger man at tvinge til at nægte, for at man, efterat de have nægtet, kan frikjende dem. Dette er at undergrave Lovene. Det er altsaa ikke Forbrydelse, man søger at straffe, men det er et Navn, man søger at udrydde; dette vilde kun være berettiget, hvis „Kristen" var Navn paa en Forbrydelse, ellers var det jo ganske uskadeligt. Men naar man fordømmer En som en Kristen, altsaa under Forudsætning af, at Kristennavnet er Betegnelse for Forbrydelser, hvorfor ikke da ogsaa dømme ham som Morder, som Blodskjænder og alt andet, hvad man tror, de Kristne ere? Hadet mod de Kristne er uretfærdigt, Loven, der forbyder dem at existere, beror paa Vildfarelse; men daarlige Love afskaffer man, ubillige Love sætter man ud af Kraft, og herpaa anfører han da flere Exempler.

Efter denne Indledning kommer da Apologiens egentlige Kjærne og Hoveddel (7—45). Tertullian omhandler her først Rygterne om de blandt de Kristne bedrevne formentlige „hemmelige Forbrydelser", som Justin og Athenagoras ligeledes have omtalt og paavist at være grundløse. Som de tidligere Apologeter skildrer Tertullian her de Kristnes rene, hellige Liv og gjør ved samme Leilighed stærke Udfald mod Hedningernes Laster og Mythologiens Uterligheder (7—9). Derpaa gaar han over til at tage i Øiesyn de „offentlige Forbrydelser", man beskyldte de Kristne for. Først omhandler han Beskyldningen for *Atheisme*, at de Kristne hverken dyrkede Guderne eller offrede for Keiseren. Denne Beskyldning afviser han derved, at han erklærer Guderne for at være Intet; de saakaldte Guder ere kun Mennesker, der efter deres Død ere blevne anseede for Guder; og de

Fortjenester, de skylde deres Ophøielse til Guder, bestod deri, at de vare Røvere, Bedragere, Mordere, Jomfrurøvere, Drengeskjændere. Og hvad Gudebillederne angaar, da ere de kun livløse Ting, dannede af Kunstnere; for at blive Gudebilleder, maatte de lide det samme, som vi lide for ikke at dyrke dem. De Kristne fortjener hellere Ros end Straf for at have forkastet Folketroens Vildfarelse. Tertullian retter derpaa skarpe Anfald paa den hedenske Kultus og blotter med bidende Ironie dens Latterligheder og Daarskaber, hvorpaa han gaar over til at omtale, hvad de Kristne dyrke, og hvad de tro paa: det er ikke et Æselshoved, ikke et materialt Kors, heller ikke Solen; men de dyrke og tilbede den eneste sande Gud, Verdensaltets Skaber, den usynlige, han som har efterladt sig Vidnesbyrd baade i Menneskenes Sjele og i de hellige Skrifter. Han gaa saa nærmere ind paa at omtale disse Skrifter efter deres Alder, Autoritet, Indhold o. s. v., især dvæler han ved, hvad de lære om Jesus Kristus: „vi bekjende og bekjende aabent, og martrede af Eder udraabe vi sønderrevne og blodige: vi tilbede Gud ved Kristus, . . . Gud vil blive erkjendt og dyrket ved ham og i ham". Dette er de Kristnes Tro; de ere ikke Gudløse, de have ikke gjort sig skyldig i Krænkelse af Religionen; saadan Beskyldning maatte meget mere rettes mod Hedningerne, der ikke blot foragte „den sande Guds sande Religion", men endog angribe den og saaledes gjøre sig skyldige i virkelig Irreligiøsitet. Tertullian kommer i denne Forbindelse til bevidst at tænke og ligefrem at udtale *Religionsfrihedens Tanke:* „Lad En dyrke Gud, en Anden Jupiter, lad den Ene holde sine Hænder under Bønnen op mod Himmelen, en Anden paa Tro-

skabens Alter, lad En, medens han beder, tælle Skyerne, en Anden betragte Templets Tavleværk; lad den Ene indvie sin egen, en Anden en Buks Sjel til sin Gud. Betænker, om ikke dette fører til Irreligiøsitet at betage En Religionsfriheden (libertas religionis) og at forbyde En det frie Valg af Guddom, saa det ikke staar mig frit for at dyrke, hvad jeg vil, men tvungen maa dyrke, hvad jeg ikke vil; ingen, selv ikke et Menneske, ønsker sig æret af En, der ikke vil det." Derfor har man ogsaa givet Ægypterne Frihed til deres vanvittige Overtro; hver Provins, hver Stad har sin Gud; „kun de Kristne blive hindrede fra at have sin særegne Religion". — Det er i Sandhed godt, at Gud er alles Gud, og at alle tilhøre ham, enten de ville eller ei. „Men hos Eder er det tilladt at dyrke Alt med Undtagelse af den sande Gud, ret ligesom Han, hvem vi alle tilhøre, ikke ogsaa saameget mere var Alles Gud." I denne Sammenhæng søger nu ogsaa Tertullian at gjendrive den Paastand, at Romerne havde sin ivrige Religiøsitet at takke for det Verdensherredømme, de havde tilkjæmpet sig, hvorpaa han atter kommer ind paa Religionsfrihedens Tanke og udtaler Protest mod at tvinge „frie Mennesker til mod sin Villie et offre". Det er urimeligt at tvinge Nogen til at dyrke Guderne; hvis du vilde gjøre dette, havde jeg da ikke Frihed at sige: jeg vil ikke, at Jupiter skal være mig huld. Lad hans Vrede ramme mig, hvad har du med mig at skaffe? (9—28).

For det andet tager han under Overveielse Beskyldningen for *Majestætsforbrydelse*, fordi de Kristne ikke vilde offre til Keiserens Genius. Et saadant Væsen kan ikke hjælpe Keiseren noget; da disse Væsener — onde

Engle eller Dæmoner — ikke kunne beskytte sine egne Statuer, Billeder og Templer, formaa de selvfølgelig ikke at være Keiseren til nogen Nytte, og derfor er det ingen Majestætsforbrydelse at undlade at vise et saa magtesløst og Keiseren unyttigt Væsen nogen Dyrkelse. Derimod anraabe de Kristne „den evige, sande, levende Gud“ for Keiserens Vel; „vi bede alle for alle Keisere, at deres Liv maatte blive langt, deres Herredømme urokket, deres Hus beskjærmet, deres Hær tapper, Senatet tro, Folket retskaffent, og Jorderig nyde Fred“. Og alt dette bede de om hos ham, af hvem de vente at blive og af hvem de ogsaa blive bønhørte. Keiserens Vel ligger ogsaa de Kristne paa Hjerte, ogsaa de ere interesserede deri. Det er jo udtrykkelig sagt: „beder for Konger, Fyrster og Øvrigheder, at der kan blive almindelig Fred; thi rystes Hovedet, bliver ogsaa Lemmerne rystede“. Ingen er derfor mere virksomt for Keiserens Vel end de Kristne, om de end ikke sætte Keiseren over Gud eller anse ham for Gud. Det er ogsaa de Kristnes Bønner, for hvis Skyld Gud har udhalet de kommende Trængselstider, der bryde ind ved Romerrigets Tilintetgjørelse. Og disse Forbedere for Rigets Bestaaen, disse Rigets bedste Undersaatter forfølger man lige til Døden! „Lad saa Marterredskaberne sønderrive os, medens vi staa med udstrakte Arme mod Gud, lad os ophænges paa Korset, lad Flammerne fortære os, lad Sværdet overhugge Halsen, lad Dyrene gaa løs paa os; i sin bedende Stilling er den Kristne lige skikket til enhver Dødsmaade. Hører da dette, I gode Statholdere, berøver dem deres Liv, der bede til Gud for Keiseren.“ (29—36.)

For det tredie imødegaar Tertullian den mod de

Kristne saa ofte reiste Beskyldning, at de vare „Offentlighedens Fiender“ (publici hostes), fordi de ikke paa almindelig Vis ydede Keiserne deres Ærefrygt og Troskab og ikke deltoge i de offentlige Feste med deres Udsvævelser. De Kristne have altid vist sig som loyale Undersaatter, de have trods deres store Antal aldrig hverken reist sig til Modværge eller paa anden Maade lagt deres Utilfredshed for Dagen. Der vilde ingen Fare være ved at anerkjende de Kristne som en tilladt Korporation; thi de befatte sig ikke med Politik, de „erkjende kun een Republik af alle Mennesker, nemlig Verden“. Herpaa giver han en Skildring af de Kristnes Liv, deres indbyrdes Kjærlighed, deres Afholdenhed, samt hvorledes det gaar til i deres Forsamlinger, at man kan se, hvor grundløst det var, naar man antog de Kristne for at være Aarsagen til alle offentlige Ulykker (36—41). Og endelig tilbageviser han den Beskyldning mod de Kristne, at de vare unyttige Mennesker med Hensyn til de timelige Forretninger, at de ikke gav Anledning til Fortjeneste i Handel og Vandel, at de saaledes vare til Skade for det almindelige Vel. Herimod gjør han gjældende, at de Kristne hverken ere „Bramaner eller Indiske Gymnosophister“, der bo i Skovene og ere fremmede for Livet. „Vi komme ihu,“ siger han, „at vi skylde Gud, Skaberen, Tak, og vi forkaste ingen Frugt af hans Gjerninger . . . Vi bebo denne Verden og holde os ikke borte fra Torvet, Markedet, Badene, Boderne, Værkstederne, Ugemarkederne og de øvrige Forretninger. Ogsaa vi drive paa Skibsfart sammen med Eder, og vi gjøre Krigstjeneste sammen med Eder, vi drive Landbrug og Handel. Vi deltage altsaa i samme Forret-

ninger som I, og vi frembyde vore Gjerninger til Eders Nytte. Hvorledes vi kunne kaldes unyttige for Eders Forretninger, med hvem og af hvem vi leve, forstaar jeg ikke". Dog jo, der gaves visselig dem, der havde Grund til at klage over de Kristne i denne Henseende, nemlig først og fremst Koblerne, Forførerne, Skjøgernes Tjenere, dernæst Snigmorderne, Giftblanderne, Troldmændene og endelig Tegnsudlæggerne, Spaamændene og Stjernetyderne. Men, „at være uden Nytte for disse, det er netop en stor Nytte" for Samfundet. Og de Kristnes Nytte for Samfundet bliver saa meget større, naar man betænker, hvorledes de uddrive Dæmonerne, bede for det offentlige Vel og i det hele taget ere Folk, af hvem man Intet har at frygte (42—45).

Tertullian har nu gjendrevet alle de Beskyldninger, i Kraft af hvilke man krævede de Kristnes Blod. Han imødegaar nu tilslut den Anskuelse af Kristendommen, at denne kun skulde være en ny Art Philosophie. Idet han her viser, hvor ophøiet Kristendommen er over de forskjellige philosophiske Meninger, udtaler han sin Harme over, at medens man antog Philosophernes og Poeternes Meninger for „høi Visdom og Tegn paa Geni", erklærer man de Kristnes Lære kun for Fordomme: „De ere vise, vi dumme, de skulle æres, vi forhaanes, ja hvad mere er, straffes". Kristendommens Lære er nyttig, den forbedrer Menneskene; men hvad der er nyttigt, det kan ikke være dumt. Og selv om Kristendommen kun var en Dumhed, var det dog ikke til Skade for Nogen; der er meget dumt og absurd, som man lader passere ustraffet. „Alt, hvad I formaa imod os, er afhængigt af vor Villie. Saalænge jeg vil, er jeg en Kristen, du kan, saalænge

jeg vil være det, kun fordømme mig". — Han ender med en gribende Tiltale til Statholderne. „Velan, I gode Statholdere, i Folkets Øine saameget bedre, jo flere Kristne I offre det, korsfæster, piner, fordømmer, tilintetgjører os! Eders Uretfærdighed er Beviset for vor Uskyldighed. Men Eders skjærpede Grusomhed udretter Intet, den er kun en Vinding for vor Sekt. Vi tiltage i Antal, jo flere I nedmeie, de Kristnes Blod er en Udsæd. Derfor takke vi Eder for Eders Domsafsigelse; thi her er ligesom en Kappestrid mellem det Guddommelige og Menneskelige: naar vi fordømmes af Eder, frikjendes vi af Gud (46—50).

Efter at have gjengivet Indholdet af disse tre officielle Forsvarsskrifter for Kristendommen, ville vi til Slutning kaste Blikket paa deres apologetiske Methode og Værd.

Som man vil have bemærket, er Indholdet af vore Apologier af temmelig ensartet Natur; det er *Justins* Methode, de alle have optaget og videre udviklet. For det første fremkommer man med Angreb paa den Retsstilling, det Trajanske Reskript havde beredt de Kristne Protest mod, at de Kristne forfølges, blot fordi de ere Kristne, for det blotte Navns Skyld, Krav paa, at de Kristne blive ligestillede med alle Rigets øvrige Indvaanere, saaledes at de, der begaa nogen virkelig Forbrydelse straffes, de Øvrige lades i Fred. Dernæst søger man at tilbagevise og gjendrive de mod de Kristne reiste Beskyldninger betræffende: for det første de „hemmelige Forbrydelser" — Blodskam og Thyesteiske Maaltider — Rygter hvis Ugrundethed paavises ved at pege paa de Kristnes rene, hellige Liv, og for det andet de „offentlige

Forbrydelser“ som „Atheisme“ og „Majestætsforbrydelse“, at de Kristne vare „Offentlighedens Fiender“ og „unyttige med Hensyn til Handel og Vandel“. Beskyldningen for Atheisme afvises ved at fremføre Indholdet af de Kristnes Tro paa den treenige Gud, denne Troes Paralleller med forskjellige Udsagn af Philosopherne og Fænomener paa Mythologiens Omraade, endvidere ved at fremstille de Kristnes Gudsdyrkelse i deres Forsamlinger og endelig ved at skildre Virkningen af den kristelige Tro og Gudsdyrkelse i de Kristnes Liv og Vandel, den store Forandring, der er foregaaet med dem, der tilhøre de Kristnes Samfund. Anklagen for „Majestætsforbrydelse“ afvises ved at skildre de Kristnes Loyalitet som Borgere, trods den uretfærdige Behandling, de have lidt, hvorledes de bede for Keiseren og Riget, hvorledes de Kristne ere de bedste Undersaatter, og hvorledes de i Kraft af sin Tro og Gudsdyrkelse kunne være Keiseren og Riget til større Nytte end alle andre Religioners Tilhængere. At de Kristne skulde være Offentlighedens Fiender, paavises at være en grundløs Antagelse derved, at de slet ikke befatte sig med Politik, at det ikke interesserer dem at faa nogen Forandring i Statsforfatningen, at de i deres Betragtningsmaade ere rene Kosmopoliter, hvis Fædreland er den ganske Verden. Og at de Kristne endelig ikke ere unyttige Borgere, hvad Handel og Forretning betræffer, søges gjort indlysende ved at pege paa deres Deltagelse i alle Menneskelivets Sysler; de have i denne Henseende ikke vendt Verdenslivet Ryggen, de leve tvertimod midt oppe i det. Uagtet vistnok Anordningen er noget forskjellig, lader alle officielle Apologier sig føre tilbage til dette Schema; det

er disse to Ting, alt dreier sig om: Kamp for Religionsfrihed paa den ene Side, Bekjæmpelse af de reiste Beskyldninger paa den anden Side. Og det er at lægge Mærke til, at Forsvaret for Kristendommen næsten paa hvert eneste Punkt er forbundet med Angreb paa Hedenskabet.

Tager man nu Gehalten af det leverede Forsvar nærmere i Øiesyn, saa viser det sig strax, at denne er af meget forskjellig Art. Naar man med roligt Sind ser paa Apologeternes Argumentation, saa maa man vistnok medgive, at denne er stærkest, naar det gjælder at tilbagevise Rygterne om de blandt de Kristne i Svang gaaende formentlige „hemmelige Forbrydelser“, og at gjendrive Beskyldningen mod de Kristne, at de skulde være Offentlighedens Fiender og unyttige i Handel og Vandel, men svagest der, hvor det gjælder at bevise, at de Kristne ikke vare „Atheister“ og „Majestætsforbrydere“, og dette var jo dog Hovedsagen. Naar man gjennemlæser, hvad der i saa Henseende er udtalt af Apologeterne, synes det vistnok ved første Øiekast, som om der var leveret et fuldt gyldigt Bevis; men da betragter man Sagen fra et moderne Synspunkt. Ser man derimod Sagen an fra et antikt, fra Romerstatens Standpunkt, saa maa det derimod siges, at idet Apologeterne have søgt at bevise, at de Kristne ikke vare „Atheister“ og „Majestætsforbrydere“, have de paa det klareste godtgjort, at de netop vare det, det vil sige ikke i moderne, men i *antik* Betydning. Det er tidligere paavist, hvad Romerne forstode ved disse Benævnelser. Saalænge de Kristne vare Kristne, og saalænge Romerstaten i sin Lovgivning havde forbudt Kristendommen, saa-

længe maatte ogsaa de Kristne i Romernes Øine gjælde for Atheister og Krænkere af Majestæten. Det var umuligt for noget Menneske at rense dem fra saadan Beskyldning. Og det kunde ikke føre til noget, at Apologeterne toge disse Ord og underlagde dem en *anden Betydning* end den, de havde hos Romerne; det kunde lidet nytte at sige: de Kristne ere ikke Atheister; thi de tro paa den eneste sande Gud, og de offre ikke til de falske Afguder; ja ganske vist; men netop fordi de ikke offrede til Guderne, netop derfor vare de Atheister. Skulde de Kristnes Kaar blive anderledes, da maatte Forhandlingerne føres over paa et andet Omraade, da maatte først Kristendommen blive en tilladt Religion, de Kristne maatte først faa *Religionsfrihed*. Derfor er dette ogsaa Tyngdepunktet i Apologierne, at de reise Krav paa Religionsfrihed. Og det er af megen Interesse at lægge Mærke til, hvorledes Kravet paa Religionsfrihed fremtræder mere og mere bevidst og bliver mere og mere proklameret som Princip. Hos *Justin* og *Athenagoras* hedder det kun ganske i sin Almindelighed, at man blot skal straffe de Kristne, der begaa nogen Forbrydelse, men lade de øvrige i Fred, man skal ikke forfølge nogen blot for et Navn. *Tertullian* derimod, der er den første, der baade bevidst har tænkt Religionsfrihedens Tanke og givet Tanken sit første og blivende Udtryk (libertas religionis), gaar dybere, han søger Grunden til, at man ikke skal forfølge Nogen for sin religiøse Overbevisning, deri, at Mennesket paa dette Gebet er fuldkommen frit, at det i denne Henseende aldeles ikke kan tvinges, og at den Enkeltes Religion er en Sag, der ikke vedkommer en anden. Saa ubun-

den, saa uindskrænket, som Tertullian proklamerer Religionsfriheden, kan denne vistnok ikke praktiseres inden Samfundet, da dette i denne Henseende ogsaa har sin Ret ved Siden af Individet; men det skal dog altid regnes til en udødelig Hæder og Ære for det andet Aarhundredes Apologeter og specielt for Tertullian, at de have hævdet Principet, at de have kastet Religionsfrihedens Tanke for første Gang ud i Verden. Paa dette Punkt stod Apologeterne som Mænd, hvis Argumenter ikke blot var uimodsigelige, men som tillige vare af den Art, at selv det stolte Romerrige tilslut maatte bøie sig under deres Vægt. Mod denne Tanke i sit Princip kunde der ingen Indvending reises, man kunde vistnok for en Tid sætte den raae Magt op mod den; men ingen Magt er saa stor, at den formaar at kvæle en spiredygtig Tanke. Paa Magthaverne gjorde vistnok Apologierne lidet eller intet Indtryk, det kan vel neppe engang forudsættes, at disse gjorde sig den Umage at gjennemlæse dem: og dog vare de ikke skrevne forgjæves. Forsvarsskrifterne bleve dog læste, Frøet var udkastet; hvad der ikke bar Frugt i det andet, det bar Frugt i det tredie Aarhundrede, og hvad der ikke bar Frugt i dette, det bar Frugt i det følgende Aarhundrede.

VII.

De store Forfølgelser ved Midten af det tredie Aarhundrede.

Ved *Decius's* Thronbestigelse i Aaret 249 indtræder der et Vendepunkt i Forholdet mellem Kirken og Romerstaten, der er af den høieste Betydning. Som tidligere udviklet havde fremmed Væsen i den foregaaende Tid formelig oversvømmet det Romerske Rige. Den ene fremmede Eventyrer efter den anden havde besteget Cæsarernes Throne, snart en forrykt Sol-Præst fra Syrien, snart en forhenværende Røver fra Arabien, snart en dyrisk Gother fra Thrakien. Fremmed Gudsdyrkelse havde trængt ind overalt, den Gammelromerske Gudeverden var i den Grad bleven forøget med østerlandske Guddomme, at disse næsten syntes at udgjøre Majoriteten i det Romerske Pantheon, Mithra var inden flere Kredse bleven en betænkelig Rival af selve Jupiter. Under al denne Forvirring, der truede med at tilintetgjøre, hvad der endnu var tilbage af det oprindeligt Romerske, var imidlertid den livskraftige Kristendom voxet frem til at være den absolut stærkeste Magt inden Riget. Det kunde ikke være skjult for Nogen, at Kirken talte inden sin Midte ikke blot mange Medlemmer, men at disse maatte

regnes blandt Rigets allerbedste Folk, hvad aandelig Dygtighed og Sædelighed angik. Adspredte over alle Provinser dannede de kristne Menigheder et fast organiseret Samfund, styret af energiske, dygtige Biskoper, der hver inden sin Kreds havde den allerstørste Indflydelse og Magt; og alle disse Biskoper følte sig ikke som enkeltstaaende Ledere af separatistiske Samfund, men som en organisk Enhed, der var Udtryk for den samlede Kirkes indre og ydre Enhed. Medens alt udenfor var i Opløsning, var Kirken i Besiddelse af en beundringsværdig Fasthed, det var, som om Romeraandens organisatoriske Begavelse var overført fra Statens til Kirkens Enemærker. Dette saa stærkt organiserede Religionssamfund, der stod der som en Stat i Staten, vilde nu hverken have at gjøre med den Romerske eller den fremmede Gudsdyrkelse, det havde forlængst stillet sig som Program at fortrænge alle andre Religioner, saa det enten maatte gaa tilgrunde eller blive eneherskende. Det var da indlysende for Enhver, at den, der maatte ville forsøge at føre Keiserdømmet tilbage til sin gamle Skikkelse paa sit gamle religiøse Grundlag, maatte først vende sig mod Kristendommen, der skjønt fremmed for al Politik dog mere og mere tenderede til at afgive et nyt Grundlag for et nyt Samfund.

Ved Midten af det tredie Aarhundrede viser der sig inden den Romerske Verden en stærk Reaktion mod det fremmede Væsen og specielt mod Kristendommen, og der indtræder en Kamp paa Liv og Død mellem Romerstaten og Kirken. Den Mand, der fra Romersk Side aabner Kampen, er *Cajus Messius Qvintus Trajanus Decius*.

Denne i flere Henseender fremragende Keiser var

født i Nærheden af Byen *Sirmium* i *Pannonien*, havde tidlig udmærket sig som Kriger og var bleven udnævnt til Senator af *Philip Araberen*. Sendt i 249 for at undertrykke en Opstand i Pannonien og Møsien blev han af Soldaterne tvungen til at antage Keiserværdigheden. Philip rykker i Marken mod ham, det kommer til Slag mellem dem ved *Verona*, Philip falder, Decius er Romerrigets Hersker [1]).

Decius, en Mand af et alvorligt, næsten bistert Udseende, med høi furet Pande og kloge, men strænge Træk [2]), var en stærk, energisk Personlighed med ideale Planer og af megen Handledygtighed. At gjenføde den Gammelromerske Strænghed i Sæder, at hævde den nationale Gudsdyrkelse og derved at gjøre Riget stærkt og omgive det Romerske Navn med sin gamle Storhed og Glands, det har været Planer, han aabenbarlig maa have næret i længere Tid. Thi herom vidner den Sikkerhed, med hvilken han fra først af optræder. Men det er da ogsaa Beviset paa denne Mands Kortsynethed, at han i romantisk Sværmeri troede at kunne frelse fra Undergang, hvad der alt længe havde baaret Dødens Spirer i sig. Og det er Vidnesbyrdet om hans hensynsløse Grusomhed, at han ikke tager i Betænkning at offre sine kristne Undersaatters Liv for at naa sit taagede Maal. Mod Kristendommen maa Decius længe have næret den dybeste Uvillie, ligesom han maa have været greben af

---

1) Zosimos, I, 21—22. Aurelius Victor, Cæsares, 28.

2) Contra Ampère (L'Empire Romain a Rome, II, 331) finder Forf., at Bysten paa Kapitoliet giver et adækvat Billede af Decius's Personlighed; i Trækkene er ikke skjult Ondskab, men Grublen, Strænghed og Energie.

en uhyggelig Frygt for de kristne Biskopers Indflydelse. Da f. Ex. den Romerske Biskop *Fabian* var bleven Martyr, og Menigheden i Hovedstaden efter i omtrent et Aar at have været uden Tilsynsmand endelig vovede at lade *Cornelius* overtage Bispeværdigheden, da skal Keiseren have yttret, at han med større Ro vilde have modtaget Budskabet om, at der var opstaaet en Thronprætendent, der vilde gjøre ham Riget stridig, end Efterretningen om, at en ny Biskop var bleven valgt i Rom [1]). Dette er i høi Grad betegnende; i Kirken ser Keiseren en Rival, der er ham i Veien; medens han ellers overalt kan sætte sin Villie igjennem og realisere alle sine Planer, staar Biskoperne der og herske paa et Magtomraade, der er ham unddraget, og hvor han ikke kan gribe ind.

Da Decius efter Slaget ved Verona henimod Enden af Aaret 249 var kommen i Besiddelse af Keiserværdigheden [2]), var det hans allerførste Regjeringshandling at udstede et Edikt, hvis Formaal var *overalt i Riget at udrydde Kristendommen ganske og aldeles*. Dette Keiserens Edikt er vistnok gaaet tabt; men af forskjellige Yttringer i samtidige Kirkefædres Breve og Skrifter ser man, at det maa have indeholdt følgende Bestemmelser:

1. Der bliver givet alle Kristne paa de forskjellige Steder i Riget en Frist af nogle Dage, inden hvis Udløb de have at melde sig for vedkommende

---

1) Cyprian, Epist. LII.

2) Af Eusebius, Hist. Eccl. VI, 41 fremgaar, at Efterretningen om Philips Død og den nye Keisers Edikt mod Kirken ankom samtidig til Alexandria; altsaa maa Udstedelsen af Ediktet være skeet umiddelbart efter hans Thronbestigelse; dette maa være skeet ved Enden af 249; thi den 20de Januar 250 blev Fabian Martyr.

Øvrighed og for denne afsværge sin Tro og offre til Guderne.

2. Dersom Nogen, inden den fastsatte Frist er udløben, tager Flugten, konfiskeres hans Eiendom, og det bliver ham under Dødsstraf forbudt at vende tilbage.

3. Der udnævnes paa hvert Sted en Kommission, bestaaende af Magistratspersonerne og 5 af de mest anseede Borgere; denne Kommission skal anstille den nøiagtigste og skarpeste Undersøgelse om, hvorvidt nogen Kristen har undladt at afgive Møde for Øvrigheden; en saadan har man da at trække frem for Tribunalet for at fornægte Kristendommen og offre.

4. De, der afsværge den kristne Tro og offre til Guderne, ere fri for videre Tiltale. De derimod, der holde fast ved sin Tro og ikke ville deltage i de nationale Kultushandlinger, skulle tvinges dertil ved Tortur af alle Slags; hvis Intet hjælper, kan Dødsstraf anvendes paa de Gjenstridige.

5. Sandsynligvis har Keiseren tillige forordnet, at alle kristne Biskoper øieblikkelig skulde paagribes, og at man skulde gaa frem mod dem med den allerstørste Strænghed, at de øvrige Kristne lamslaaede af Forfærdelse over deres Lederes Skjæbne saameget lettere skulde lade sig skræmme til Frafald [1]).

---

[1]) Cyprian, De Lapsis, passim. Epistolæ, passim; se især 7, 8, 15, 29, 40, 53 o. fl. Dionysius, hos Euseb, VI, 41. Gregor af Nyssa, Vita Taumatungi, Op. III, 565. Mosheim, De rebus Christianis. Pag. 481.

Dette maa have været Hovedtrækkene i Decius's Edikt, hvorved Trajans Reskript blev ophævet og Kristenforfølgelserne bleve bragte ind i et nyt Stadium. Det Trajanske Reskript betegner Romerstatens trygge Overlegenhed ligeoverfor Kristendommen; i de Kristne ser man kun nogle forvildede Mennesker, man vil føre paa ret Vei ved Mildhed eller Strænghed, hver paa sit Sted. Decius's Edikt er Udtrykket for Keiserdømmets Frygt for Kirken, der nu staar som en fiendtlig Magt, mod hvem man ruster sig til at føre Krig indtil Blodet. Man har nu sat sig som Maal med et Slag at knuse Kirken, med en Gang at rykke Kristendommen op med Rode. Nu skal Statsmyndighederne opsøge alle Kristne, der ikke frivillig melde sig, og disse skulle ved alle til Raadighed staaende Midler tvinges til Frafald fra sin Tro, til at omvende sig til den nationale Religion. Saa danner da ogsaa Decius's Edikt Indledningen til den *første almindelige Kristenforfølgelse* i det Romerske Rige.

Over de Kristnes Grave vil Decius reconstruere Romerstaten, af Kristne tvungne til Frafald vil han skabe Dyrkere af Guderne og Romerske Borgere i gammel Stil. Hvor lidet kjender dog den Romerske Keiser baade Folketroens Væsen og Kristendommens Aand!

Paa Grund af den Deciske Forordnings Beskaffenhed var der levnet adskilligt Rum for Øvrighedspersonernes Konduite og Forgodtbefindende. Hvor disse vare udprægede Kristenhadere, som f. Ex. Tilfældet var i Alexandria, satte man sig uden videre ud over Bestemmelsen om den fastsatte Frist, der var givet de Kristne til at betænke sig i; man gik strax lige løs paa dem, der ikke vilde offre, med Fængsel, Tortur, Døds-

straffe [1]). Hvor derimod Øvrigheden var mindre rasende mod de Kristne, der holdt man sig Bestemmelserne mere efterretlige; efter at den fastsatte Frist var udløben, kastede man de bekjendende Kristne i Fængsel eller man sendte dem i Landflygtighed; de fængslede Bekjendere bleve siden gjorte til Gjenstand for Tortur, hvorpaa man enten paanyt henslængte dem til at forsmægte i Fængslerne, eller man dømte dem til forskjellige Slags Dødsstraffe, som f. Ex. at brændes levende [2]). Forresten var deres Tal, der lede Martyrdøden under denne Forfølgelse, forholdsvis ikke saa stort; de fleste paagrebne Kristne bleve siddende i sine Fængsler og kom siden paa fri Fod, efter at Stormen havde lagt sig [3]). Og Mængden af Kristne er aabenbarlig ikke bleven berørt af Forfølgelsen. At melde sig frivillig som Kristen ansaa alle Besindige som en formastelig Gjerning; Undersøgelseskommissionerne maatte følgelig opspore dem. Saa blev det da ogsaa vistnok kun de mest fremtrædende Kristne, der bleve paagrebne; for den store Mængde af Kirkens Medlemmer havde man heller ikke Rum i Fængslerne. Blandt Martyrerne under Decius forekommer selvfølgelig flere Biskoper: *Fabian* i Rom, *Alexander* i Jerusalem og *Babylas* i Antiochia; begge sidstnævnte døde i deres Fængsler som Følge af de for Kristi Navns Bekjendelses Skyld udstandne Pinsler [4]). De Kristne, der for deres Troes Skyld vare blevne fængslede og senere løsladte, bleve under Navn af „Bekjendere“ — Confes-

---

[1]) Euseb, Hist. Eccl., VI, 41.
[2]) Se de ovenfor citerede Steder af Cyprian.
[3]) Dodwel, Disser. Cypr.; de paucitate martyrum, § 53.
[4]) Euseb, Hist. Eccl., VI, 39.

sores — Gjenstand for stor Ærbødighed og megen Hyldning blandt sine kristne Brødre.

Da Decius reiste sig for at udrydde Kristendommen, havde Menighederne paa de allerfleste Steder levet i uafbrudt Fred i over en Menneskealder, og selv der, hvor det Trajanske Reskript en og anden Gang var bleven gjort gjældende, eller hvor Pøbelen paa egen Haand havde forfulgt de Kristne, var jo Tilstanden i det Hele taget taalelig. At der under saadanne Omstændigheder vare komne Mange ind i Kirken, der ikke havde Frimodighed til at lide og dø for sin Tro, maatte være en Selvfølge. Man ser derfor ogsaa, at der i denne Trængselstid, om hvilken Dionysius af Alexandria siger, at den var saa svar, at „selve de Udvalgte maatte forarges, om det havde være muligt“ [1]), ogsaa kommer tilsyne Foreteelser, der ere alt andet end glædelige. Mange faldt fra — sacrificati, thurificati —; blandt disse sees endog at have været saadanne, der med den største Frækhed fornægtede Herren og uden Sky erklærede, at de aldrig havde været Kristne, medens andre bare sig ad, som om de „hverken havde Mod til at dø eller til at offre [2]). Og foruden disse, der ligefrem faldt fra, var der andre, der uden at offre tilkjøbte sig af vedkommende Øvrighed et Bevis — libellum — for at have gjort det keiserlige Edikt Fyldest — libellatici —, eller som, ligeledes for Penge, fik uden at have deltaget i nogen hedensk Kultushandling sine Navne indførte i de offentlige Fortegnelser over dem, der havde offret til

[1]) Euseb, Hist. Eccl., VI, 41.
[2]) Euseb, l. c.

Guderne — acta facientes —. Foruden Frafald af disse Slags forekommer der i denne Forfølgelse det første Exempel paa, at man har reist sig til Modværge mod Øvrighedens Haandlangere. Da nemlig Biskop Dionysius af Alexandria var bleven grebet af en Flok Soldater, faar en kristen Bonde Nys herom. Han iler til et Sted i Nærheden, hvor der i Anledning af et Bryllup var „Gilde og Nattesvir“, og fortæller, hvad der har tildraget sig. Med et reise Gjæsterne sig og styrte frem med Skrig og Skraal ind i Herberget, hvor Soldaterne med den fangne Biskop opholdt sig. Soldaterne tage forskrækkede Flugten; Biskopen, der i Begyndelsen mener, at han staar foran Røvere, fatter endelig Hensigten. Da han ikke billiger deres Færd og ikke vil følge med dem, tage de ham med Magt med sig, hvorpaa endelig nogle af hans Venner bringe ham i Sikkerhed. Men trods saadanne Foreteelser viste det sig ogsaa denne Gang, at Troen er Seieren, der overvinder Verden. Hundreder af Kristne sade i Fængslerne i et helt Aar, og hverken Torturen eller anden Mishandling kunde rokke dem i deres Tro eller betage dem Modet til at bekjende den. Og saavel Mænd som Kvinder, Unge og Gamle gik glade i Døden, som „Herrens modige Stridsmænd“, som „freidige Vidner om Riget, der er hans[1]).

Det var saa langt fra, at den kortsynte Romantiker naaede sit Maal, at det eneste, han udrettede, var at rense Kirken for tvetydige Medlemmer, at skabe kristne Martyrer og grundfæste de Kristne end ydermere i deres Tro. Der var ogsaa saameget tilbage af Mennesket i

[1]) Euseb, Hist. Eccl. VI, 40. Cyprian, Epist. 18, 21, 26.

de ledende Mænd, at de dog bleve trætte af at pine og dræbe; raadløse ligeoverfor de standhaftige Kristne lod man dem da tilslut sidde i Ro i deres Fængsler. Forfølgelsen, der havde raset værst i 250, tog kjendelig af ved Begyndelsen af 251, saa at den Romerske Geistlighed i Marts dette Aar vover at vælge *Cornelius* af den høibyrdige Corneliske Slægt til Martyren Fabians Eftermand[1]), og Decius lader denne trods sin Harme over Valget dog uantastet. Keiseren faar ogsaa i dette Aar andet at tænke paa end at rase mod sine kristne Undersaatter. *Gotherne* havde atter overskredet Grændsen og vare trængte ind i Møsien. Decius sender sin Søn mod dem; denne bliver efter først at have vundet en Seier slagen, hvorpaa Keiseren selv iler mod Fienden. Men efterat have seiret i flere Træfninger, lader han sig lokke i et Baghold, hvor han i November 251 med sin Søn og Størstedelen af sin Hær bliver Dødens Bytte[2]).

Efter Keiserens Død valgtes *Gallus* til Keiser (251—253). Uagtet Decius's Edikt vistnok ikke blev formelt ophævet ved den nye Keisers Thronbestigelse. standsede dog Kristenforfølgelsen, og de fra Formandens Tid i Fængslerne siddende Bekjendere bleve nu løsladte. uden at nogen udtrykkelig Ordre dertil synes at være given. Men Aaret efter, at Gallus havde tiltraadt Regjeringen, brød Stormen atter løs. En Pest, der var opstaaet allerede under Decius, havde i dette Aar faaet en rædsom Udbredelse, og for at gjøre Elendigheden fuldstændig, var der tillige opstaaet Tørke og Hungers-

---

¹) Euseb, Hist. Eccl. VI, 40. Catalogus Liberianus, aftrykt hos Kraus, Rom. Sott. Pag. 532.

²) Zosimos, I, 23.

nød. Paa samme Tid som nu de oprevne Gemyter begyndte at raabe paa de Kristnes Blod[1]), udstedte Keiseren en Forordning, der paabød alle Rigets Undersaatter at offre til Guderne, at disses Vrede kunde sones og Ulykkerne afværges[2]). Det kom nu selvfølgelig for Dagen, hvormange det var, der ikke efterkom denne Keiserens Befaling, hvor stort de forhadte Kristnes Antal var. Saa bryder altsaa Forfølgelsen paany løs, paa enkelte Steder ialfald endnu mere blodig end Tilfældet havde været under Decius[3]). Man havde jo ogsaa uindskrænket Adgang til at forfølge saa meget man vilde; thi Decius's Edikt stod jo ved Magt. Saavel i Provinserne som i Hovedstaden rasede man mod de Kristne, mange flygtede, mange bleve Martyrer, de kristne Sammenkomster ophørte, flere Menigheder sprængtes. Den Romerske Biskop *Cornelius*, der med Døden i Udsigt havde overtaget Episkopatet under Decius, blev først dømt i Landflygtighed til Civita Vecchia og her senere henrettet. *Lucius*, der i hin Trængselens Tid havde Mod til at blive Martyrens Eftermand, maatte ligeledes gaa i Landflygtighed[4]). Altsaa var i Løbet af *tre Aar* to paa hinanden følgende Biskoper blevne Martyrer, medens den tredie ved Landflygtighed var fjernet fra sin Menighed.

Efter at den udygtige Gallus i Aaret 253 var bleven dræbt af sine Soldater, og Riget havde faaet en ny Hersker i *Cajus Publius Licinius Valerianus* (254—260) ophørte Forfølgelsen. Valerian, en Mand i fremrykket

---

[1]) Cyprian, ad Demetrianum, passim.
[2]) Cyprian, Epist. ad Cornelium (Ep. 55).
[3]) Cyprian, Ep. 54.
[4]) Catalogus Liberianus. Euseb, Hist. Eccl. VII, 2. Cyprian Ep. 57.

Alder, var en ædel Personlighed, dannet og forfaren, men Aarene havde brudt hans Energi, og den tidligere fremragende Kriger viser sig som Keiser at være af en svag Karakter og raadløs ligeoverfor Tidens Krav[1]). Personlig havde han Intet imod de Kristne. Dionysius siger endog, at ingen af de foregaaende Keisere havde vist sig mere venlig stemt mod Kristendommen end han; „hans Forekommenhed og Venlighed i Begyndelsen gik endog saa vidt, at Keiserens Hus var fyldt af gudfrygtige Folk og var som en Guds Kirke“[2]). I Praxis, paa Grund af Keiserens personlige Velvillie mod Kirken, blev da det Deciske Edikt sat ud af Kraft, om det end ikke blev formelig ophævet, og de Kristne aandede atter frit. Men i Aaret 257 indtraadte der en gjennemgribende Vending, idet Valerian fra at have været Kirkens Ven bliver dens forbittrede Fiende. Dette Omslag i Valerians Holdning synes nærmest at være bleven fremkaldt ved Paavirkning af en af hans mest betroede Mænd, Generalen *Macrianus*, for hvis Indflydelse han da i dette Stykke har ligget under. Macrianus, der tilhørte en meget overtroisk og til allehaande hedenske Gudsdyrkelser hengiven Slægt[3]), har vistnok som udpræget Tilhænger af Folketroen været en ligesaa udpræget Fiende af Kristendommen. For hans lidenskabelige Paavirkning maa den svage Valerian antages at have bøiet sig, naar han i 257 udsteder sit Edikt mod de Kristne.

---

[1]) Bernhardt, Geschichte des römischen Reichs von Valerian bis zu Diokletians Regierungsantritt, Pag. 10—14.

[2]) Dionysius, hos Euseb, Hist. Eccl. VII, 10.

[3]) Tribellius Pollio, Tyranni Triginta C. 12 og 14. Euseb, Hist. Eccl. VII, 10.

Dette Valerianske Edikt, der ligesom det Deciske ikke længer er til, sees med afgjort Bestemthed at have indeholdt følgende Bestemmelser:

1. Alle kristne Sammenkomster forbydes[1]).
2. Det forbydes de Kristne at besøge Katakomberne; disse samt alle andre Kirken tilhørende Begravelsespladse tages i Besiddelse af Staten[2]).
3. Alle kristne Biskoper og Presbytere skulle „omvende sig til de Romerske Ceremonier"; forsaavidt som de ikke ville offre til Guderne, skulle de sendes i Landflygtighed[3]).

Valerians Politik ligeoverfor Kirken gaar altsaa ud paa at berøve Menighederne deres Biskoper og Prester, at hindre deres Sammenkomster, at fratage dem deres hellige Steder. Derved troede han da, at Kristendommen efterhaanden vilde dø bort af sig selv og de Kristne gaa over til den Romerske Gudsdyrkelse. Og var dette først bleven Tilfældet, kunde de gjerne ved Siden af de nationale Guder dyrke sin særegne Gud, „hvis han virkelig var en Gud"[4]). En Flerhed af Kirkens Bisper og Prester maa antages at være blevne sendte i Landflygtighed; vi have Efterretninger om to: *Dionysius* af Alexandria og *Cyprian* af Karthago[5]).

Snart kom man dog til at indse, at disse Forholdsregler ikke vare af synderlig Virkning. De Kristne fik dog Leilighed til at komme sammen; hvor Lederne vare

[1]) Euseb, Hist. Eccl. VII, 11.
[2]) Euseb, l. c., cfr. ogsaa VII, 13. Kraus, Rom Sott. Pag. 91.
[3]) Acta Proconsularia St. Cyprian I; hos Ruinart Pag. 261.
[4]) Euseb, Hist. Eccl. VII, 11.
[5]) Euseb, l. c. Acta Cyprian, Ruinart, l. c.

landflygtige, fyldte andre midlertidig deres Pladse, og der var mange baade Biskoper og Presbytere, man ikke havde faaet fat paa. Kristne blandt de høiere Stænder havde gjort sin Indflydelse gjældende, saa Ediktet paa mange Steder ikke var bleven efterkommet i fuld Udstrækning. Skulde man vente nogen Fremgang i sine Planer, var det klart, at man maatte gaa frem med større Strænghed baade mod Biskoperne og mod de Kristne af høi Byrd. Altsaa udstedte Valerian det følgende Aar et nyt og strængere Edikt mod de Kristne. Dette Valerianske Edikt af 258 sees af et af Cyprians Breve[1]) at have paabudt følgende:

1. De kristne Biskoper, Prester og Diakoner skulle alle henrettes med Sværdet.
2. Kristne Senatorer og Riddere berøves deres Værdigheder; forsaavidt som de trods dette vedblive at være Kristne, skulle de halshugges.
3. Kristne adelige Damer sendes i Landflygtighed, og deres Eiendomme konfiskeres.
4. Kristne Hofbetjente brændemærkes og sendes bundne til Arbeide paa de keiserlige Godser; deres Eiendomme skulle ligeledes konfiskeres.

Man holder altsaa fast paa den gamle Politik, kun vil man gaa endmere energisk tilværks end tidligere. Ingen geistlig Mand skal lades i Live, Kirkens Medlemmer inden Senator- og Ridderstanden skulle ved Døden hindres fra at være sine Troesfæller til Støtte, de indflydelsesrige Damer af høi Byrd og de ikke mindre indflydelsesrige Kristne ved det keiserlige Hof skulle

[1]) Cyprian. Epist. 82.

gjøres uskadelige. Overladte til sig selv, uden Ledere, uden Støtte i de høiere Stænder skulde da de menige Kristne lidt efter lidt sløves i sin Tro, tabe sin Frimodighed og falde tilføie, uden at det gjordes fornødent at udgyde deres Blod. Valerian har samme Maal som Decius: at bringe Kristendommen ud af Verden; men han er mindre grusom og mere taalmodig.

I Kraft af Bestemmelserne i det andet Valerianske Edikt faldt nu en stor Skare af Kirkens Hyrder som Martyrer, f. Ex. *Cyprian* i Karthago[1]) og den Romerske Biskop *Xystos* (Sixtus II), der med flere af sine Diakoner havde søgt Skjul i Prætextatus-Katakomben, hvor han blev paagreben og henrettet. Fire af hans Diakoner fulgte sin Biskop i Martyrdøden; blandt disse var ogsaa den af den gammelkristelige Digter Prudentius besungne *Laurentius*, der skal være bleven brændt, efter at han paa Præfektens Opfordring om at fremkomme med Kirkens Skatte havde ført alle den Romerske Menigheds Fattige frem for Tribunalet[2]). Som Tilfældet havde været under den Deciske Forfølgelse, blev Menigheden i Hovedstaden nu et Aar uden Biskop, idet de af Presbyterne, der ikke vare blevne paagrebne, i al Hemmelighed ledede Menigheden[3]), indtil man i Aaret 259 under Keiserens Fravær i Krigen mod Perserne dristede sig til at vælge *Dionysius* til Biskop (259—268). Stormen var nu ogsaa i kjendelig Aftagende; ved Valerians Tilfangetagelse af Perserne det følgende Aar skulde den ganske ophøre.

Under tre paa hinanden følgende Keisere havde

---

[1]) Pontius, Vita et Passio Cypriani; hos Ruinart 252—261.
[2]) Aur. Prudentius, Paristephanon Hym. 2, 1—146.
[3]) Catalogus Liberianus.

Romerstaten i et Tidsrum af henimod 11 Aar (249 - 260) anvendt sin Magt og Kløgt paa at lægge Kirken i Ruiner. Der kan ingen Tvivl være om, at man ved Enden af Forfølgelsen stod fjernere fra Maalet end ved Begyndelsen. Resultatet af de store Forfølgelser ved Midten af tredie Aarhundrede var derfor kun dette, at det var bleven aabenbaret, at Kirken var uovervindelig, og at de gamle Tilstande inden Romerriget ikke mere lode sig føre tilbage.

VIII.

Kirken anerkjendt af Staten ved det Gallienske Tolerance-Edikt.

Da Valerian i Aaret 260 blev tagen til Fange af Perserne[1]), blev Sønnen *P. Licinius Gallienus*, der tidligere havde været Faderens Medregent, Enehersker (260—267). Gallienus var oprindelig en idealt anlagt Personlighed og af ikke ringe Begavelse baade som Digter og Taler, men let og overfladisk som Skum. Ligesom hans Biograph *Trebellius Pollio* ved at fortælle om, at han med Glæde modtog Efterretningen om Faderens Tilfangetagelse og Intet gjorde for at udfrie ham, saa beretter han tillige, at den nye Keiser mer og mer hengav sig til Vellyst og allehaande Udsvævelser, og medens Riget var i den sørgeligste Forvirring, og den ene Oprører efter den anden havde reist sig i Provinserne (de saakaldte 30 Tyranner), og Alt var i Opløsning, sad han i Rom og fornøiede sig selv og Folket med Hestelege, Gladiatorkampe og andet Gjøgleri[2]). Af denne Keiser, hvem Historien maa karakterisere som

[1]) Bernhardt, Geschichte des römischen Reichs, Pag. 38.
[2]) Trebellius Pollio, Gallieni duo, C. 3.

maaske den usleste, udueligste og til sine Tider grusomste Regent, der har beklædt Cæsarernes Throne[1]), giver Samtidens kristne Biskoper rigtignok et ganske andet Billede. Dionysius af Alexandria kalder ham saaledes „vor fromme, gudfrygtige Keiser“ og paastaar endog, at ved hans Tiltrædelse af Regjeringen havde „Riget ligesom aflagt sin Alderdomssvaghed, og med en Renhed, som den sidste Tid manglede, blomstrer det nu atter i Ungdomsfylde, sees og høres i det Fjerne og udbreder sig frodigt til alle Sider“ [2]). Den kristne Biskop tager vistnok storlig Feil i sin Dom; men han har dog fuld Grund til fra sit Standpunkt at berømme Gallien. Thi under denne Keiser skede, hvad der ikke var skeet siden Kristendommens Optræden i det Romerske Rige, nemlig at den blev formelig anerkjendt af Staten som en tilladt Religion.

Strax efter at Gallien havde besteget Thronen, udstedte han et Edikt til Bedste for Kirken; dette er vistnok gaaet tabt; men et til Kirkens Biskoper udfærdiget Reskript, der gjør disse bekjendte med Indholdet af det tidligere udstedte keiserlige Edikt, er opbevaret af Eusebius, og af dette samt af Eusebius's Omtale af Galliens Forordning fremgaar det, at Keiseren maa i sit Edikt have givet følgende Bestemmelser:

1. Forfølgelserne mod de Kristne skulle overalt ophøre.
2. De kristne Menigheder skulle lades i ukrænket Besiddelse af sine hellige Steder; de fra Menighederne tagneKatakomber m. m. skulle strax tilbagegives dem.

---

[1]) Ampère, L'Empire Romain a Rome, II, 334.
[2]) Dionysius, hos Euseb, Hist. Eccl., VII, 23.

3. Ligesaa skulle de kristne Menigheder have Frihed til at holde sin Gudsdyrkelse, uden at Nogen gjør dem Fortræd [1].

Om Motivet for Keiserens Udfærdigelse af dette Edikt lader sig Intet sige med Sikkerhed. Selv erklærer han, at han ønsker sin „Naades velgjørende Virkninger udstrakt over den ganske Verden" [2]), og at han derfor er optraadt til Bedste for de Kristne; men paa den keiserlige Kancelliestils Floskler kan Intet bygges. Og naar den Tanke har været udtalt, at Gallienus skulde have anseet sin Faders ulykkelige Skjæbne for at være en Følge af Kristengudens Vrede over sine Tilbederes Forfølgelse, og at han af den Grund skulde have slaaet ind paa en ny Politik ligeoverfor Kirken, da staar dette i Strid med, hvad der er bekjendt betræffende det Indtryk, Valerians Tilfangetagelse gjorde paa Gallien [3]. Det Sandsynlige er dog vel, at det under de blodige Forfølgelser under Decius, Gallus og Valerian var gaaet op for de ledende Mænd, at det ikke førte til noget at forfølge Kirken; Gemyterne maa under disse Omstændigheder være blevne ialfald til en vis Grad grebne af Religionsfrihedens Tanke, som de kristne Apologeter havde kjæmpet for i Skrift og de kristne Martyrer med Blod, og den overfladiske, let bevægelige Keiser maa være bleven grebet af denne Strømning. Thi at Gallienus ikke har grebet Initiativet uden at være bleven paavirket af, hvad der ialfald laa i Luften blandt hans Omgivelser, har man Ret til at forudsætte. For i Romerstatens Navn at kunne

[1]) Euseb, VII, 13.
[2]) Euseb, l. c.
[3]) Bernhardt, Pag. 53.

udstede et formeligt Tolerance-Edikt til Bedste for Kirken maatte der da ogsaa til netop én Mand som Gallienus, saa fremmed for al Romeraand, saa blottet for al Energie, saa tilbøielig til at lægge Hænderne i Skjødet og lade Tingene gaa sin Gang. Thi det er et voldsomt Brud paa Romerstatens Tradition og Retsopfatning, der sker ved det Gallienske Edikt, saa revolutionært, at Keiseren selv ikke kan forudsættes at forstaa det. Hans Edikt giver de kristne Menigheder *Rettigheder*, de anerkjendes altsaa som lovlig tilladte Korporationer med kollegial Ret, og Keiseren selv korresponderer med deres Ledere; altsaa er den Gudsdyrkelse, der samler disse Menigheder om sig, officielt anerkjendt af Staten som tilladt, hvorfor den selvfølgelig ikke maa forfølges. Nu havde vistnok Romerstaten flere Gange tidligere anerkjendt en fremmed Gudsdyrkelse; men mellem Statens Anerkjendelse af de før forbudte Religioner og af Kirken var der dog en himmelvid Forskjel. Dyrkerne af de fremmede Guddomme vare jo tillige Dyrkere af de nationale Guder; de bleve ikke løste fra sine øvrige religiøse Borgerpligter, idet de fik Tilladelse til at udøve den fremmede Kultus; Anerkjendelsen af den fremmede Gud og hans Dyrkelse var blot ensbetydende med, at den nationale Religion tilførtes nye Elementer. Statens religiøse Grundlag forblev urokket. Anderledes derimod, naar Staten anerkjender Kirken eller lovlig tolererer den; thi dette er efter Romersk Retsopfatning ganske det samme. Her bliver i samme Øieblik Rigets kristne Indvaanere løste fra sine religiøse Pligter som Borgere, det er altsaa kun delvis, at Rigets religiøse Basis opretholdes, ved Siden af det gamle Grundlag har man anerkjendt

et nyt og det ovenikjøbet et nyt af den Art, at det principielt udelukker det gamle. Naar saa det Gallienske Tolerance-Edikt alligevel kom i Stand og dets Udfærdigelse syntes naturligt og fuldt ud begrundet i de forhaandenværende Tilstande, da er dette et Vidnesbyrd om, hvilket Omfang Rigets Opløsning alt havde naaet, og i hvilken Grad de ved Kristendommen skabte moderne Tanker havde vundet Udbredelse og Indflydelse.

Det Gallienske Tolerance-Edikt havde retslig Gyldighed i 43 Aar (260—303). I denne Tid nyder altsaa Kirken en ved selve Lovgivningen hjemlet Fred, om det vistnok er saa, at der i dette Tidsrum forekommer et og andet Exempel paa, at man trods Ediktet lader en og anden Kristen henrette, saa den treogfirtiaarige Fredstid ogsaa har sine Martyrer, om end dog kun i ringe Antal. Om en af Keiserne i denne Tid, nemlig *Cl. Lucius Domitius Aurelianus* (270—275), en fanatisk Tilhænger af Soldyrkelsen, gik det Rygte, at han mod Enden af sin Regjering skulde have tænkt paa at ophæve Galliens Edikt og udgive en Forordning om at forfølge de Kristne, men at Døden skulde have hindret ham fra at virkeliggjøre sin Tanke [1]). Det turde dog være Spørgsmaal, om dette forholder sig saaledes. Det er vistnok saa, at denne i høi Grad overtroiske Mand [2]), der var saa fanatisk hengiven den hedenske Kultus, at han under en truende Krigsfare ikke betænkte sig paa at bringe Guderne Menneskeoffere, ikke havde synderligt tilovers for de Kristne. Da de Romerske Senatorer efter Nederlaget ved Piacenza (271) nølede med at aabne de Sibyl-

[1]) Euseb, Hist. Eccl., VII, 30.
[2]) Preller, Röm. Myth., Pag. 755.

linske Bøger for at lære at kjende Gudernes Villie betræffende, hvad der var at gjøre under de kritiske Omstændigheder, skrev Aurelian til de „ærværdige Fædre“, at han undrede sig over, at de bare sig ad, som om de raadsloge i en kristen Kirke og ikke i Gudernes Tempel[1]). De Kristne staa altsaa for Keiseren som upraktiske Mennesker, der raadslaa uden at komme til noget Resultat, der spilde Tiden med unyttige Kjævlerier uden Mands Energie til at handle[2]). Men paa den anden Side vides han aldrig at have ladet sin Uvillie mod de Kristne gaa over til Handling. Han viser meget mere Kirken fuld Retfærdighed og det i den Grad, at de Kristne endog henvende sig til ham for at naa deres kirkelige Ret. Biskopen i Antiochia, den bekjendte Vranglærer *Paulus af Samosata* var forlængst bleven afsat fra sit Embede; men støttet ved Dronning *Zenobias* Gunst havde han nægtet at aftræde Menighedens biskopelige Embedsbolig. Da Aurelian efterat have beseiret Zenobia i Aaret 272 opholdt sig i Antiochia, henvendte Kirkens Mænd sig til ham med sine Klager over den opsætsige Vranglærer og bad om hans Afgjørelse. Og Keiseren bestemte, at det Parti skulde have Boligen, der stod i Kirkesamfund med Biskoperne i *Italien og Rom*[3]). Det var selvfølgelig af politiske Grunde, af Hensyn til Rigets Enhed, at Aurelian fældte en saadan Dom. Men Kei-

---

[1]) Fl. Vopiscus, Aurelian, C. 20. Scriptores Hist. Aug., ed. Peter II, 150—51.

[2]) Bernhardt, Pag. 155, har misforstaaet paagjældende Sted i Aurelians Skrivelse.

[3]) Euseb, Hist. Eccl., VII, 30. Eusebs Udtryk: »Menighedens Hus» synes at maatte forstaaes om den Menigheden tilhørende biskopelige Embedsbolig.

serens Holdning er dog ligefuldt et talende Vidnesbyrd om, at Storkirken er lovlig anerkjendt, og at den tillige er en Magt, som en forstandig Politik tilraader at støtte, for at Riget til Gjengjæld kan støttes ved den.

Medens nu Destruktionen af Romerrigets stolte Bygning foregaar med ustandselig Fart baade indad og udad, medens Alt er som i en Malstrøm af Uro, nyder Kirken Fred, og det er saa langt fra, at Kirken føler noget til de opløsende Kræfter, at dens Organisation for hver Dag tiltager i Fasthed. Under Fredstidens 43 Aar vinder Kirken stor Udbredelse; der kan ingen Tvivl være om, at dens Medlemmers Antal fordobler sig baade en og flere Gange. „Hine talrige Skarer," siger Euseb, „der gik over, den Mængde kristne Samfund, der dannede sig baade i den ene og anden Stad, og det paafaldende Tilløb, Bedehusene havde, overgaar al Beskrivelse og gjorde det umuligt for de Kristne at hjælpe sig med de gamle Bygninger, hvorfor der i alle Stæderne fra Grunden af reiste sig nye, rummelige Kirker[1]). Ja, i Østen var der endog Folkeslag, der i sin Helhed havde antaget den kristne Tro[2]).

Men paa samme Tid som Kirken gjør sine Erobringer, konsolidere ogsaa de aandelige Kræfter inden Hedenskabet sig, idet Nyplatonismen samler under sin Fane alt, hvad der endnu er hedensk, alt hvad der endnu holder fast paa de gamle Guder og den fædrene Gudsdyrkelse. Det er i sidste Halvdel af tredie Aarhundrede, at Nyplatonismens stolte Bygning reiser sig, denne storartede, geniale Blanding af Overtro og Philosophie, af østerlandsk Mystik

[1]) Euseb, Hist. Eccl., VIII, 1.
[2]) ibid IX, 8.

og antik Religion. Her var Rum for alle; her var dybsindig Spekulation for Philosopherne, her var Overtro for den Overtroiske, her var Mystik for Elskerne af det Mysteriøse. Var man Tilhænger af Folketroens Guder, gjenfandt man disse her; var man derimod mere monotheistisk anlagt og søgte det Guddommelige koncentreret i en enkelt Gudeskikkelse som Mithra eller Apoll, saa var man ligeledes hjulpen; thi Nyplatonismen havde Brug baade for de lavere Guder og den høieste Gud, Universets Grund-Princip, den absolute, formløse, ubevægelige Væren[1]).

Grundlagt i Alexandria af *Ammonios Sakkas*, en fra Kirken frafalden Kristen, var Nyplatonismen bleven forplantet til Rom af Ægypteren *Plotinos* og fra Hovedstaden spredt ud over det hele Romerrige[2]). Ingen philosophiskreligiøs Tankeretning havde nogensinde tidligere i den Grad formaaet at gribe Gemyterne som denne. Det turde vel siges som en almindelig Regel, at ved Enden af tredie Aarhundrede ere alle Dannede, der staa udenfor Kirken, i mere eller mindre Grad paavirkede af samme. For Nogles Vedkommende blev den nyplatoniske Bevægelse en Bro fra Hedenskabet til Kristendommen, idet denne fremstillede sig som den fuldendte Visdom, der med Afskaffelse af alle lavere Guddomme proklamerede Dyrkelsen af det ene guddommelige Væsen; havde man tidligere fundet den høieste Gud i Mithra eller i Solguden, saa fandt man den nu i Kristus. For den store Flerhed derimod skulde Nyplatonismen blive en uoverstigelig Mur, der for bestandig stængte dem ude fra

[1]) H. Vogt, Neoplatonismus und Christenthum, Pag. 47, fg.
[2]) Ritter, Geschichte der Philosophie, IV, 542 fg.

Kirken. Den nyplatoniske Bevægelse havde ligefra sin Begyndelse af en bevidst kristendomsfiendtlig Karakter, og eftersom den udvikler sig, stiller den sig i en fanatisk Opposition til Kristendommen, der daglig voxer i Styrke. Saa udgaar der da ogsaa fra Kredsen af de nyplatoniske Literater lidenskabelige Angreb paa Kirken. Vistnok var Kristendommen ogsaa tidligere bleven angrebet i Literaturen. Ved Enden af andet Aarhundrede var saaledes Platonikeren *Celsus* fremstaaet for at bekjæmpe den „barbariske" Kristendom, og alt, hvad der ud fra et hedensk Synspunkt kan siges mod denne, det er af ham bleven sagt. Men Celsus's *„Sanddrue Tale"* er dog med alle sine Sarkasmer, Fordreielser og Udfald mod Kristendommen et forholdsvis humant Skrift i Sammenligning med den lidenskabelige Fanatisme og skamløse Frækhed, der gav sig Luft saavel i Philosophen *Porphyrios's „15 Bøger mod de Kristne"*, som især i Statsmanden *Hierokles's „Sandhedskjærlige Taler til de Kristne"*.

Det maatte da være klart, at forsaavidt som den nyplatoniske Reaktion af Hedenskabet fik Romerstatens Herskere paa sin Side, saa vilde det ikke vare længe, før den kristendomsfiendtlige Fanatisme vilde søge at gjøre Kirken Afbræk ved mere virksomme Midler end Stridsskrifter, der gjorde lidet Indtryk og vare lette at gjendrive. Den gamle Verden skulde da ogsaa endnu en Gang blive Vidne til en Kamp paa Liv og Død mellem Kirken og Staten. Det er denne Kamp, der karakteriserer de første 20 Aar af det fjerde Aarhundrede, og som ender med Kirkens Seier.

IX.

Kirken og Romerstaten under det sidste blodige Sammenstød.

I Aaret 284 var *C. Aurelius Valerius Diocletianus* bleven Romerrigets Keiser. Søn af en Skriver eller efter Andre af en Frigiven havde han ved sine glimrende Evner og store Tapperhed svunget sig op fra simpel Soldat til Hersker over Verdensriget. Det var længe, siden en saa alsidig udrustet Mand havde indehavt Keiserværdigheden. Energisk til det yderste, en skarp Menneskekjender, klog og besindig besad han fremfor Alt et eminent organisatorisk Talent, i Kraft af hvilket han omorganiserede Romerriget. For at forebygge de uafladelige Oprør og Mytterier, der havde skaffet af Veien og fremkaldt den ene Keiser efter den anden og havde skabt Usikkerhed i alle Forholde, gav han Riget følgende Organisation.

Det vidløftige Rige delte han mellem sig og sin Vaabenfælle *Maximianus Herculius;* begge skulde under Navn af Augustus være Overkeisere, Diocletian i Østen, Maximian i Vesten. For at beskytte Grændserne, tog hver af Overkeiserne sin Underregent eller Cæsar. Maximian udvalgte i dette Øiemed *Fl. Constantius Chlorus*

og Diocletian *Galerius*; begge forbandt sine Underregenter til sig ved Giftermaal: Galerius ægtede Diocletians Datter Valeria, medens Constantius Chlorus skilte sig fra sin Hustru Helena og tog Maximians Steddatter Theodora tilægte[1]. Efter et bestemt Antal Aar havde Underkeiserne Udsigt til at rykke op til at blive Overkeisere, hvilken Udsigt da skulde hindre dem fra at gjøre Oprør.

Constantius Chlorus fik Landene hinsides Alperne, Britannia og begge Gallierne, Maximian Afrika og Italien, Galerius Illyrien ligetil Pontus og Diocletian Resten af de østlige Provinser. Denne var desuden ved sin overlegne Begavelse Sjelen i det Hele; alt gik da ogsaa godt, saalænge han stod ved Roret.

Noget nyt religiøst Grundlag for denne sin nye Organisation havde Diocletian ikke tænkt paa. Han var vistnok en religiøs Mand, der betragtede sit Herredømme som en Forlening af Jupiter; men hans Religiøsitet var ikke den gammelromerske, men væsentlig østerlandsk Soldyrkelse. Som Hersker optræder han da ogsaa paa de østerlandske Despoters Vis; han forlanger Knæfald og Tilbedelse, han er ligesom et over Alt og Alle ophøiet høiere Væsen, hvem Ingen maa røre ved. Denne Herskerglorie, hvormed han omgiver sig, denne religiøse Ophøiethed, hvori han indhyller sig, har han vistnok tænkt sig som sit Herredømmes religiøse Basis.

I hele 18 Aar af sin Regjeringstid lægger Diocletian ikke den ringeste Uvillie mod Kirke og Kristendom for Dagen. Fra sit Palads i Nikomedien kunde han daglig se den ligeoverfor paa en Forhøining opførte kristne

[1]) Aurelius Victor, Cæsar. 39.

Kirke; det var ham ingen Hemmelighed, at baade hans Gemalinde og Datter vare begyndte at nærme sig den kristne Tro; flere af hans Hofbetjente vare Kristne, og Keiseren havde altid vist al mulig Overbærenhed ligeoverfor deres religiøse Skrupler. Ja, de ledende Mænd inden Kirken vare ikke uden Haab om gjennem Keiserens kristne Omgivelser at kunne vinde ham for Kristendommen. Interessant i denne Henseende er en Skrivelse fra den Alexandrinske Biskop *Theonas* til Chefen for Diocletians Kammerherrer, *Lucius*, der bekjendte sig til den kristelige Tro. Biskopen giver denne flere Vink om, hvorledes han og de andre Kristne ved Hoffet burde forholde sig. Det gjaldt at gaa frem med Varsomhed, saa man fremfor alt undgik at støde Keiseren. Blev en Kristen f. Ex. ansat som Bibliothekar, burde han vogte sig for at udvise nogen Ringeagt for den verdslige Visdom og de gamle Forfattere; meget mere burde han anerkjende, hvad godt der forefandtes hos Digterne, Philosopherne, Talerne og Historieskriverne; kun undertiden skulde han ved given Leilighed anprise de Kristnes hellige Skrifter, kun lidt efter lidt skulde han søge at udvikle, at Kristus var den eneste sande Gud. Med hans Hjælp vilde man ogsaa spore gode Frugter af saadan Fremgangsmaade [1]).

Efter 18 Aars Regjering indtræder der hos Diocletian et gjennemgribende Omslag med Hensyn til hans Holdning ligeoverfor Kirke og Kristendom; med Rette spørger man: af hvilken Grund er dette skeet? Der har tidligere gjort sig flere Meninger gjældende herom, f. Ex., at

---

[1]) Gallandi, Bibl. Patr., T. IV. Neander, I, 146.

Keiseren frygtede for en Revolution fra sine kristne Undersaatters Side[1]; men hvorfor skulde vel en saadan Frygt først indfinde sig, efter at Keiseren i 18 Aar ingen oprørske Tendentser har mærket blandt de Kristne og aldrig har frygtet for at hæve kristne Mænd til de høieste Stillinger ved Hoffet og i Staten? Den senere Tids Historieforskere[2]) ere mere og mere komne til det Resultat, at der ikke har foreligget nogen anden Aarsag til Kristenforfølgelsen under Diocletian, end den, der er udtalt af den kristne Forfatter *Lactantius* i hans Skrift: „Om Forfølgernes Dødsmaader". Lactants fortæller nemlig, at da Galerius og Diocletian vare sammen i Nikomedien Vinteren 303 og der raadsloge med hinanden om Rigets Vel, gav Overkeiseren, gammel, træt og syg, endelig efter for sin Medregents Overtalelser og indvilgede i, at de Kristne skulde forfølges[3]). Galerius var nemlig en udpræget Tilhænger af Nyplatonismen, overtroisk som sin Moder, en fanatisk Modstander af Kristendommen. Det er altsaa den nyplatoniske Reaktion, der gjennem Galerius sætter den sidste og blodigste Kristenforfølgelse i Scene. Saaledes skildrer Lactants, der paa hin Tid opholdt sig i Nikomedien, Sagen. Da han stod i Forbindelse med de Kristne ved Hoffet, havde han den bedste Anledning til at blive bekjendt med Tingenes Stilling, og han kunde ingensomhelst Interesse have af at give en forvrængt Fremstilling og renvadske Diocletian paa Galerius's Bekostning. Han tilføier[4]), at Overkeiseren

---

[1]) Burckhardt, Zeit Constantins, Pag. 325 fg.

[2]) F. Ex. Englænderen *Mason*, der dog gaar for vidt i at gjøre Diocletian velvillig stemt ligeoverfor Kirken.

[3]) De mortibus persecutorum, XI.

[4]) ibid., l. c.

længe modsatte sig den fanatiske Cæsars Planer. Det var farligt, mente han, at forurolige Landene, at udgyde saa Manges Blod; thi de Kristne døde gladelig. Det var nok, at man holdt Hofbetjentene og Soldaterne fra den kristne Tro. Endelig gav han efter, dog først efter at han havde raadspurgt det Milesiske Apollo-Orakel. Han betingede sig imidlertid af Galerius, at Forfølgelsen skulde gaa for sig uden Blodsudgydelse.

De følgende Begivenheders Gang viser noksom, hvor korrekt Lactantius's Fremstilling er i alle Stykker.

Den 23de Februar, den saakaldte Terminalie-Fest, Grændsestenenes, Grændsegudens Høitid[1]), var bleven udseet til at danne Indledningen til de Forføininger, der skulde sætte Grændse for Kristendommen og bringe Kirken til Undergang. Ved Daggry begav Nikomediens Præfekt sig med en Flok Officerer og civile Embedsmænd til de Kristnes Kirke. Efterat have brudt op Dørene, opbrændte de alle hellige Skrifter, de der forefandt. Alt, hvad der forresten var i Kirken, blev givet den hedenske Pøbel til Rov og Bytte. Man havde ogsaa tænkt at sætte Ild paa selve Kirken; men da man frygtede for, at der heraf kunde opstaa Fare for Ildsvaade, sendte man Soldater af Livvagten didhen, forsynede med de nødvendige Redskaber, og disse jævnede da i nogle Timer Kirken med Jorden[2]). Kirken var nemlig en ikke stor Træbygning. Den følgende Dag fandtes opslaaet et keiserligt Edikt af følgende Indhold:

1. De Kristnes Kirker skulle tilintetgjøres og alle deres Bøger opbrændes.

---

[1]) Preller, Pag. 227.
[2]) De mort. pers. XII.

2. De Kristne tabe alle sine borgerlige Rettigheder.
3. Slaver, der forblive Kristne, tabe enhver Adgang til at kunne blive frigivne[1]).

Da dette Edikt om Morgenen den 24de Februar fandtes opslaaet paa Torvet i Nikomedien, var en Kristen forvoven nok til at nedtage og sønderrive det, idet han satirisk udbrød, at det var en Beretning om en ny Seier, man havde vundet over Gotherne og Sarmaterne. Han blev da ogsaa øieblikkelig greben, underkastet Tortur og derpaa som Høiforræder levende brændt[2]).

Diocletians og Galerius's Edikt var af en forholdsvis uskadelig Natur. Men ulykkeligvis indtraadte der en Begivenhed, der æggede til større Strænghed. Nogle Dage efter at den keiserlige Forordning mod Kirken var udkommen, udbrød der Ildebrand i det Indre af Keiserens Palads og nedbrændte en Del af samme. *Lactants* siger, at Galerius havde foranstaltet Ilden paasat for senere at skyde Skylden paa de Kristne og derved drive Diocletian til at gribe til strængere Forholdsregler mod dem[3]). *Euseb* kjender Beskyldningen mod de Kristne, men ved Intet om, at Galerius skal have havt sin Haand med i Spillet[4]). *Constantin*, der paa samme Tid opholdt sig ved det keiserlige Hof som et Slags Gidsel, har senere udtalt, at Paladsbranden var opstaaet som Følge af, at Lynet havde slaaet ned[5]). Hvordan det nu forholder

---

[1]) De mort. pers. XIII. Euseb, De Mart. Pal. Proem. Hunziker, i Bündingers Untersuchungen zur Röm. Kaisergeschichte II, 166.

[2]) De mort. pers. XIII.

[3]) ibid. XIV.

[4]) Hist. Eccl. VIII, 6.

[5]) Oratio ad Sanct. Coet. C. 25.

sig hermed, nok er det, at Diocletian var overbevist om, at de Kristne havde været Ophavet til den Fare, der havde truet hans egen Person, og at han derfor sammen med sin Medregent udgav et nyt Edikt af større Strænghed end det første. Dette andet Edikt fra Begyndelsen af Marts 303 indeholdt Befaling om, at

1. alle kristne Hofbetjente skulle henrettes;
2. alle kristne Biskoper, Presbyter og Diakoner skulle kastes i Fængsel, hvor de forblive siddende indtil videre[1]),

Formaalet med disse to Edikter af Februar og Marts 303 er selvfølgelig dette at gjøre Ende paa Kristendommen. Naar de Kristne ikke længere havde Forsamlingssteder, hvor de kunde bestyrkes i sin Tro, naar der iblandt dem ikke forefandtes Hyrder og Lærere, der kunde paavirke dem til at holde fast paa sine Meninger, naar de vare betagne Udsigten til gjennem indflydelsesrige Mænd ved Hoffet at opnaa en lykkeligere Stilling, og naar de endelig fik føle Trykket af at have mistet alle borgerlige Rettigheder, saa antog man, at den kristne Tro lidt efter lidt vilde uddø, at de særsindede Kristne vilde efterhaanden falde tilfode og gaa over til den nationale Gudsdyrkelse.

I Kraft af de keiserlige Edikter brød altsaa Forfølgelsen løs over det ganske Rige. Diocletian, Galerius, Maximianus Herculius og Constantius Chlorus satte alle Ediktes Bestemmelser igjennem, den sidstnævnte dog vistnok mildest. Imidlertid gik den værste Storm ud over Menighedens Ledere; af det menige Kristenfolk er i den

---

[1]) De mort. pers. XV. Euseb, De Mart. Pal. Proem.

første Tid vel ikke Mange blevne forulempede. Kirkerne bleve vistnok overalt nedbrudte, og mere end en Bibelkodex gik op i Luerne; „en utallig Mængde“ kristne Biskoper og Presbytere fyldte Fængslerne, saa der, som Euseb siger, „intet Rum levnedes for virkelige Forbrydere“ [1]). Paa Grund af Jagten efter de Kristnes hellige Skrifter under denne Forfølgelse opstod der en ny Klasse af Frafaldne, de saakaldte „*Traditores*“, det vil sige saadanne, der for at frelse sit Liv havde udleveret Øvrigheden de forlangte Bøger. I Klasse med disse regnedes ogsaa alle, der istedet for de rettroende Kristnes Skrifter udleverede kjætterske Bøger.

I November 303 festligholdt Diocletian og Maximian sin Vicennalie-Fest i Rom. Under denne Høitid udstedtes et *tredie Edikt* angaaende de Kristne. Ved dette bestemtes følgende:

1. Der skjænkes en almindelig Amnestie til alle i Fængslerne siddende Forbrydere.
2. I denne Amnestie blive ogsaa de fængslede Geistlige delagtige, forsaavidt som de maatte findes villige til at offre til Guderne.
3. Forsaavidt som disse derimod ikke ville offre, skulle de tvinges dertil ved alle Arter af Tortur [2]).

Dette tredie Diocletianske Edikt var da paa den ene Side en Formildelse, men paa den anden Side en Forstærkelse af Strængheden i det andet Edikt. Der var ved dette bragt Klarhed over Situationen, det var nu bragt paa det Rene, at det ikke var politiske Forbrydelser, men ene og alene de Kristnes Tro, der var

---

[1]) Hist. Eccl. VIII, 6.

[2]) De Mart. Pal., C. 2. Hist. Eccl. VIII, 6. Hunziker, Pag. 188.

Aarsag til, at de bleve forfulgte. — Efter en Yttring af Euseb om dem af Menighedernes Hyrder, der „paa en skjændig Maade krøbe i Skjul, en hist, en anden her“ [1]), turde der vel ikke være nogen Tvivl om, at enkelte af de fængslede kirkelige Funktionærer tilkjøbte sig Friheden ved at falde fra Sandheden. Men paa den anden Side er det efter Euseb ligesaa vist, at Flertallet holdt med Frimodighed fast ved sin Tro, og at det tredie Edikt skabte ikke blot Bekjendere, men ogsaa Martyrer, der endte sit Liv som Følge af Torturen, i „alle Rigets Provinser“ [2]).

Træt og syg vendte Diocletian tilbage til Nikomedien fra Rom, hvor hverken han havde likt sig, eller man havde likt ham paa Grund af hans Smaalighed [3]). Efter Tilbagekomsten henfaldt han ifølge Lactantius's Skildring mere og mere til en sygelig Tungsindighed, der endog grændsede til ligefrem Sindssvaghed. Ved Begyndelsen af det følgende Aar fik han Besøg af sin Underkeiser Galerius; Resultatet af dette Samvær mellem de to Herskere var et *fjerde Edikt* mod Kirken, et Edikt, Galerius visselig har været Ophavet til, og som sigtede til at udrette, hvad de tidligere Edikter ikke havde formaaet at virke: med een Gang fuldstændig at udrydde Kristendommen af Verden. Indholdet af dette Diocletianske fjerde og sidste Edikt af 304 maa efter en Yttring af Euseb [4]) og det i Sabinus af Spoletos Martyrakter opbevarede Reskript, der her urigtig tillægges Maximianus Herculius og vel er adskillig overarbeidet, have gaaet ud paa følgende:

---

[1]) Hist. Eccl. VIII, 2.
[2]) ibid. VIII, 6.
[3]) Aur. Victor, Cæs., 39.
[4]) De Mart. Pal., C. 3, 1.

1. Alle Kristne skulle ved Øvrighedens Indskriden føres frem for Retten for enten at offre med det Gode eller at tvinges dertil ved Torturen.
2. I Tilfælde af fortsat Gjenstridighed dømmes de Kristne til Døden efterat være berøvede deres Værdigheder, og efterat deres Eiendomme ere blevne konfiskerede [1].

Tilstanden fra Decius's Tider var altsaa vendt tilbage. Det vilde føre os for vidt og i Grunden være af forholdsvis liden Interesse at paavise, hvorledes Ediktet blev praktiseret i de enkelte Tilfælde, eller at gjengive Beretningerne om de os bekjendte Martyrer, der snart hist, snart her maatte lade sit Liv. Vi ville kun anføre een Kjendsgjerning, der mere end noget andet er skikket til at kaste Lys over Tilstanden i hine Tider. I Rom blev Menighedens Biskop *Marcellinus* greben og henrettet for sin Troes Skyld (304). Menighedens endnu paa fri Fod værende Presbytere vovede ikke at skride til Valg af en ny Biskop, saa Menigheden i Hovedstaden i henved tre Aar (304—307) var uden Overhyrde: saa faretruende vare Tiderne! At det fjerde Edikt ialfald udenfor Constantius Chlorus's Enemærker blev iværksat med Strænghed, derom vidner baade Euseb og senere Athanasius. Man udraabte de Kristnes Navne paa Gaderne, man befalede dem at indfinde sig i Templerne, man inkvirerede efter forud affattede Navnefortegnelser, man holdt Vagt i Portene, og alle, der bekjendte sig at være Kristne, bleve strax paagrebne. I Alexandria ved man at selve Hedningene optoge de betrængte Kristne i sine Huse og ydede dem Skjul og udsatte sig heller

[1]) Hunziker, Pag. 189 fg.

for Fare, end de vilde røbe dem, de havde givet Tilflugt[1]).

Allerede troede man, at det var ude med Kristendommen, og at Kirken drog sit sidste Suk, saa det kristne Navn om føie Tid vilde være udryddet af Jorden. I den bekjendte Indskrift fra *Clunia* i Spanien prises derfor Diocletian og Maximian som dem, der „baade havde udvidet det Romerske Herredømme i Vesten og Østen og udslettet de Kristnes Navn, der pønsede paa at omstyrte Staten —, som dem, der „overalt havde udryddet den kristne Overtro og udbredt Gudernes Dyrkelse“[2]).

Men man triumpherede for tidligt. Selv om Diocletian istedetfor at være syg og træt af Regjeringen havde staaet der i sin fulde Kraft og været udrustet med samme Kristenhad som Galerius, og selv om han ikke i 305 frivillig havde nedlagt Regjeringen og derved givet det første Stød til den nye, stolte Statsorganisations Sammenfalden, vilde Kristendommen ikke have ligget under, om end dens endelige Seier kunde være bleven trukket noget i Langdrag.

Det var den 1ste Mai 305, at Diocletian og Maximianus Herculius høitidelig nedlagde Regjeringen som Overkeisere i det Romerske Rige[3]), Diocletian frivillig og træt af Regjeringens Byrder, Maximian ufrivillig, paa Diocletians Tilskyndelse. Efter den nye Statsorganisation skulde nu de tidligere Underkeisere — Cæsarer — rykke op til Overkeisere — Augusti —; *Galerius*, den fanatiske Nyplatoniker og barbariske Kristenforfølger,

---

[1]) Athanasius, Hist. Arian. ad Monachos, 8, 64. Neander I, 160.
[2]) Hos Gruter II, 280, 3; oftere citeret.
[3]) Lactants, De mort. pers. XIX. Hunziker, 201 fg.

sukcederede Diocletian som Augustus i Østen, medens *Constantius Chlorus* blev Maximians Eftermand som Augustus i Vesten. Sjelen i Regjeringen skulde nu efter Diocletians System *Galerius* blive, Retten til at udnævne Underkeiserne saavel i Vesten som i Østen tilkom altsaa ham, og han gjorde da det Valg, at han med Forbigaaelse af Maximians Søn Maxentius beskikkede *Flavius Severus*, en dygtig Officer af lav Herkomst fra Illyrien, til Underkeiser under Constantius Chlorus, medens han til sin egen Cæsar udnævnte sin Søstersøn *Maximinus Daza*, en raa Kriger af vilde Sæder[1]). Riget var altsaa atter delt mellem 4 Herskere: I Vesten *Constantius Chlorus* som Augustus og *Flavius Severus* som Cæsar; i Østen *Galerius* som Augustus og som Cæsar *Maximinus Daza.*

Da vor Hensigt ikke er at skildre Roms politiske Historie i denne Tid, men Kirkens og Imperiets Sammenstød og Kampe, gaa vi nu strax over til at fremstille Kristendommens Kaar fra 305 af først i Østen og derpaa i Vesten.

Ved Diocletians Afgang stod det sidste Edikt mod de Kristne fremdeles ved Magt. Efter hvad vi tidligere have bragt i Erfaring med Hensyn til Galerius's Stemning ligeoverfor Kristendommen, følger det af sig selv, at der i de Egne af Romerriget, der vare ham underlagte, ikke kunde blive Tale om bedre Tider for de Kristne end tidligere, men kun om værre. *Galerius*, hvem baade hedenske og kristne Forfattere rose for sit statelige Udseende og sin krigerske Dygtighed[2]), var en

---

[1]) Burckhardt, Constantin, Pag. 45.

[2]) Aurel Victor, Cæsar. 40, 12. Epitom. 40, 15. Lactants, De mort. pers IX. Euseb, VIII, 16.

Mand uden politisk Fremsyn, men af saa meget større Lidenskabelighed; i Henseende til de Kristne var han, hvad den kristelige Digter Prudentius siger: „umild, vild, grusom, uforsonlig[1]). I dette sit Kristenhad blev han ogsaa støttet af sin Underkeiser og Søstersøn *Maximinus Daza*. Efter hedenske Forfattere skal denne Mand ikke have været uden Sands for Kunst og Videnskab trods sit raae Væsen og Tilbøielighed til Drukkenskab[2]); af kristelige Skribenter skildres han som grusom, vellystig og i høi Grad overtroisk[3]). „Ingen“, siger Euseb, „stod høiere anskreven hos ham end Mestere i Troldom og Hexeri, og ifølge sin i høi Grad frygtsomme og overtroiske Sindsstemning var han ganske hildet i Afguderi og Djævelens Væsen. Uden Spaamænd og Orakler turde han, saa at sige, ikke røre en Finger“[4]). Hvorledes de Kristnes Kaar maatte blive der, hvor Diocletians sidste Edikt blev sat i Udøvelse af disse Mænd, der begge to havde sat sig til Opgave at udrydde Kristendommen og skabe en ny Tid for Hedenskabet, siger sig selv. Det er vistnok med fuld Grund bleven sagt, at Galerius's og Maximinus's Regjeringstid er ret egentlig Kristenforfølgelsens blodige Periode i Østen[5]); at skildre alle de Martyrer, der offre Livet for sin Tro i denne Tid, vilde blive et langvarigt Arbeide[6]) og frembyde kun lidet af historisk Interesse. Kun skal det bemærkes, at man gik endog nogle Skridt ud over de Diocletianske Bestem-

[1]) Prudentius, Hymnus in Romano: »immitis, atrox, asper, implacabilis«
[2]) Epitom 40, 18.
[3]) Lactants, De mort. pers. XXXVIII fg. Euseb VIII, 14.
[4]) Euseb, l. c.
[5]) Hunziker, 229.
[6]) Se de af Hunziker anførte, Pag. 229 og Ruinarts acta.

melser. I Forbindelse med Galerius udgav nemlig Maximinus i 308 et Edikt, der foruden at befale de forfaldne Templers Gjenopbyggelse tillige søgte at omorganisere det hedenske Presteskab i Analogie med den kristne Kirkeforfatning; hver Provins skulde have sin Overprest; disse skulde vælges blandt de gamle ærværdige Veteraner inden Rigets Embedsstand, udstyres med ydre Glands og endog forsynes med en Livvagt. For at tvinge alle Kristne til at deltage i den hedenske Kultus gav han ligeledes Befaling til, at alle Fødevarer, der bragtes frem paa Torvene til Salg, skulde besprænges med Offervin, hvorhos han tillige forordnede, at Kristne, der ikke vilde nyde de besprængte Fødemidler eller offre, *kunde* istedetfor at dræbes, lemlæstes[1]), til hvilken Bestemmelse Galerius ved et Reskript føiede det Tillæg, at i Tilfælde af stor Haardnakkethed fra de Kristnes Side skulde man ikke lade sig afskrække fra Henrettelse, specielt at lade Kristne levende brænde[2]).

Under Betragtningen af denne den Galerisk-Maximinske Forfølgelse viser det sig i det hele taget, at Kirken, efter at den første Overraskelse under Diocletian var over, nu med stor Udholdenhed og gudelig Mandighed holder sig oppe under de tunge Tider. Ja, det var tunge Tider. Vi skulle kun anføre to Exempler. I Phrygien sætter man Ild paa et kristeligt Forsamlingshus

---

[1]) Euseb VIII, 14 de. Martyr Pal. § 9. — Acta Theod. Amaseni, hos Hunziker 234. Euseb, de Mart. Pal. C. 9.

[2]) Den hell. Domnios Acter, Bolland. 11 April, 2 Bind, Pag. 6. Hunziker 229. Lactant, De mort. pers., XXI: Dignitatem non habentibus poena ignis fuit. Id exitit primo adversus Christianos permiserat datis legibus ut post formenta damnati lentis ignibus urerentur.

og opbrænder det med alle de der forsamlede Kristne[1]. En By i samme Landskab, hvis samtlige Indvaanere med Øvrighedspersonerne i Spidsen bekjendte sig til den kristelige Tro og nægtede at offre, blev beleiret af Krigsfolk; man tændte Ild paa Byen, og alle Indbyggerne — Mænd, Kvinder og Børn — omkom i Flammerne[2]. Men under disse tunge Tider viste det sig ogsaa mere og mere, hvor uovervindelig Kristendommen var. Efter at Forfølgelsen havde raset fra 305—310, maa endelig Galerius indstille den. Syg og træt[3]) følte han, hvorledes han stod foran en Magt han ikke kunde beseire; det synes endog, som om han i sin Overtro begyndte at tænke paa; at det maaske kunde være godt at gjøre sig denne Magt forbunden; maaske var der dog mere Kraft i de Kristnes Bønner end i Henvendelserne til Apollo og Asklepios. Han udstedte derfor om Høsten 310 et *Tolerance-Edikt* for de Kristne i sit eget og flere af Medkeisernes Navn; *Maximinus Dazas* Navn mangler dog, uvist af hvad Grund. I Ediktet, der er os opbevaret baade paa Græsk og Latin[4]) søger nu Galerius at dække Tilbagetoget saa godt han kan. Han begynder med at erklære, at det altid havde været hans Bestræbelse at fremme den Romerske Statsreligion; derfor havde han ogsaa søgt at bringe de Kristne, om hvem han siger, at de vare faldne fra sin gamle, oprindelige Gudsdyrkelse og nu kun fulgte sine egne Meninger, paa bedre Tanker, at de kunde forandre sit Væsen og

[1]) Lactants, De mort. pers., V, 11.
[2]) Euseb, VIII, 11.
[3]) Lactants, De mort. pers. XXXIII. Euseb VIII, 16.
[4]) Lactants, De mort. pers., XXXIV. Euseb VIII, 17.

vende tilbage til sine Fædres Skikke. Men disse Bestræbelser havde været forgjæves, Mængden af de Kristne havde fremturet i sin Halstarrighed og hverken offret til Statens Guder eller dyrket sin egen Gud. I Kraft af sin store Mildhed og stadige Sædvane at skjænke alle Mennesker Naade har derfor Galerius troet at burde udstrække denne sin Overbærenhed saavidt, at han nu tillader de Kristne atter at være Kristne og at holde sine Forsamlinger (ut denuo sint Christiani et conventicula sua componant), under Betingelse af, at de intet foretage sig imod Statens Love, og at de til Tak for Keiserens Naade bede til sin Gud for hans og Statens Vel ligesaavel som for sit eget, at Staten i alle Henseender kan trives, og de selv bo trygge i sine Pauluner.

Vi behøve ikke at gjøre opmærksom paa, hvorledes Præmisserne og Konklusionen i dette Edikt staa i Strid med hverandre. Vi skulle kun pege paa, hvorledes den raadløse Keiser i sin Forordning ligefrem forsøger at faa en Tuskhandel istand mellem sig og de Kristne. Han vil give dem Tilladelse til at existere, de skulle til Gjengjæld yde ham Forbøn. Og netop dette Træk er et afgjørende Bevis for, at de kristne Historieskrivere have Ret, naar de som Grunden til Galerius's forandrede Opttræden ligeoverfor de Kristne anføre hans Sygdom og hans Hjælpeløshed under denne. I hele Østen have nu de Kristne indtil videre opnaaet Tolerance; vi vende os derfor fra Østen mod Vesten for at tage Begivenhederne der nærmere i Øiesyn.

Som tidligere bemærket blev *Constantius Chlorus* ved Maximians Fratrædelse (305) Overkeiser i Vesten med *Flavius Severus* som Underkeiser. Han vedblev som før

at herske over Gallien og Britannien; som tidligere var han fremdeles mild mod de Kristne og tog intet Hensyn til de Diocletianske Edikters Bestemmelser, uden forsaavidt som han i Begyndelsen for Skinnets Skyld lod en og anden Kirke i Gallien nedrive[1]). Østens Herskere havde formeget andet at bestille til at de skulde tænke paa at fortrædige ham for denne hans lovstridige Mildhed mod de Kristne. Hvad der havde tilskyndet ham til denne hans Optræden, er vanskeligt at sige. At det ikke var Svaghed og Dorskhed, er ganske sikkert; thi Constantius var en overordentlig dygtig Kriger og en stærk Personlighed, skjønt han vistnok maa have været af et roligt og mildt Sind og uden fremtrædende Lidenskabelighed[2]). Af høi Byrd og aristokratisk Dannelse havde han sandsynligvis ogsaa et videre politisk Syn end hans i de allerlaveste Stænder fødte Medherskere; han indsaa, at Tiden krævede ganske andre Forholdsregler end at plage og myrde fredelige Undersaatter. Hertil kom nu hans religiøse Opfatning. Constantius Chlorus var Nyplatoniker ligesaavel som Galerius og overtroisk i samme Grad som Maximinus Daza. Men fra samme Udgangspunkt kan man komme til forskjellige Standpunkter. Thi den samme Nyplatonisme, der af Galerius og saa mange andre af Samtidens Mænd skabte fanatiske Kristenforfølgere, gjorde Constantius Chlorus til en Tolerancens Mand. Af Nyplatonismen havde han tilegnet sig ikke Fanatismen, men det monotheistiske Drag; de forskjellige guddommelige Magter,

---

[1]) Lactants, De mort. pers., XV.
[2]) Eutrop, X, 1. Eum. Paneg. in Constantium VI; citeret af Hunziker, Pag. 206.

Folketroens manfoldigartede Guder, havde for ham samlet sig som en Enhed i et guddommeligt Væsen, den uovervindelige Solgud, Mithra, eller hvad andet man nu vilde kalde det. I denne Betydning maa det forstaaes, naar Euseb siger om Constantius, at han dyrkede den eneste sande Gud[1]). Men naar dette er Tilfældet, saa er det ogsaa forstaaeligt, hvorledes en Mand af en saadan religiøs Opfatning kunde have en vis Sympathie med Kristendommen og føle sig alt andet end oplagt til at fortrædige dem, der havde lidt saa meget, fordi de ikke vilde dyrke de mange Guder, men kun den ene Gud. Enten man nu kaldte den øverste Gud Mithra, Solen, Apollo, eller man kaldte ham Kristus, det var dog ikke saa stor en Forskjel, og selv om de lavere Guder, som Folket holdt sig til, selvfølgelig havde sin Tilværelse og Berettigelse, var der dog ingen Grund til at søge at udrydde dem, der vare saa aristokratiske i sin Gudsdyrkelse, at de foragtede den store Hobs Guder og kun vilde have med den ene store Overgud at skaffe. Saaledes maa aabenbarlig Constantius Chlorus's Tankegang have været. Hans Regjering skulde imidlertid ikke blive af lang Varighed; thi han døde allerede den 26de Juli 306 i York i England efter seierrig at have tilbageslaaet et Angreb paa de Romerske Besiddelser af de vilde Pikter fra Skotland. Og her staar man foran Sønnen *Constantin den Stores* Fremtræden paa Historiens Skueplads.

Constantin var født 274 i øvre Møsien (Moesia superior) eller Serbien i Byen *Naissus*, hvor hans Moder *Helena* dengang var Værtshusholderske. Faderen, der

---

[1]) Euseb, Vita Const. I, 17.

senere tog den lavbyrdige [1]), men skjønne Kvinde tilægte, skilte sig efter flere Aars Forløb fra hende, da han som tidligere berettet af politiske Grunde ægtede Maximians Steddatter Theodora, med hvem han havde flere Børn. Den unge Constantin var ved Faderens Udnævnelse til Underkeiser en Yngling paa 17 Aar, af fortrinlige Aandsgaver, af høi Vægt og et overmaade skjønt Udvortes. Medens Faderen gjorde sine Krigstog i Germanien, Gallien og Britannien, maatte den uægte Søn som et Slags Gidsel [2]) dels opholde sig ved det keiserlige Hof i Nikomedien, dels kjæmpe ved Galerius's og Diocletians Side ved Grændserne, og i denne Skole vandt han ikke blot Berømmelse for sin Tapperhed, men lagde ogsaa Grundvolden til sin senere fremragende militære Dygtighed. — Efter at Diocletian og Maximian havde nedlagt Regjeringen, og Faderen var bleven Vestens Overkeiser, blev Opholdet i Østen mere og mere betænkeligt; Gang efter Gang blev der nægtet ham Tilladelse til at reise; thi Galerius vilde ved at holde fast paa ham sikkre sig mod Fare fra Faderens Side. Tilsidst blev dette den unge Mand utaaleligt, hvorfor han i al Stilhed forlader Nikomedien, iler med den keiserlige Post mod Vest og naar lykkelig frem til sin Fader, just som denne i Bretagne staar i Begreb med at indskibe sine Tropper til Toget mod Pikterne. Da Constantius Chlorus efter Krigens Ende døde i York den 26de Juli 306, blev Constantin efter Faderens tidligere udtalte Ønske udraabt af Hæren som Cæsar i Vesten [3]) og som saadan ogsaa, trods sin uægte Fødsel og trods

---

[1]) Zosimos II, 8.
[2]) Saa siges udtrykkelig af Zonaras II, 12, 33.
[3]) Hunziker, Pag. 313.

at han paa en temmelig betænkelig Maade var kommen til Magten, anerkjendt af Galerius. Som Faderen havde han sin Residents i *Trier*, og herfra styrede han da sine Provinser og var ligesaa energisk som dygtig, naar det gjaldt at møde Barbarernes Angreb paa Grændserne. Med Hensyn til de Kristne fulgte han i et og alt Faderens Politik.

Flavius Severus var ved Constantius Chlorus's Død bleven Vestens Overkeiser; saalænge havde den Diocletianske Statsorganisation staaet sin Prøve. Nu skulde dennes Skrøbelighed dog komme for Dagen; det skulde blive aabenbaret, hvorledes Diocletian trods sit store Organisations-Talent dog havde været ligesaa kortsynet i sin Regjeringsorganisation som i sin Politik ligeoverfor Kirken. Det var nemlig en Ting, som Diocletian ikke havde taget med i Regningen: de afgaaede Herskeres Sønners Ærgjærrighed; enten maatte Diocletian have bestemt, at alle disse skulde dræbes, eller ogsaa maatte han have bygget sit System paa andet, end den ældste Overkeisers vilkaarlige Udnævnelse af Underkeiserne. Ikke længe efter at Constantin var bleven udraabt som Cæsar i Vesten, fremstod nemlig den i Roms Nærhed som Privatmand hidtil levende *Maxentius*, Søn af den gamle *Maximianus Herculius* og Svigersøn af Galerius; han blev hyldet af Prætorianerne og med Jubel anerkjendt af det Romerske Folk og Senat den 27de Oktober 306 [1]). For dog at have en Autoritet at støtte sig til, bevægede han sin gamle Fader Maximianus Herculius til ligesaa at gribe Purpuret; saavel Fader som Søn antoge Titelen af Overkeisere, Augusti, saa Riget nu havde 4 Augusti:

---

[1]) Lactants, De mort. pers. XLIV.

Galerius, Severus, Maximian og Maxentius, og 2 Cæsarer: Maximinus Daza og Constantin. Galerius overdrager Vestens legitime Overkeiser Severus at tugte Usurpatorerne; denne iler med sin Hær fra Mailand mod Rom, men forlades af sine Soldater, fanges i *Ravenna* og mister kort efter Livet. Galerius, der ligeledes med sin Arme rykker frem for at hævne Severus's Nederlag og knuse Oprørerne, bliver af sine utroe Soldater nødt til at vende tilbage; *Maxentius* og *Maximian* vare altsaa Herrer over *Italien*; for at gjøre Constantin gunstig stemt ligeoverfor det saaledes tilranede Herredømme havde Maximian givet ham sin Datter Fausta tilægte [1].

Maxentius skildres af Euseb som en raa, ryggesløs, grusom, udsvævende og i høi Grad overtroisk Mand [2]. Efter at have tilranet sig Herredømmet over Italien og Rom søgte han til Støtte for sin vaklende Throne at gjøre sig de Kristne forbundne ved at indstille Forfølgelsen, saa det en Stund saa ud til, at han vilde blive en „mild og naadig Herre“. Hans sande Væsen kom dog snart for Dagen, og hans tyranniske Færd og dyriske Udsvævelser skabte snart et svælgende Dyb mellem ham og de Kristne. Dette blev nu i end stærkere Grad Tilfældet efter følgende Begivenhed. En af Roms allerhøieste Embedsmænd havde en kristen Hustru, der i lige Grad udmærkede sig ved Skjønhed og Fromhed. Maxentius's utøilede Lidenskabelighed blusser op, Manden er feig nok til at give sit Minde til, at Keiseren skal faa sin Villie frem, Keiserens Haandlangere staa allerede i

---

[1]) Lactants, De mort. pers. XXVII.
[2]) Euseb, VIII, 14 og IX, 19.

Huset for at afhente hende. Hun udbeder sig et Øiebliks Frist for at smykke sig, gaar ind i sit Kammer, støder et Sværd gjennem sig og dør paa Stedet. Hun blev høilig priset for denne sin heroiske Gjerning; „det kom," siger Euseb, „for Dagen, at der ikke gives en saa uovervindelig og ukrænkelig Ting som de Kristnes Dyd" [1]). Det maatte da ogsaa blive klart, at det ikke var blandt de Kristne, Maxentius kunde søge sine Støtter, det maatte blive Hedenskabet, han fik holde sig til.

For at man kan forstaa de følgende Begivenheder, bliver det nødvendig at kaste Blikket endnu lidt paa Profanhistoriens Begivenheder.

Ved Maxentius's og Maximians oprørske Færd i 306 var den Diocletianske Rigsordning aldeles opløst, Riget var i fuldstændig Forvirring. Under disse Omstændigheder søgte Galerius at faa Orden bragt tilveie igjen ved i Aaret 307 at afholde en *Keiserkongres* i Byen *Carnuntum* (i Nærheden af Wien), og Oldingen Diocletian lod sig bevæge til at indfinde sig her for at støtte Rekonstruktionsværket med sin Indflydelse og sine Raad. Den gamle Urostifter Maximianus Herculius afgav ogsaa Møde. Her blev nu Galerius's gamle Ven og Kampfælle *Licinius* udnævnt til Overkeiser — Augustus — i Vesten i den myrdede Severus's Sted, *Maximian* blev tvungen til at nedlægge sin usurperede Værdighed, den gamle Diocletianske Rigsorganisation blev konsekvent fastholdt, Maxentius skulde paa det mest energiske bekjæmpes [2]). Underkeiserne skulde for Eftertiden ikke hedde Cæsarer,

[1]) Euseb, VIII, 15.
[2]) Zos. 2, 11. Euseb VIII, 13. Aurel. Vic., Cæsares, 40, 8. Hunziker, 224—26.

men „*Overkeisernes Sønner*" — filii Augustornm —, det var nu altid et lidet Avancement. De legitime Cæsarer — Constantin i Vesten og Maximinus Daza i Østen — finde sig heri; men da sidstnævnte efter nogen Tids Forløb af Hæren lader sig udraabe til Overkeiser — Augustus — og Galerius ikke ser sig istand til at hindre ham heri, opfordrer han Constantin til at gjøre det samme. Nu var altsaa den gamle Rangsforskjel mellem Over- og Underkeiserne ophørt, alle 4 Herskere skulde være hinanden jævnbyrdige og hedde *Imperatorer*[1]). Imidlertid skulde Keiserkongressens Rekonstruktionsforsøg støde paa en endnu værre Hindring end denne Strid om Rang og Titler. For det første stod Maxentius som Italiens Hersker, og Magten smagte ham for sød til at han skulde vilde opgive den, og det havde vist sig, at han var en farlig Mand at binde an med. Og for det andet havde den halsstarrige Maximian vel nedlagt Purpuret i Carnuntum; men efter at være kommen til Gallien til Svigersønnen Constantin, griber han under dennes Fravær i Krigen mod Frankerne for tredie Gang Scepteret; da han overvunden af Constantin atter pønser paa Forræderi, var der intet andet at gjøre end at rydde ham af Veien[2]).

Tiden gaar hen, man kjæmper mod Barbarerne, man forfølger de Kristne i Østen og hist og her i Italien, saavel Usurpatoren som de 4 lovlige Herskere holde sig i sine Besiddelser. Saa udstedtes det ovenfor omtalte Tolerance-Edikt i 310 af Galerius — det bærer ogsaa

[1]) Hunziker, Pag. 233 og den her citerede Literatur.
[2]) Burckhardt, Pag. 355.

Constantins og Licinius's Navne —, og saa dør Galerius i Mai følgende Aar. Maximinus Daza tilegner sig derpaa alle dennes Asiatiske Provinser, uden at Licin kan hindre det, saa at baade Ægypten og de Romerske Dele af Asien nu staa under en Hersker [1]).

Imidlertid havde Constantin med en Ro, der vidner om den overlegne Mand, rustet sig til den forestaaende Kamp med Maxentius om, hvem der skulde være Italiens Herre. Med Licinius havde han indgaaet Venskabsforbund og til Støtte for dette trolovet sin Søster *Constantia* med ham. Hans Hær var vistnok ikke stor — den bestod kun af 40,000 Mand —, medens hans Modstander kunde stille i Marken 170,000 Mand Fodfolk og 18,000 Mand Rytteri [2]); men Constantins Britter, Galler og Germaner vare fortreffelig disciplinerede og vante til at seire, og han selv var en overlegen Feldtherre. Som en ny Hannibal gaar han med sine Legioner over Alperne, vinder den ene blodige Seier efter den anden og underlægger sig Landet, indtil han i Nærheden af Rom staar ligeover for *Maxentius* og hans store Arme. Faa Kampe have vel været af en saa skjæbnesvanger verdenshistorisk Betydning som det Slag, der her skulde leveres. Den 27de Oktober 312 begyndte Kampen ved den *Mulviske Bro* med et for Constantin heldigt Rytterangreb, hvorpaa saa Haandgemænget mellem Fodfolket tog sin Begyndelse. Maxentius var en daarlig Strategiker; han havde opstillet sine Folk i en lang Linie, havde Fienden i Fronten og Tiberen i

[1]) Hunziker, Pag. 240.
[2]) Zosim. II, 15. Burckhardt, 358. Zosinus angiver Const.s Hær til 90,000 Mand Fodfolk og 8000 Mand Rytteri; Incert. Paneg., c. 5 til mindre end 40,000 M.

Ryggen og kun den Mulviske Bro ved Siden af en liden Ponton-Bro til at trække sig tilbage paa. Hans Fodfolk maatte snart vige, Tilbagetoget forvandlede sig til en vild Flugt i den frygteligste Uorden, og hvad der ikke faldt for Sværdet, fandt sin Død i Tiberens Bølger. Maxentius selv druknede, hans Lig fandtes Dagen efter. Seierherren gjør sit Indtog i Rom og hilses med Jubel som Befrier fra Tyrannen, Italien og Afrika ligge for Constantins Fødder[1]).

Derom burde der vel ikke længer være nogen Tvivl, at Udfaldet af dette Slag har været af stor Betydning for Constantins senere Holdning ligeoverfor Kristendom og Kirke. Det er ogsaa noksom bekjendt, hvorledes denne Begivenhed af samtidige og efterfølgende kristelige Forfattere er fremstillet som et ligefremt Under, som en ligefrem og direkte Indgriben af Guds Magt; Constantin er en ny Moses, Maxentius er Pharao, der er omkommet i Bølgerne. Intet er derfor mere nødvendigt end at underkaste de hidhen hørende Kilders Udsagn i Forbindelse med Constantins religiøse Standpunkt ved denne Tid en nøiagtig og upartisk Prøvelse.

Det er vel ingen historisk Personlighed, af hvem der fra modsatte Synspunkter er dannet saa mange Vrængebilleder, som af Constantin. De samtidige hedenske Skribenters Dom lader sig i Korthed gjengive saaledes: i de 10 første Regjeringsaar en udmærket Fyrste, i de derpaa følgende 10 Aar en Røver og i de 10 sidste et umyndigt Barn[2]). Af de kristne Forfatteres

---

[1]) Zosimos II, 16 og Panegyrikerne. Burckhardt, 306. Hunziker, 244.
[2]) Zahn, Constantin, Theol. Tidsskr. for 1878, 383.

Udtalelser faar man et ganske andet Billede. Her er Constantin en from og dydig Faders gudfrygtige Søn; hans Ophold ved Diocletians Hof sammenlignes med den fromme Moses's Ophold hos den ugudelige Pharao; det er under Anraabelse til Gud i Himmelen og Kristus at han rykker i Marken mod Maxentius, det er Kraften fra Gud, der forlener ham Seieren ved den Mulviske Bro, og han giver Gud Æren for Seieren. Han staar i den mest umiddelbare Forbindelse med Gud. Hans Regimente er som et Kristi Rige paa Jorden, hans Bygninger paa Kristi Grav lignes med det nye Jerusalem. Der skal ikke stor kritisk Sands til for at forstaa, at naar man vil komme til en sand historisk Opfatning af Constantin, saa ere baade de rent hedenske og de rent kristelige Kilder aldeles ubrugbare, ingen af dem giver noget sandt Billede.

Hvad man derimod tør bygge paa, er nu først og fremst Inskriptionerne og Billederne paa Constantins Mynter, saa Keiserens os opbevarede Udtalelser i Love o. s. v., og derpaa Festtalernes, Panegyrikernes Udgydelser, der selvfølgelig netop ere af den Art, Keiseren selv ønsker. Gaar man ud fra disse Kilder, saa viser det sig, at Constantin begynder med sin Faders Religion, han er fra først af en ivrig Soldyrker; det er Apoll, der har skjænket ham Herredømmet over den ganske Verden, han roses endog for at have havt en Aabenbarelse af Solguden i dennes Tempel i Autun. I denne Solgud ser han Aabenbarelsen af den høieste guddommelige Magt, „Verdenssjelen“, den aristokratiske Guddom, hvortil han holder sig, og med hvem han staar i hemmelig Rapport, medens de lavere Guder, Folketroens Guder, bære Omsorg for den store Hob. Det er altsaa et fuldstændigt

nyplatonisk Standpunkt, han gaar ud fra; det er den nyplatoniske Monotheisme, der er hans Religion. Han sees imidlertid paa den Tid, hvormed vi beskjæftige os, at være kommen et Skridt videre; der kan nemlig hverken i 312 eller 313 være Tale om nogen *Religionsforandring* hos Constantin eller om nogen Overgang til Kristendommen, det skulde Betragtningen af en eneste Constantinsk Mynt forbyde. Thi en Mand, som ikke blot i 315, men endog flere Aar senere lader slaa Mynter med Billeder af Jupiter, Mars og Merkur og med Indskriften: „Ledsageren, den uovervindelige Solgud" — soli invicto comiti —, den Mand kan ikke i 312 eller 313 være bleven omvendt til Kristendommen. Der kan altsaa kun være Tale om at komme et Skridt videre, saa der optages nye Elementer i det nyplatoniske Standpunkt. Hvori dette bestaar, lader sig med fuldkommen Sikkerhed bestemme. Vi pege da først paa en Mynt, der paa den ene Side bærer Billedet af *Seiersgudinden* og *Kristi Monogram* og paa den anden Side Indskriften: Keiser Constantins Seiersgudinde. Vi fremtage dernæst Keiserens Edikt af 313. Her siger Constantin, at man ved at forfølge de Kristne staar i Fare for at opvække den høieste Guddoms Vrede; denne „høieste Guddom", der vredes over Kristenforfølgelserne, er selvfølgelig de Kristnes Gud, Kristus. Men denne „høieste Guddom" har altid ogsaa været hans Gud, han har til enhver Tid kunnet glæde sig ved denne høieste Guddoms „guddommelige Yndest", og denne Yndest vil han da end ydermere sikkre sig for Fremtiden ved at give de Kristne Religionsfrihed [1]).

[1]) Se min Afhandling »Instinctu divinitatis» i Kristiania Videnskabsselskabs Forhandlinger for 1878.

Af disse to Kjendsgjerninger følger det nu med uimodsigelig Vished, at Constantin er ved dette Tidspunkt kommen til den Erkjendelse, at den af ham dyrkede „Verdenssjel“ eller „høieste Guddom“, der har sin Aabenbarelse i Solen, er kongruent med de Kristnes Gud, med Kristus: han har ligesom faaet Øinene op for, at de Kristne og han have i Grunden havt samme Religion, han benytter sig derfor af Kristusmonogrammet som Betegnelse for den „høieste Gud“ og mener derved end fyldigere end før at have faaet „Verdenssjelen“ paa sin Side. Før har han i Solguden kun ligesom havt en halv og altsaa mindre fuldkommen Repræsentant for den „høieste Guddom“; nu har han i de kristelige Symboler faaet en mere fyldig Aabenbarelse.

Med disse Kjendsgjerninger for Øie vil man have Midler til at fælde en upartisk Dom om, hvad Euseb beretter angaaende Slaget ved den Mulviske Bro. I sin Kirkehistorie, der er forfattet, medens Constantin endnu var i Live, ved Euseb kun at berette dette, at Keiseren seirede ved „Guds Kraft“, og at han efter Indtoget i Hovedstaden ogsaa „gav Gud Æren“, idet han paabød, at den Billedstøtte, der reistes ham, skulde i sin Haand have „Seierstegnet, Mindesmærket om Frelserens Lidelse“, ligesom ogsaa Statuen fik følgende Indskrift:

»Under dette frelsebringende Mærke, Manddoms ægte Sindbillede, har jeg frelst Eders Stad fra Tyrannens Aag» o. s. v.[1]).

Lactantius's Skrift „Om Forfølgernes Dødsmaader“, forfattet omkring 314, beretter, at Constantin blev i en Drøm Natten før det afgjørende Slag befalet at lade

[1]) Euseb, Hist. IX, 9.

„Guds himmelske Tegn“ sætte paa Soldaternes Skjolde, hvilket han da ogsaa gjorde, idet han lod Kristi Monogram inskriberes paa dem, og bevæbnet med dette Tegn gik han da i Kampen [1]). Dette maa altsaa have været den Form, i hvilken denne Begivenhed blev fortalt i Constantins Livstid eller ialfald i den efter Slaget nærmest paafølgende Tid. Den hedenske Festtaler fra 316 lader Keiseren vinde Seier derved, at „Verdenssjelen“ lod Maxentius i Stikken, medens Constantin stod i en hemmelighedsfuld Forbindelse med samme [2]). Men i den efter Constantins Død forfattede Levnetsbeskrivelse af Keiseren ved Euseb at fremstille Begivenheden i en ganske anden Skikkelse. Her hedder det, at Constantin skal om Eftermiddagen før Slaget have seet et straalende Kors paa Himmelen over den nedgaaende Sol, et Kors med Indskriften: „Seir ved dette“ — τούτῳ νίκα —; og ikke blot Keiseren, men hele Hæren skal have seet Synet. Om Natten skal da Kristus have aabenbaret sig for Constantin i en Drøm og givet ham Befaling til at betjene sig af dette Tegn i Slaget. Keiseren skal saa den følgende Morgen have ladet forfærdige den med Kristi Monogram forsynet Korsfane (labarum). Euseb forsikkrer at have hørt dette af Constantins egen Mund og at Keiseren med Ed havde bekræftet sit Udsagn [3]).

Med Keiserens ovenfor skildrede religiøse Standpunkt for Øie og med Henpegen paa hans senere Liv tage vi ikke i Betragtning at erklære os enige med dem, der i Beretningen om dette Syn kun ser en Opdigtelse og

---

[1]) Lectants, De mort. per., XLIV, 3.
[2]) »Instinctu divinitatis«, l. c.
[3]) Euseb, Vita Const. I, 28—32.

det af selve Constantin. Ligesom denne var en overtroisk Mand, elskede han altid at give sig Skin af at staa i hemmelig, overnaturlig Forbindelse med Guddommen; Festtalerne have opdaget denne hans Svaghed og benytte sig deraf til at smigre Herskeren. De kristne Biskoper ere aabenbarlig blevne imponerede ved dette mysteriøse Skin, ved disse Keiserens prætenderede hemmelighedsfulde Inspirationer. Naar han ikke blot slaar Tyrannen i Kraft af Guddommens Vink og Hjælp, men ogsaa affatter sine Skrivelser ved Guddommens Tilskyndelse, hvorfor skulde han da ikke ogsaa som den inspirerede Mand kræve at ansees som Overbisp i Kirken og der gjøre sin Indflydelse gjældende? Det er i Kraft af denne Blanding af Overtro og Politik, at Constantin har for sine Omgivelser mere og mere udsmykket Seieren ved Ponte Molle med Drømme, Syner og Aabenbarelser; dette officielle Hykleri kan være nok saa interessant og oplysende for Bedømmelsen af hans Politik; men historisk Sandhed bør man ikke tillægge dette Væsen. Desuden, havde et saadant himmelsk Syn vist sig i hele Armeens Paasyn, da vilde hverken Euseb i sin Kirkehistorie, Lactants i sit Værk eller de samtidige hedenske Forfattere have været uvidende derom.

Derimod maa det ansees for historiske Kjendsgjerninger, naar Lactants fortæller, at Constantin lod anbringe Kristi Navnetræk paa sine Soldaters Skjolde, at han lod samme Symbol anbringe paa Hærens Hovedbanners Fanestang, og at han lod sin Statue i Rom forsyne med samme Tegn, samt at han tilskrev dette Mærke som et mysteriøst Tryllemiddel sin Seier. Heraf tør man nu tillige slutte, at den ovenfor skildrede Sammenstillen eller rettere Sammenblanden af Kristus og

den Verdenssjelen repræsenterende Solgud har foregaaet paa Marschen mod den i Antal overlegne Fiende; den overtroiske Mand har søgt en Allieret i Kristenguden, paa hvis Magt i Sine han i Østen, da han stod Ansigt til Ansigt med den Diocletianske Forfølgelse, havde seet mere end et Bevis. Og som Symbolet paa Sammenblandingen af Kristus og Solguden maatte det saakaldte Kristusmonogram [1]) netop være mere skikket end noget andet Symbol. Før Constantins Tid havde vistnok de Kristne benyttet sig af dette Tegn, men ikke i synderlig stor Udstrækning. Det skraaliggende Kors, gjennemskaaret af en lodret Stav, der oventil former sig som et Øie, var for de Kristne saavel Betegnelsen af Christi Navns Forbogstaver [2]) som af hans hellige Kors; det var ikke opfundet af de Kristne, ligesaalidt som andre Former af Korset, man ser brugt paa gammelnordiske Gjenstande, paa gammelægyptiske Redskaber ligesaavel som blandt Nutidens Vilde paa Sydhavsøerne. Meget mere var det optaget fra den hedenskorientalske Symbolik; det Tegn, der blandt de Kristne kaldtes Kristi Monogram og som hos dem var Betegnelsen for Frelseren og hans Kors, forefindes paa flere orientalske Folks Mynter fra det andet Aarhundrede før Kristus, og skal være bleven brugt som Fane- og Seierstegn, det er altsaa mindst fire Hundrede Aar ældre end Constantin. Og det er nok ganske uomtvisteligt, at det blandt de gamle Perseres Efterkommere var

---

[1]) Har i sin Grundform følgende Udseende:

[2]) Man ansaa Tegnet for en Sammenslyngen af X = CH og P = R.

et Billede paa Solen, hvis Øie skuer alt, og hvis Straaler spreder sig ud over Himmel og Jord[1]). Saa var da ogsaa dette Tegn — hos Soldyrkerne Solens Seierstegn, hos de Kristne Kristi og Korsets Tegn — i fortrinlig Grad skikket til Betegnelsen af det Standpunkt, der sammenstiller Kristus og Solen til en Enhed og heri søger Seier. Ud fra dette turde ogsaa den Constantinske Indskrift under Statuen i Rom faa et nyt Lys. Det er en Bekjendelse, som baade en Persisk Soldyrker og en Kristen kan tilegne sig, naar det omtalte Symbol kaldes det frelsebringende Mærke, det ægte Sindbillede paa Manddom.

Om nogen Religionsforandring hos Constantin ved denne Tid kan der saaledes ikke være Tale; han er vistnok ikke længere nogen Tilhænger af den hedenske Folketro; han er heller ikke nogen ægte Nyplatoniker; men han er ligesaalidt nogen Kristen: han har lavet sig selv en ny Religion. Kun naar dette fastholdes, kan hans følgende Kirkepolitik forstaaes i sit rette Lys. — Constantin har fra denne Stund af ikke havt det til Hensigt ligefrem at udrydde Hedenskabet eller at knytte Kristendommen til Staten som den eneste gyldige Statsreligion. Men han har sat sig som Maal at faa istand en *Union* mellem Hedenskabet og Kristendommen, dette har han selv udtalt med rene Ord[2]). Hedenskabet skulde hæves op til at dyrke „den høieste Guddom", Kirken skulde give Dyrkelsen af denne „høieste Guddom" eller „Verdenssjel" den nødvendige Konsistents, Kristen-

---

[1]) Stockbauer, Zur Kunstgeschichte des Kreuzes, første Afsnit. Zöcklers Bog om Korset, første Kap. Zahn, Constantin, l. c.

[2]) Vita Constantini, 2, 65.

dommen skulde være Unionens Midtpunkt og afgive det moralske Grundlag for Samfundet, paa samme Tid som denne antog et mere abstrakt og rationalistisk Præg. Der er derfor i Constantins Færd fra nu af en Tvetydighed, der saa ofte kommer tilsyne. Hans Udtalelser om religiøse Ting lyde paa en Gang kristelig i de Kristnes Øren og hedensk i Hedningenes. Han er paa samme Tid Hedningenes „høieste Ypperstepræst“ og de Kristnes Beskytter. Han taler om et Lys, der ligesaa gjerne kan være det materielle som det aandelige, „det himmelske Sæde“ er ligesaa snart Solgudens som den himmelfarne Kristi Throne. Hoftonen er at tale i tvetydige Udtryk om det høieste Væsen, den høieste Gud, Majestæten, Guden, der er Frelser o. s. v.; Keiseren selv holder Lægprædikener for sine Hoffolk i dette rationalistiske Jargon. Kommer saa hertil, at der nu var indtraadt en før ukjendt Fredstid for Kirken, at Keiseren omgav sig med kristne Biskoper, og at de Fleste vare som berusede af denne nye Herlighedstilstand, da vil man forstaa, at nu var Kirken kommen ind i en saa farlig Tilstand, den aldrig før havde været i, og der var nok mere end en Biskop, der med *Euseb* behagede sig i at istemme Hoftonen og paa Constantinsk Vis at tale om „den høieste Guddom“ osv. Tillykke havde Kirken netop paa denne Tid i Athanasius og Andre aandelig store Mænd, og Kristendommen besad Kraft nok til ikke at lade sig føre af Constantin ind i hans Religionsblanderi, men til lidt efter lidt at trække Keiseren helt og holdent over til sig.

Efter at Maxentius var gaaet tilgrunde i Slaget ved den Mulviske Bro, var det tidligere overtallige Antal af

Herskere i Romerriget bleven reduceret til tre: Kristenforfølgeren Maximinus Daza sad inde med Herredømmet over Ægypten og de Asiatiske Provinser, under Constantin stod Afrika, de vestlige Provinser og Italien, Licinius herskede over Landene, der laa mellem Constantins og Maximins Besiddelser. Det turde vel ikke være nogen Tvivl om, at Constantin allerede ved denne Tid har fattet Planen til at underlægge sig det samlede Romerske Rige og at give den nye Helstat et nyt religiøst Grundlag i den af ham udtænkte Union af det rensede Hedenskab og den modificerede Kristendom. Som Begyndelse til at realisere denne Plan bør man betragte den intime Tilnærmelse mellem Constantin og Licinius, der fandt Sted Vinteren 312—313 under begge Keiseres Ophold i *Mailand*. Under de Raadslagninger, der her fandt Sted betræffende Rigets Vel og Fremtidens Politik, blev man nu først og fremst enig om at bekjæmpe Maximin og fratage ham hans Lande, der da skulde tilfalde Licin; thi foreløbig vilde Constantin blive staaende med, at Riget var delt mellem to Keisere. Forhandlingerne, over hvilke Constantins Søster Constantias Formæling med Licin kastede sin festlige Glands, maatte selvfølgelig ogsaa afgjøre Spørgsmaalet om, hvilken Politik ligeoverfor Kristendommen man skulde slaa ind paa. Licin, der dengang endnu ikke var fiendtlig stemt mod Kristendommen [1]), lod Constantin, der tog til Orde for den mest uindskrænkede Religionsfrihed, raade i dette Stykke. I Februar 313 var man kommen saa vidt, at man som Resultat af sine Forhandlinger kunde lade

---

[1]) Euseb, Hist. Eccl., IX, 9.

udgaa et Edikt til Provinsernes Statholdere, et Edikt, der i Formen er en nærmere Udvikling og Suppleren af det af Galerius, Licin og Constantin i Forening udstedte Tolerance-Edikt af 310, der vistnok havde skjænket de Kristne fri Udøvelse af deres Religion, men som dog ikke havde gjort den mod de Kristne begaaede Uret god igjen, og som i det hele var affattet i en uvenlig Tone, hvad der nok i end høiere Grad var Tilfældet betræffende de til Embedsmændene udstedte Skrivelser, der ledsagede Ediktet. *Ediktet fra Mailand af 313*, udstedt af Constantin og Licin i Forening, proklamerer nu den mest fuldstændige og absolute Religionsfrihed saavel for de Kristne som for alle Andre, Hedninger og kristne Sekterere. Enhver skal dyrke den Religion, han selv finder at være den bedste. Thi det er med et „frivilligt Sind", at Guddommen bør dyrkes. Alle Hindringer for de Kristnes Gudsdyrkelse, alle Bestemmelser, der vanskeliggjorde Overgangen til Kristendommen, skulle øieblikkelig bortfalde, at Enhver kan følge sin egen Villie betræffende Kristendommen uden paa nogensomhelst Maade at blive forulempet. Enhver skal have ubunden Frihed til at vælge, hvilken Religion han vil, Keiserne ville ikke gjøre nogen Religion det ringeste Afbræk. Som Følge af dette proklamerede Religionsfrihedsprincip blive nu de kristne Menigheder i deres Totalitet anerkjendte som en lovlig existerende Korporation med alle kollegiale Rettigheder. De hellige Steder og øvrige Eiendomme, der havde tilhørt Kirken, og som under Forfølgelsen vare blevne konfiskerede og solgte, skulle øieblikkelig og uden nogensomhelst Udgift for Vedkommende tilbagegives den Menighed, der tidligere havde besiddet dem; Private,

der maa afstaa saadanne tidligere Staten afkjøbte kristne Besiddelser, kunne vente at faa Erstatning af det Offentlige.

Som Motiv for Udstedelsen af dette Edikt betræffende „Ærbødighed for Guddommen“ angives for det første Taknemmelighed for den guddommelige Yndest, Herskerne havde erfaret i saamange store Vanskeligheder — vel fremfor alt Seieren ved Ponte Molle — og for det andet Forvisningen om, at „hvadsomhelst af Guddom, der sidder paa det himmelske Sæde“, altsaa den høieste Guddom, til Gjengjæld for de i Ediktet skjænkede religiøse Rettigheder vil i Fremtiden være Keiserne og deres Efterkommere og alle Rigets Undersaatter huld og naadig, saa at Staten kan nyde Fred og Ro[1]).

Dette Mailandske Edikt af 313 har ikke til Hensigt at indføre Kristendommen som Statens offentlige Religion; efter Ordlyden stiller det meget mere alle Religioner paa en og samme Linie. Den Romerske Religion i sin daværende Skikkelse slaar Staten aldeles ikke Haand af, den skal fremdeles nyde alle sine mange Privilegier og understøttes som tidligere, og Constantin selv er den gamle Statsreligions „høieste Ypperstepræst“ nu som før. Men ved Siden heraf vil Staten ogsaa nyde godt af alle andre Gudsdyrkelser inden Riget, specielt vil man sikkre sig den høieste Guddoms Yndest og Naade ved at vise Retfærdighed mod de Kristne; det er aabenbarlig Ediktets Mening, at Aarsagen til Statens tidligere Ulykker har været den mod de Kristne begaaede Uret-

---

[1]) Euseb X, 5. Lactants, XLVIII. Det rette Forhold mellem Ediktet af 313 og det Galeriske Toleranceedikt af 310 har allerede Hunziker paavist; vide 246, Anm. 2.

færdighed. Der er ikke Tale om paa nogen Maade at begunstige Kristendommen hverken paa den gamle Statsreligions eller paa de øvrige Religioners Bekostning, men kun om at gjøre godt igjen, hvad der før er gjort ilde. Staten har tidligere paa uretmæssig Maade frataget de kristne Menigheder deres Eiendomme, altsaa er det Statens Pligt at give dem disse tilbage og at bære de hermed forbundne Udgifter. Det var en fuldstændig Misforstaaelse, om man vilde antage, at Ediktet af 313 ophøier Kristendommen til Statsreligion. Spørger man, hvad der saa efter dette Edikt egentlig er tænkt at skulle være Statens religiøse Grundlag, da maa der vistnok svares: hverken det rene Hedenskab eller den rene Kristendom, men den abstrakte Dyrkelse af „den høieste Guddom"; det er ligesom Extraktet baade af Folketroen og af Kirkelæren, der skal være Fremtidsstatens Basis. Dog skal det paa den anden Side ikke nægtes, at den overordentlig velvillige Tone, i hvilken der tales om Kristendommen, at de store Forhaabninger om Lykke og Held for Staten, man sætter til de til Gunst for de Kristne trufne Forføininger, at Anerkjendelsen af de Kristnes Gud som den høieste Guddom, at alt dette noksom viser, at Constantins skarpe Blik dog har udseet Kristendommen som den af alle ubetinget mest livskraftige Religion til at afgive de fleste og bedste Bestanddele til Fremtidsstatens Fremtidsreligion. Det er heri Constantins Storhed kommer tilsyne. Medens Diocletian søgte Rigets Frelse i Delingen, i Decentralisationen og troede at kunne bygge sin nye Organisation paa den gamle Religions vaklende Grund, saa er Centralisationen, Enheden den Constantinske Stats

Grundtanke, og Grundlæggeren er saa langt fra paa gammel Vis at reise sig til Kamp mod Rigets bedste Undersaatter og den Religion, der omslyngede Landene med sin stærke Organisation, og som under de mest barbariske Forfølgelser havde vist sig at være uovervindelig, at han meget mere søger at udnytte denne til Rigets Bedste. Hvad man før havde bekjæmpet paa Liv og Død som Statens farligste Modstander, det griber Constantin som det fornemste Middel til Rigets Held og Lykke.

For Enhver, som kjendte Kristendommens Væsen, maatte det være klart, at man ikke kunde blive staaende paa det Mailandske Edikts Standpunkt. Ligesaalidt som Kristendommen tidligere havde villet finde sig i at gaa op i Hedenskabet derved, at man anerkjendte Kristus som en af Statens officielle Guddomme ved Siden af alle øvrige, ligesaalidt var det at antage, at den skulde være tilbøielig til at opgive saa meget af sit egentlige Væsen, at den kunde assimilere sig med Nyplatonismens pantheistiske Monotheisme. Det ligger jo netop i Kristendommens Natur at betragte sig selv som den eneste sande Religion og alle andre Gudsdyrkelser som falske, som Djævelens Væsen og Gjerninger. Uden denne Betragtningsmaade vilde Kristendommen forlængst være bleven opslugt af de foregaaende Aarhundreders Religionsblanderi, ligesom Mithrasdyrkelsen og Serapis's Kultus. Havde man først anerkjendt Kirken som et lovligt bestaaende Samfund, og havde man først benyttet nogle Momenter af Kristendommen som Samfundsgrundlag, da maatte med logisk Nødvendighed Enden blive den, at Kristendommen med Udelukkelse

af alle andre Religioner blev den herskende. Man kan dømme, som man vil, om selve Sagen; men at Martyrtidens Kristendoms Grundtanke er: enten at blive den herskende eller gaa tilgrunde, derom kan der ikke disputeres.

Efter at have skildret Indholdet af det Mailandske Edikt af 313 gaa vi over til at skizzere Begivenhedernes videre Gang.

Strax efter Udfærdigelsen af oftere omtalte Edikt sendte man Afskrift af samme til *Maximinus Daza*, mod hvem det ogsaa delvis ligefrem var rettet. Maximin havde nemlig hverken været med at undertegne det Galeriske Toleranceedikt af 310 eller bekjendtgjort det i sine Provinser. Istedet derfor havde han givet mundtlig Befaling om at standse Forfølgelsen, ligesom hans Præfectus prætorio *Sabinus* havde ladet udgaa en Rundskrivelse til Statholderne i samme Anledning. Her bliver der da sagt, at efterat man havde søgt at bringe dem, der havde fulgt en anden Skik end Romernes, tilbage til „de udødelige Guders pligtmæssige Dyrkelse", men alle Bestræbelser havde været frugtesløse paa Grund af de Kristnes Halsstarrighed og Stivsind, idet de hverken lode sig bevæge med det Gode eller skræmme ved Trudsler, saa har Maximin ladet Naade gaa for Ret og i Kraft af sin „eiendommelige Sjelsadel og Fromhed" paabudt, at man ikke skal dømme de Kristne i Straf for Udøvelsen af deres Religion, „eftersom en saa lang Tids Erfaring tilstrækkelig har lagt for Dagen, at disse Folk paa ingen Maade falde til Føie"[1]).

---

[1]) Skrivelsen paa Græsk hos Euseb, Hist. Eccl. IX, 1.

I Kraft af denne Rundskrivelse bleve nu vistnok de fængslede og de til Arbeide i Bjergværkerne dømte Kristne frigivne; blandt disse var der da en „ubeskrivelig Jubel", og „Hjerterne vare fulde af Frimodighed"[1]. Imidlertid indeholdt jo Skrivelsen ingen Anerkjendelse af Kristendommen og ingen Tilladelse til at opføre Kirker, ingen Bestemmelse om Tilbagegiven af de Kristnes konfiskerede Eiendomme. Det var kun for den haarde Nødvendighed, Maximin havde bøiet sig. Det varede da heller ikke mere end 6 Maaneder, før Maximin begyndte paanyt at fortrædige de Kristne; Galerius var død, og han selv var i uantastet Besiddelse af baade sine egne og Galerius's Provinser. Først forbød han nu de Kristnes Sammenkomster i Katakomberne og paa Kirkegaardene. Da derpaa Hedningene baade i Antiochia, Tyrus og andre Byer udbade sig som en synderlig keiserlig Gunstbevisning, at de Kristne maatte forvises fra deres Enemærker, bønhørte Maximin med Hjertens Glæde saadanne Begjæringer og lod i Reskripter udtale sin Glæde over Vedkommendes „gudelige Sindelag"[2]. Man skred nu ogsaa til aabenbar Vold mod de Kristne, især rasede Maximin mod Biskoperne og Presbyterne, af hvilke et betydeligt Antal faldt som Martyrer[3]. Ogsaa ved positive Foranstaltninger søgte Maximin nu som før at hæve Hedenskabet: Templer bleve opbyggede, Billedstøtter reistes, Overpræster ansattes i Provinserne, saaledes som han jo ogsaa tidligere havde forsøgt at efterligne den kristne Kirkeorganisation; det er Julian

---

1) Euseb, l. c.
2) Euseb, IX, 2 og 7.
3) Euseb, IX, 6.

den Frafaldnes Forløber, man har for sig[1]). Ja, saavidt gik hans Kristushad, at han lod forfærdige apokryphe Nidskrifter om Jesus af Nazareth — nye acta Pilati — og paalagde Lærerne at bruge dem i Skolerne som „Lærebog til Udenadlæsning“ [2]). —

Imidlertid var svare Ulykker brudt ud over Maximins Lande. Vinterregnen udeblev, der opstod som Følge deraf baade Hungersnød, Pest og andre smitsomme Sygdomme. Og for at gjøre Ulykken fuldstændig udbrød der paa samme Tid Krig mod *Armenierne*. Blandt dette Bjergfolk havde nemlig Kristendommen fundet Indgang i den Grad, at det i sin Helhed bekjendte sig til den kristelige Tro. Da nu Maximin gjorde Forsøg paa at forulempe Armenierne for deres Kristendoms Skyld og vilde tvinge dem til at offre til Afguderne, opsagde de ham Huldskab og Troskab. Maximin gjorde Forsøg paa at tugte de Frafaldne, men Feldttoget endte med Nederlag.

Med levende Farver skildrer Euseb den Overhaand tagende Jammer, saaledes som han selv har seet den for sine Øine. Tusinder faldt som Offere dels for Pesten, dels for Hungeren, selv adelige Damer saa man gaa omkring og betle, forsultne Skikkelser ravede om „som Skygger fra Gravene“, indtil de sank afmægtige om paa Gaderne, og endnu „medens Døden alt spillede dem paa Læberne, udstødte de Hungersskrig“. Allevegne gjenlød det af Jammerklager, intetsteds var andet at se og høre end Ligbegjængelser med Piben og Klagen.

---

[1]) cfr. Epiton. 40, 18.
[2]) Euseb IX, 5.

De Kristnes Optræden under denne Elendighed vakte almindelig Opmærksomhed blandt Hedningene. Daglig saa man dem at begrave de paa Gaderne liggende Døde; de Udhungrede samlede de sammen og uddelte Brød iblandt dem: „de vare“ — siger Euseb — „de eneste, der udviste sand Medlidenhed og Menneskekjærlighed“. Derfor priste man ogsaa de Kristnes Gud, og man maatte tilstaa, at der ikke gaves saa fromme og godgjørende Mennesker som de forfulgte Kristne [1]).

Saaledes saa det ud i Østen, da Constantin og Licinius udstedte sit Religionsfrihedsedikt i Mailand 313. Maximin kunde ikke være i Tvivl om, at Ediktet, der var sendt ham til videre Bekjendtgjørelse, og som var givet uden hans Medvirkning, men som man uden Omsvøb krævede, han skulde rette sig efter, var Forbudet paa det Uveir, der trak sig sammen imod ham fra Vesten. Maximin vilde ligesaalidt bøie sig under Ediktet fra Mailand, som han vovede at ignorere det; han valgte derfor den Udvei, at han — som det skulde se ud til — „af egen Magtfuldkommenhed“ lod udgaa et Edikt, der skulde danne et Modstykke til det Mailandske, og hvori han da efter i mange Omsvøb at have omtalt sin tidligere Fremgangsmaade og navnlig de Kristnes Udvisning fra de Byer, der havde bedet derom, endelig paabyder, at der for Fremtiden kun maa bruges „gode Ord og Overtalelser“ for at bringe de Kristne „til Erkjendelse af deres Pligter mod Guderne“. Forsaavidt som nogen Kristen indfinder sig for frivillig at afsværge Kristendommen, „bør selvfølgelig en god Modtagelse

[1]) Euseb IX, 8.

finde Sted; men Andre, som muligens foretrække at blive ved sin egen Tro, maa ogsaa have sin Villie"[1]. Det var altsaa blot Forbud mod at mishandle de Kristne, dette Maximinske Edikt indeholdt, men intet videre, ikke Tilladelse for de Kristne til at holde sine Sammenkomster, ikke fri Udøvelse af deres Religion. Det blev imidlertid mere og mere klart for Maximin, at Forbundet mellem Constantin og Licin var ensbetydende med Forberedelserne til hans egen Undergang; han beslutter sig derfor til at forekomme Faren, rykker op midt om Vinteren 313 med en betydelig Arme, sætter over Hellesponten og rykker frem i Trakien, hvor han indtager Byen *Heraclea*[2]). Licinius, der havde faaet Underretning om Maximins Tog, var imidlertid ankommen til Adrianopel og havde i Hu og Hast samlet saamange Krigsfolk, som det havde været muligt. Med sine i en Fart samlede 30,000 Mand rykker han saa frem mod Maximin, der havde til Raadighed en Arme paa over 70,000 Soldater. Det var en fuldstændig Religionskrig, der skulde udkjæmpes mellem Hedenskabet og den nylavede Statsreligion. *Maximin* gjør det høitidelige Løfte, at hvis han vinder Seier, skal han udrydde og aldeles tilintetgjøre de Kristnes Navn. *Licin* lader sin hele Arme lære udenad en Bønneformular, saa Kampen fra hans Side begynder med, at Soldaterne opløfte sine Hænder mod Himmelen til den „høieste Gud", den nye Statsorganisations Guddom, og anraabe ham paa følgende Maade: „Høieste Gud, vi bede til dig,

---

[1]) Euseb, IX, 9.
[2]) tidligere »Perinthus«.

hellige Gud, vi paakalde dig; vi anbefale dig al Retfærdighed, vi anbefale dig vor Velfærd, vi anbefale dig vort Rige. Ved dig leve vi, ved dig have vi Seier og Lykke. Høieste, hellige Gud, hør vore Bønner, vore Hænder opløfte vi til dig; hør os, hellige, høieste Gud.“ Og saa begyndte Slaget den 1ste Mai 313, der endte med Maximinus Dazas Nederlag og Flugt[1]).

Licin sætter over til Lilleasien og bemægtiger sig Østens Hovedstad Nikomedien, paa hvis Torve man nu — 10 Aar efter Kirkens Nedrivelse ved Diocletians og Galerius's Soldater — kunde læse det Mailandske Edikt om Fred og Frihed for de Kristne[3]).

Maximin var slagen, men ikke tilintetgjort. Medens han i Kapadokien søger at samle sine flygtende Soldater og opbyder alt for at gjøre Licin Modstand, gjør han ogsaa i sin Fortvivlelse et Forsøg paa at faa sine kristne Undersaatter paa sin Side i den forestaaende Afgjørelse, idet han lader udgaa et *nyt Edikt*, der indrømmede de Kristne i Østen samme Rettigheder, det Mailandske Edikt havde givet dem i Vesten, nemlig fuld Religions- og Forsamlingsfrihed, Eiendomsret for Menighederne og Tilbagegivelse af de konfiskerede kristne Besiddelser[4]). Hans Bestræbelser skulde dog blive frugtesløse. Efter at han nemlig havde spærret Taurus's Passer og var kommen til Tarsus for derfra at drage til Ægypten og der at supplere sine Stridskræfter, faldt han i nævnte By i en Sygdom, der efter kort Tids

---

1) Lactants, De mort. pers. XLV—XLIX.
2) Euseb IX, 10.
3) Lactants, De mort. pers. XLVIII.
4) Ediktet paa Græsk hos Euseb, IX, 10.

Forløb endte med Døden[1]. Hele Orienten var altsaa kommen i Licins Besiddelse, og han inaugurerede sin Regjeringstiltrædelse af de østlige Lande med at lade alle endnu levende Medlemmer af det gamle Keiserhus henrette.

Paa Grund af Familieintriger skulde det ikke vare længe, før det gode Forhold mellem Constantin og Licin afløstes med ligefremt Fiendskab. Allerede i Oktober 313 saa Constantin sig nødsagen til at angribe sin Svoger, og efter alt, hvad man kan se, havde han vistnok ogsaa skjellig Grund hertil[2]. Efter at have beseiret Licin i to Slag slutter Constantin Fred; Licin maa afstaa alle sine Europæiske Besiddelser med Undtagelse af Trakien og Kyststrækningen ved det sorte Hav. I de følgende 10 Aar er der nu et tilsyneladende godt Forhold mellem Orientens og Europas Herskere; i Virkeligheden er Freden kun en bevæbnet Neutralitet, Forholdet bliver mere og mere spændt, og man benytter Tiden paa begge Sider til at ruste sig til den forestaaende endelige Afgjørelse. Hvad der i disse 10 Aar mere end noget andet fjerner Svogrene fra hinanden, det er Constantins Kirkepolitik, som vi nu skulle gaa over til at skildre.

Hvad denne angaar, da maa man ved at kaste Blikket paa Constantins Forføininger i saa Henseende med den største Bestemthed gjøre gjældende, at han i

---

[1]) Zosim. II, 17. Euseb IX, 10. Lactants, mortes, XLIX. Hunziker, 250. Fædrene have vistnok overdrevet hans Sygdoms Beskaffenhed. Om hans Paakalden af Kristus L. act. l. c. og Euseb, IX, 10, extr.

[2]) Se Burckhardt, 367 og det her Anm. 3 citerede Sted af Anon. Val. 14.

de første 10 Aar konsekvent holder sig indenfor det tenderede Religionsblanderies Grændser. Constantin søger paa den ene Side at hævde Kristendommen, han giver denne flere yderst vigtige Rettigheder, som den hedenske Statsreligion tidligere havde været i Besiddelse af; han søger paa den anden Side at bortskjære enkelte hedenske Udvæxter, at afskaffe enkelte stødende hedenske Sædvaner og i det hele taget at løfte Hedenskabet op til et høiere Trin; men der er intet Spor til, at han trods sin Interesse for Kristendommen i fjerneste Grad vil Hedenskabet tillivs. Tvertimod bliver enkelte hedenske Kultushandlinger ligefrem paabudte i Constantins Love fra denne Tid. Vi skulle søge at paavise dette i det Enkelte.

Noget af det allerførste, Constantin efter Udstedelsen af det Mailandske Tolerance-Edikt foretog sig, var at søge at bilægge det saakaldte *Donatistiske Schisma* i Nordafrika. Det var selvfølgelig af Politik, at Keiseren ønskede at faa Enhed istandbragt inden Kirken ved at søge at bringe Sektererne til at gaa over til Storkirken. Og det var saameget lettere for Constantin at blande sig ind i disse indre Stridigheder i Kirken, som netop selve de schismatiske Biskoper forelagde ham sine Klager. Han faar da Anledning til at lægge for Dagen sin „Ærbødighed for den ægte almindelige Kirke „ved at sammenkalde først et Bispemøde i *Rom* (313) og derpaa et lignende i *Arles* (314); da disse Møder vare sammenkaldte i Statens Interesse — for at styrke Statsenheden ved at gjenoprette Kirkeenheden — bar Staten ogsaa Udgifterne ved disse Møder[1]), ligesom ogsaa Keiseren

[1]) Euseb X, 5.

tilsendte den rettroende Biskop i Carthago en stor Sum Penge, at „den lovhjemlede høihellige almindelige Religions Tjenere skulde have Hjælp til sine Udgifter“ [1]). Men trods dette og trods at Schismatikerne vare blevne stillede udenfor den givne Religionsfrihed [2]), og Nordafrikas Statholder havde Befaling fra Keiseren til at støtte Enhedsbestræbelserne med Magt og tugte dem, der „fremturede i sit Vanvid“, bleve disse Bestræbelser dog frugtesløse, Sygdommen blev kun forværret ved det anvendte Lægemiddel.

Det er selvfølgelig Storkirken, „den ægte almindelige Kirke“, der faar nyde godt af Keiserens Gunst. Rækken af disse keiserlige Gunstbevisninger aabnes i *Marts 313* ved en Lovbestemmelse, der fritager Kirkens samtlige Geistlighed for *„al Statstjeneste“* [3]), hvilket Udtryk i senere keiserlige Skrivelser er forklaret at skulle omfatte baade Fritagelse fra materielle Ydelser [4]) og personlig Tjeneste [5]). Thi at de Geistlige „af yderste Evne beskjæftige sig med Gudstjenesten, baader vistnok Staten allermest“. Paa Grund af disse Friheder, der vare skjænkede Geistligheden i en Tid, da de offentlige Byrder hvilede saa trykkende paa Folket, blev der en saa stærk Tilstrømning til de geistlige Embeder, at Keiseren ved en Lov af *320* maatte forbyde alle, der ikke vare fattige og ubundne af offentlige Hverv, at overtage geistlige Embeder [6]). — I *316* forordner Keiseren, at Slaver

[1]) Euseb X, 6.
[2]) ibid. X, 5.
[3]) ibid. X, 7.
[4]) Skriv. af 313 Cod. Theod. XIV Tit. 2 § 1.
[5]) Skriv. af 319 Cod. Theod. XIV Tit. 2, § 2.
[6]) Cod. Theod. XIV, Tit. 2, § 3. Cfr. Walter, Römische Reich, 469.

skulle med retslig Gyldighed kunne frigives i de Kristnes Kirker, saaledes som alt længe havde været Tilfældet i de hedenske Templer [1]. Kirken og den gamle Statsreligion vare altsaa i dette Stykke blevne satte paa lige Fod. Naar saa Keiseren i Februar og Mai *319* forbyder den private Brug af *Haruspicerne* [2], saa sker dette vistnok ikke af Lyst til at komme Hedenskabet tillivs, men udelukkende af politiske Grunde, for at hindre oprørske Komplotter. Endnu i 321 ser man Keiseren ligefrem at befale at indhente Haruspicernes Erklæring, naar Lyn havde slaaet ned i offentlige Bygninger [3]. Det hedenske Spaadomsvæsen er altsaa fremdeles anerkjendt som en bestaaende Statsinstitution. Forresten sees Keiseren mere og mere at sørge for, hvad der kan ramme Kirkens Tarv. I *320* ophæver han saaledes de gamle strænge Lovbestemmelser mod *Cølibat* og *Børnløshed* [4], en for Kirkens Præsteskab stor Begunstigelse, da ugift Stand inden denne begyndte at blive mere og mere almindelig. Aaret *321* bringer et Par yderst vigtige Bestemmelser. I Marts dette Aar paabyder nemlig Constantin, at „*Solens Dag*“ skal være en officiel Hviledag, paa hvilken kun Markarbeider skal være tilladt [5]. Var Dagen for de Kristne en „Herrens Dag“ til Minde om Kristi Opstandelse, saa skulde nu Dagen ogsaa for Hedningerne blive en Lysets Dag i Solgudens Tjeneste. Af alle Constantins

---

[1]) Cod. Justin. I, Tit. 13, § 1; gjentaget 321; se Cod. Theod. IV, Tit. 7, § 1.

[2]) Cod. Theod. IX, Tit. 16, § 1 og 2.

[3]) Cod. Theod. XVI, Tit. 10, § 1.

[4]) Cod. Theod. XIV, Tit. 2 § 4.

[5]) Cod. Just. III, Tit. 12, § 10 og Bestemmelse af Juni f. A. Cod. Theod. II, Tit. 8, § 1.

Forføininger sigtende til at sammensmelte Kristendom og Hedenskab er ingen mere gjennemskuelig end denne hans Søndagslovgivning. De Kristne dyrkede sin Kristus, Hedningene sin Solgud; ifølge Keiserens Opfatning var Objekterne for begge Religioners Dyrkelse væsentlig den samme, om end Kristendommen ærede det „høieste Væsen“ eller den „store Guds Guddom“ paa den værdigste Maade; den fælles Hviledag skulde da ligesom være Baandet mellem begge Religioner. Nogen egentlig Gunstbevisning mod Kristendommen var denne Søndagslov ikke; dette var derimod i saa meget større Grad Tilfældet med den Bestemmelse, der udkom i Juli s. A. og som gav enhver Tilladelse til at borttestamentere hvad han vilde til den „almindelige Kirke“ [1]), en Bestemmelse, der snart skulde tilføre Kirken megen Formue, til liden Baade for Kirken selv. Et Par Aar efter (Mai 323) udkommer en for Kirken gunstig Forordning, ifølge hvilken der bestemmes haarde Straffe for Enhver, der maatte forsøge paa at tvinge Kristne til at deltage i de „store Sonoffere“ (lustrorum sacrificia); disse, der bragtes i Statens Navn af de offentlige Myndigheder til Rigets formentlige Bedste, skulde altsaa de Kristne være fritagne for at deltage i [2]).

Det fremgaar af alle disse Lovbestemmelser, at Keiseren i Tiden *313—323* med fuld Bevidsthed har søgt at realisere sit religiøse Formaal: Sammensmeltning af Hedenskab og Kristendom. Dette viser sig ogsaa i den Bønneformular, alle Soldater — hedenske og kristne —

---

1) Cod. Theod. XIV, Tit. 2 § 4.
2) Cod. Theod. XIV, Tit. 2, § 5.

maatte lære udenad og med opløftede Hænder fremføre om Søndagen: „Dig alene erkjende vi som Gud og Konge, dig anraabe vi som Hjælper. Af dig have vi faaet Seier, ved dig have vi overvundet Fienderne. Vi skylde dig alt Godt, vi hidtil have annammet, af dig haabe vi alt Godt for Fremtiden. Dig bede og bønfalde vi alle, at du giver vor Keiser Constantin og hans gudelskende Sønner et langt Liv og skjænker dem Seier“ [1]), — en Bøn af den Art, at baade Kristne og Soldyrkerne hver paa sin Maade kunde istemme den, en Bøn til Rigets neutrale Guddom.

Imidlertid kan det ikke nægtes, at paa samme Tid som Constantin med sit Maal for Øie havde søgt at give Kristendommen samme Begunstigelser, som Hedenskabet saa længe havde kunnet glæde sig ved, saa havde hans egentlige Plan kun havt liden Fremgang. Hedningerne vedbleve at være Hedninger og havde lidet tilovers for hans nye religiøse Paafund, populær var Keiseren kun blandt de Kristne inden Storkirken, der i Constantin ikke saa den farlige Religionsblander, men det store Guds Redskab, der havde skjænket den forfulgte Kirke Fred. Men paa samme Tid som Constantin saaledes bliver populær inden Kirken og vistnok ogsaa faar mere og mere Interesse for Kristendommen, fjerner hans Medregent i Østen sig fra det tidligere fælles Standpunkt og støtter sig mere og mere til Hedenskabet: ja fra 319 af fremtræder Licins Uvillie mod Kristendommen med saadan Styrke, at han endog i dette Aar begynder at forfølge de Kristne [2]), en Forfølgelse, der især gik

[1]) Euseb V. st. Const. IV, 18—20. Burckhardt, 397.
[2]) Dr. Görres, Ueber die Licinianische Christenverfolgung, Pag. 21.

ud over de Kristne ved Hoffet, de kristne Biskoper og de kristne Soldater[1]).

I 10 Aar havde Constantin ventet, før han vovede den endelige Kamp mod sin Svoger i Østen. Paa Grund af den Vending, Begivenhederne havde taget, blev Krigen Aar 323 mellem Constantin og Licin i Virkeligheden en Kamp mellem Hedenskab og Kristendom, og Constantin gjorde Alt for at give Toget mod Licin Karakteren af et *Korstog*. Kristne Biskoper fulgte med hans Arme, den hellige Korsfane havde sit særegne Telt, hvor Keiseren fastede og bad, Forbønner for Keiseren opsendtes i alle kristne Kirker. Og Seieren var ogsaa denne Gang paa Korsets Side: Licins Flaade blev tilintetgjort ved en heftig Storm og i Slaget ved *Chalcedon* blev han selv med sin store Arme overvundet[2]).

Efter Seieren ved *Chalcedon* 323 indtræder Constantins Kirkepolitik i et nyt Stadium. Der er nu ikke længer Tale om Sammensmeltning mellem Kristendom og Hedenskab, Keiseren anser sig meget mere som det udkaarede Redskab til at føre alle sine Undersaatter til den ene sande Guds Dyrkelse, saaledes som denne existerede i den kristne Kirke. Personlig staar vistnok Keiseren fremdeles udenfor Kirken, og om Kristendommens Væsen har han fremdeles det samme taagede Begreb. Vi ville ikke tale om, at han fremdeles er Hedning i sit Liv, at han troløst bryder Løfter, at han i umenneskelig Grusomhed raser mod sin egen Slægt, sit eget Kjød og Blod; vi ville kun bemærke, at hedensk Op-

---

[1]) Dr. Görres, Ueber die Licinianische Christenverfolgung, Pag. 38 fg.
[2]) Zosim. II, 24—26. Euseb, Hist. Eccl. X, 9. Vit. C. II, 19.

fatning kommer tilsyne paa mange Maader lige indtil hans sidste Leveaar, og at hedenske Ceremonier heller ikke ganske ere banlyste[1]). Imidlertid er det paa den anden Side ligesaavist, at det er hans oprigtige Mening nu *kun* at fremme Kristendommen og styrke Riget ved at bygge dette paa den „sande Gudsdyrkelse“; han sætter ligesom hele sin keiserlige Personlighed ind for at fremme „den saligste Tro“ blandt sine Undersaatter. Lader os kaste et flygtigt Blik paa hans Virksomhed i denne Henseende.

Efter Seieren i 323 udsteder Constantin sit *første Edikt til Østens Indvaanere;* her bliver nu ikke blot fuld Religionsfrihed skjænket de før af Licin betrængte Kristne, og ikke blot bliver den mod de Kristnes Eiendomme gjorte Uret gjort godt igjen; men de Kristnes Gud bliver tillige proklameret som den eneste sande Gud, medens Hedenskabet erklæres for *gudløst.* Som Tak for den underbare Seier erklærer Keiseren at ville udbrede den sande Religions Lys fra Solens Opgang til dens Nedgang[2]). Paa samme Tid udfærdigedes en Proklamation til „*Kirkerne*“[3]). Aaret efter (324) udgik en Lov mod de hedenske Offere, det hedenske Spaadomsvæsen og Billeddyrkelse, samt en Lov, der paabød Udvidelse paa offentlig Bekostning af alle kristne Kirker[4]). Ved Begyndelsen af 325 emanerer det *andet Edikt til Orientalerne*, indeholdende en „Belæring“ om at antage Kristendommen og en keiserlig „Bekjendelse“ af samme

1) Burckhardt, 403.
2) Vita Const. II, 24—42.
3) Vit. C. II, 43—44.
4) V. C. II, 45.

Indhold. Her hedder det, at Antagelsen af den kristne Tro foreligger som en historisk, af Gud villet Nødvendighed, medens Hedenskabet kun er Vildfarelse og dets Templer Løgnens Boliger. Men, medens han saaledes paa det mest indstændige raader alle til at antage Kristendommen, vil han dog ikke tvinge de Haardnakkede; de som ønskede det, kunde beholde „Løgnens Templer", Enhver skulde have Religionsfrihed [1]).

Havde saaledes Constantin i disse Edikter uforbeholdent stillet sig paa Kristendommens Side og brudt med Hedenskabet, saa fremtræder dette Brud saa meget mere eklatant i 326, da han i Rom feirede Tyveaarsfesten for sin Regjering og ved denne Leilighed ikke blot undlod de gamle hedenske Ceremonier, men ogsaa udtalte sig om disse og det officielt med Spot og Haan [2]). Senatet og Folket besvarede Haan med Haan, Keiseren vender Hedenskabets Arnested Ryggen og grundlægger Constantinopel.

Hedenskabet er nu altsaa sunken ned til kun at være en *taalt* Religion, der dog fremdeles var i Besiddelse af mange Rettigheder. Denne tolererede Religion med sine Skikke maa nu finde sig i flere Indgreb. I 325 bleve Gladiatorlegene forbudte [3]); følgende Aar (326) forbydes det at gjenopbygge de forfaldne hedenske Templer [4]); paa samme Tid blive ogsaa de hedenske *Feldttegn* fjernede fra Armeen [5]), usædelig hedensk Kultus

[1]) Vit. C. II, 47—60.
[2]) Zosim. II, 26—30.
[3]) Cod. Theod. XI, Tit. 11, § 1.
[4]) Cod. Theod. XV, Tit. 1, § 3.
[5]) V. C. IV. 21.

undertrykkes[1]), Opstillingen af Keiserbilleder forbydes[2]), og de hedenske Templer udplyndres for deres Kostbarheder af dertil udsendte Folk.

Medens Constantin ved disse Forføininger havde søgt at hemme Hedenskabet, havde han været i høi Grad optaget med at faa bilagt en indre Strid i Kirken, den *Arianske Strid* nemlig. Den i verdslige Ting saa taalmodige og besindige Mand, der mere end een Gang havde vist, at han havde lært den Kunst at kunne vente, er betaget af en forunderlig Rastløshed og Utaalmodighed, hvad kirkelige Forholde angaar. Jo mere han ventede sig af Kristendommen som Basis for Rigets Enhed, desto mere blev han forarget over de kirkelige Stridigheder, som han selvfølgelig ikke forstod, men hvis Følger for Riget han saa meget mere frygtede, hvorfor han ogsaa siger, at disse Stridigheder betog ham hans Ro ved Dag og Nat og afpressede ham Suk og Taarer[3]). Saa blev da Kirkemødet i *Nikæa* afholdt i 325 paa offentlig Bekostning, og Keiseren selv deltog i Mødet. At han uden Indsigt i Stridsspørgsmaalet sluttede sig til den store *Athanasius* og ved sin Indflydelse hjalp dennes Anskuelse frem til Seier, er et nyt Bevis paa hans overlegne Blik. Saameget mere maa man beklage, at han ved Intriger senere lod sig forlede til at fortrædige den store Alexandrinske Kirkelærer.

Det er med Rette bleven fremholdt, at Constantin ved denne sin Utaalmodighed istedetfor at gavne Kirkens Enhed meget mere modarbeidede den. Thi kirkelige

[1]) V. C. II, 55 og 58, IV, 25 o. s. v.
[2]) V. C. II, 45.
[3]) V. C. II, 71.

Spørgsmaal kunne kun løses efter lang forudgaaet Drøftelse. Det Nikænske Kirkemødes Beslutninger havde baade Sandheden paa sin Side og var ifølge Kirkens Stilling til Staten at anse som en Del af den bestaaende offentlige Ret; ikke desto mindre skulde der hengaa lange Tider, inden det Arianske Spørgsmaal kunde siges at have faaet sin endelige Afgjørelse i den almindelige kirkelige Bevidsthed.

Ved Konciliet i Nikæa havde Constantin — som han selv udtrykte sig — vundet sin „anden Seier over Kirkens Fiender". Personlig bliver han efter denne Tid mere ivrig for Kristendommens Udbredelse, skjønt hans Kristendom ikke bestaar i stort andet end Antagelsen af Guds Enhed og Guds Forsyn, den yderste Dom samt taagede Forestillinger om Forløsningen, opblandet med allehaande Reminiscentser fra Soldyrkelsen. Han tilbringer Timer i sit Palads i ensom Bøn, han lader Kirker med stor Pragt opbygge, han hører paa Biskopernes Prædikener, han holder selv gudelige Foredrag for sine Hoffolk, ja kort før sin Død holder han endog en Ligtale over sig selv [1]. Men han staar fremdeles udenfor Kirken, han har ikke blot Kristne, men ogsaa Hedninger om sig, og han har vistnok i Ord brudt med Hedenskabet, men endnu ikke indvortes overvundet det, især synes Overtroen selv til det sidste at have havt en ikke liden Magt over ham. Først da han under Forberedelsen til Toget mod Perserne følte Døden nærme sig, fremstillede han sig som *Katechumen* i Paasken 337, idet han knælende bekjendte sine Synder og bad om Daaben.

---

[1]) V. C. IV, 22, 33, 45, 57. Orat. ad. sanct. cet. II.

Efter som Katechumen at have modtaget Haandspaalæggelsen og Velsignelsen, lod han sig bringe til Nikomedien, hvor han i Pintsen blev døbt af Biskop *Eusebius* efter at have udtalt, at om Gud forundte ham flere Levedage, vilde han for Fremtiden forsamle sig med Guds Folk i hans Hus og leve et Gud værdigt Liv. „Nu svinde al Tvetydighed," med disse Ord modtog han Daaben; nu er ogsaa al Tvetydighed svundet, og Constantin er efter først at have været Nyplatoniker, derpaa Religionsblander og saa en halv Kristen endelig som det synes bleven Kristen fuldt og helt. Frimodig tog han Afsked med Verden, ønskede de Uomvendte Omvendelse og anbefalede sine Sønner at sørge for Kirkens Fremvext; han døde sidste Dag i Pintsen 337[1]).

Ved Constantin den Stores Død forefindes der i Romerriget to Religioner, en begunstiget og en tolereret og paa mange Maader indskrænket.

Kristendommen er den af Staten begunstigede Religion, der i Rigets Lovgivning er anerkjendt som Sandheden, og hvis Grundtanker der fra Statens Side er gjort mange Tilsprang til at realisere i Folkelivet. Hedenskabet er paa mange Maader hindret fra at øve sin Kultus, det er stemplet som Løgn af Staten, men dens Tilhængere blive ikke forulempede personlig, og endnu møder man i det offentlige Liv mere end en hedensk Reminiscents, Victorias Alter staar endnu i det romerske Senat, og Keiseren har endnu ikke nedlagt sin Værdighed som Hedenskabets „høieste Ypperstepræst". Skulde man tale i vort moderne Sprog, maatte man sige, at nu

[1]) V. C. IV, 57 fg.

Spe
tels
baa
Stil
offe
Tic
hav
lig

sel
ke
m
K
G
F
R
i
P
h
k
s
h
h
e
t
I

har Romerriget to Statskirker, en med, en mod sin Villie, en favoriseret, en anden blot tolereret, en i Fremblomstren, en i Uddøen. Hvorledes der ud af denne Tingenes Tilstand udvikler sig i Østen Statskirken og i Vesten Kirkestaten, det ligger uden for vor Plan her at behandle. Thi denne Udvikling fører os ud over Oldtiden og ind i Middelalderen.

89097205033
b89097205033a